কুশল-কোঁৱৰ

(নাটক)

লিখক—
শ্ৰীসুৰেন্দ্ৰ নাথ শইকীয়া

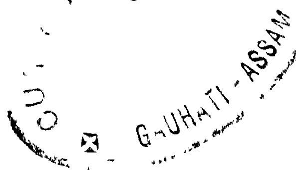
লিখকৰ দ্বাৰাই মুদ্ৰিত আৰু প্ৰকাশিত
-যদুমণি ছাপাখানা, গোলাঘাট—

প্ৰথম প্ৰকাশ—আগষ্ট, ১৯৪৯

পোৱাৰ ঠিকনা—
যদুমণি ছাপাখানা, গোলাঘাট।

মূল্য দুই টকা।

পৰিক্ৰমা

কায়াৰ প্ৰতি মায়া প্ৰাণীজগতৰ বৈশিষ্টতা।

আশী—নব্বৈ—এশ বছৰীয়া আলৰ বুঢ়া বুঢ়ীকো যদি প্ৰশ্ন কৰা যায় "ককা দেউতা কিম্বা বুঢ়ী আই! এই সংসাৰ এৰি যাবৰ মন কৰিছেনে?" সেই অলৰ অৱস্থাতো সেই জীৱন সন্ধিয়াতো বুঢ়া কিম্বা বুঢ়ীয়ে সহজে উত্তৰ দিব—"এৰা, উঠিব-মেলিব, খাব-খুটিব নোৱাৰো—অমৰ হৈ থকাহে ভাল, পিছে নাতি ল'ৰাটোৰ বা নাতিনী ছোৱালী জনীৰ বিয়াখন চাই যাব পৰা হ'লে......................ইত্যাদি ইত্যাদি।

এই ৰূপ-ৰস-গন্ধ-গানে ভৰা সুন্দৰ পৃথিবী খনলৈ প্ৰত্যেক জীৱৰ ইমান আকৰ্ষণ, ইমান প্ৰীতি ইমান মমতা—ইয়াত আৰু থাকিবৰ ইমান মন। পৃথিৱীত জীয়াই থকা কাল ডোখৰত ভোগ, লালসা, সুখ-সম্পদে কাৰো আকাংক্ষা ভৰা মনৰ উৎপাহ পলুৱাব নোৱাৰে। মৰণে আহি অনিচ্ছাপূৰ্ণ দেহাটিক টানি লৈ যায় বুলেৰে—জীৱই ইচ্ছা কৰে আৰু বহুত দিন জীয়াই থাকিবৰ আৰু ভোগ-বিলাস আৰু দীঘ জীৱন আৰু কত কি—আৰু! আৰু!"

কুশল কোঁৱৰ গোলাঘাটৰে মানুহ। বহুতে চিনি পায়। বহুতে জানে-শুনে, বহুতে বৰ সাহিয়াল বুলিও জানে। স্বৰ্গীয় ভোলা বৰুৱা আৰু শ্ৰীযুত শঙ্কৰ বৰুৱাৰ বাবে লাগি কংগ্ৰেছৰ সভ্য হোৱাও বহুতে কব পাৰে—তাতকৈ বেচি নহয় আৰু হবৰো সুবিধা নাছিল। স্থান, কাল, পাত্ৰ আৰু বিচিত্ৰ ঘটনাসমূহে মানুহৰ বৈশিষ্টতা প্ৰমাণ কৰে—ভিন্ ভিন্ ক্ষেত্ৰত—ভিন্ ভিন্ মূৰ্ত্তি আৰু ৰূপেৰে! তাৰ বাহিৰে আৰুতো প্ৰকাশ আৰু বিকাশৰ উপায় নাই।

ওস্তাদ আলাউদ্দিন খাঁৰ পৰিচয় নিত্যবিশাৰদ উদয় শঙ্কৰৰ

সতে পৃথিবীৰ ভ্ৰমণে আনি দিলে। নেতাজীৰ শক্তি-সামৰ্থ্য প্ৰভাৱৰ প্ৰমাণ পোৱা গ'ল গত যুঁজত আজাদ-হিন্দ ফৌজ গঠনত। আমাৰ জনপ্ৰিয় খেলোৱাৰ শ্ৰীযুত শৰৎ দাস আৰু টি আওক—ভাৰতবৰ্ষত নাম জ্বলাই তুলিলে "মোহনবাগানে"। "ৰঘুপতি-ৰাঘৱ" জাতি নিৰ্ব্বিশেষে গোৱা হ'ল—মহামানৱৰ বিয়োগৰ পাছত। "লক্ষ্ণৌ গোৱালিয়ৰত" ওস্তাদি গান শিকিবলৈ গৈ অসমীয়া লৰাই ভু পালে ছশ বছৰৰ আগতে মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰ গুৰুৱে আসামত ধ্ৰুপদৰ গুটি সিচি থৈ গৈছে। আৰু বিয়াল্লিছৰ গণ-আন্দোলনৰ ছুশ্ত আগ পাকত পৰি ফাঁচি কাঠত ওলামি বীৰত্বৰ প্ৰমাণ দিলে আমাৰ চেনেহৰ কুশলে।

আমাৰ চেনেহৰ কুশলে জীৱনৰ শেষ ডোখৰত মহান আদৰ্শৰে প্ৰমাণ কৰি দিলে—তেওঁ সঁচাকৈয়ে "মৃত্যুঞ্জয়ী বীৰ"। তুচ্ছ এই মানৱ জীৱন, তুচ্ছ এই সংসাৰীক মায়া-মোহ, ধন-জন, ঐশ্বৰ্য্য ; যদি জীৱনৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহয়, আদৰ্শ দূৰ হৈ যায়। দেশৰ, দহৰ, জাতিৰ হকে নিজৰ জীৱন তুচ্ছ জ্ঞান কৰি, বাপুজীৰ অহিংসা নীতিৰ মহান্ আদৰ্শ সন্মুখত ৰাখি, পুত্ৰ-পৰিবাৰক, দেশবাসীক সমৰ্পন কৰি, পবিত্ৰ ঈশ্বৰৰ নাম মুখত আওৰাই—মৃত্যু বিভীষিকাক বিদ্ৰূপেৰে কটাক্ষ হানি হাঁহি মুখে—কায়াৰ প্ৰতি মায়া ত্যাগ কৰা সাধাৰণৰ সাধ্যাতীত। সেয়েহে কুশল কোঁৱৰৰ দৰে মৃত্যুঞ্জয়ী বীৰহে।

আমাৰ কুশল সঁচাকৈয়ে অমৰ বীৰ আৰু তুচ্ছ লিখনিৰ সহায় লৈ- সেই মৃত্যুঞ্জয়ীৰে তিৰোভাব মহোৎসবৰ আয়োজন কৰা হৈছে। ভুল-ক্ৰটিৰ বাবে ৰাইজৰ আগত ক্ষমা ভিক্ষাৰী।

লগে লগে শ্ৰীশ্ৰীগড়মূৰ সত্ৰীয় ডেকা প্ৰভুৱে তেখেতৰ জেইল জীৱনত কোঁৱৰৰ সতে সম্বন্ধ আৰু তাৰে সত্য চানেকী অঙ্কন, শ্ৰীযুতা প্ৰভাৱতী কোঁৱৰে তেখেত আৰু পোনা দুটিক নাটকত স্থান দিবলৈ অনুমতি আৰু সৰশেষত দেশকৰ্ম্মী শ্ৰীবৈকুণ্ঠ বিহাৰী সিং দেৱে তেখেতক এটি দৃশ্যত দেখুৱাবলৈ সন্মত দিয়াত আমাৰ নথৈ আন্তৰিক ধন্যবাদ ইয়াতেই জনালো।

অৱশেষত গোলাঘাট এমেটিয়েৰ থিয়েট্ৰিকেল চোচাইটিয়ে ১৯৪৮ চনৰ ৺কালীপূজাত নাটক খনি সফলতাৰে অভিনয় কৰি সহায় কৰাত আমাৰ তৰফৰ পৰা উক্ত চোচাইটিৰ সকলোলৈকে অশেষ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলো। নাটকৰ ঘটনাৱলী বিয়াল্লিছৰ দেশৰ পৰিস্থিতিৰ ছাঁ-টোহে মাথোন। ইতি

গোলাঘাট

২৪।৮।৪৯

শ্ৰীসুৰেন্দ্ৰ নাথ শইকীয়া

পৰিচয়

মুনিহ—

কুশল কোঁৱৰ

নীলকান্ত বৰুৱা— আগতে কংগ্ৰেছী, পিচত Military contractor.

অখিল— শিক্ষিত যুবক— Military contractor.

দত্ত – Military Work Munshi.

নন্দ— ,, ,, ,,

সংকৰণ— গাওঁলীয়া মানুহ

গাহৰ – ,, ,,

ধৈৰ্য্য— কম দৰমহাৰ চাকৰিয়াল

বসন্ত— ,, ,, ,,

হলধৰ— পেঞ্চন প্ৰাপ্ত বৃদ্ধ ভদ্ৰলোক

সিং— কংগ্ৰেছ কৰ্ম্মচাৰী

Mr. Gray— Garrison Engineer

" Clay— অধীনস্থ Staff Sergeant

বিচাৰক— শিৱসাগৰ জিলা ডেপুটি কমিচনাৰ

কুশল-কোঁৱৰৰ পুতেক, Jailor, দাৰোগা, উকীল, পেস্কাৰ, সভাৰ নমজুৱাসকল, Forest-Officer, পুলিচ, জামাদাৰ, চিৰস্তাদাৰ, Civil-Surgeon.

তিৰুতা—

প্ৰভাৱতী— কুশল-কোঁৱৰৰ পত্নী।

কুশল-কোঁৱৰ

১ম অঙ্ক

১ম দৃশ্য

[অখিলৰ ঘৰৰ সুসজ্জিত কমৰ এখন টেবিলত কিছুমান কাগজ-পত্ৰ চাই থং মুৰা হৈ অখিল চকী এখনত বহি থাকে। ওচৰতে অন্য এখন চকীত নীলপদ্ম বৰুৱা।]

নল—বোপাই হেৰৌ অখিল। বোলো খঙ্গনো কিয় খাব? পেটৰ কাম্মোৰণিত মানুহ মাটিতো পৰে আৰু পাটীতো পৰে। মোৰো সেই এনে অৱস্থা এতেক ৰছোন—শুনছোন কি কব খুজিছোঁ। পাৰিলে তহঁত শিক্ষিত ডেকা—মগজু পৰিষ্কাৰ—কিবা এটা সজ পৰামৰ্শ দেছোনেহ। কিজানি ভেকলৰ পিঠিত নোম গজেই?

অখিল—পেহাদেউ! Simply impossible. আপুনি হল মহাত্মাজীৰ পক্কা Follower, এক নম্বৰ Congressite. আৰু মই হলো M. E. S. Contractor—কাজে কাজেই মোৰ Way of thinking আৰু System of working সম্পূৰ্ণ পৃথক—যেনে জুই আৰু পানী।

নাল—সেই কথা কিছু দূৰ সঁচা; কিন্তু তয়ো মানুহ মযো মানুহ। দুয়ো অসমীয়া, দুয়োৰো দুখ-সুখ, ভাল-বেয়া, ভোক-পিয়াহত কিবা তাৰতম্য আছে জানো? জানিবা তই কোট-পেণ্ট পিন্ধ আৰু মই খদ্দৰৰ চুৰীয়া-চোলা ব্যৱহাৰ কৰো।

অখিল—Difference একো নাই যদিও খুব আছে। পেহাদেউ!

আমাৰ দুয়োৰে। Principle অৰ Difference,-মন কৰিছেনে ? সেই মতভেদ আৰু মতানৈক্যই আপোনাক শদিয়াত আৰু মোক ধুবুৰীত থৈছেগৈ।

নীল—তই ধুবুৰীত আৰু মই শদিয়াত সঁচা ; কিন্তু তই যদি ৰেলৰ টিকট কটাই আগবাঢ়ি আহ আৰু ময়ো যদি চোঁচা লওঁ—তেনেহলে—পাণ্ডুতে, কিম্বা গুৱাহাটীতে, কিম্বা চাপৰমুখতেই বা লামডিং জংচনতেই আমি দুয়ো লগ খাবহিওতো পাৰো।

অখিল—পোহাদেউ ! সেইবোৰ অনৰ্থক, মূল্যহীন বাক বিতণ্ডাৰ একো প্ৰয়োজন নেদেখো। মোৰ সময়ৰ বৰ অভাৱ। মোৰ ভিন্ন ভিন্ন তিনটাকৈ C. R. E.ৰ তলত Construction works, supply আৰু বহুত কিবাকিবি—মোৰ ৰাতি চাৰিডাঁৱৰ বাহিৰে দিনটোত সমূলি আহৰি নাই। গতিকেই মোক বিদায় দিয়ক। মিছামিছিকৈ তৰ্ক জুৰি, সময় নষ্ট কৰি কি লাভ ? এই খন গাৱঁলীয়া ভোজ-সবাহৰ থলি নহয়—যে—সন্মুখত মাহ-চাউলৰ পাত কোমল-চাউলৰ খোল—কিম্বা প্ৰভূ ঈশ্বৰৰ সিজোৱা আধাফুটীয়া ভাত আৰু দেই যোৱা মাহৰ আঞ্জা কলপাতত মুখৰ আগত লৈ—সংসাৰৰ বাদ-কুবাদ, খাওঁ-নেখাওঁ মাৰি সময় নিয়ালেই গা ৰজিব।

নীল—সেইবোৰ মই বুজিছোঁ।

অখিল—মনত ৰাখিব—এই ১৯৪২ চনটো জীৱনৰ উল্লেখ যোগ্য বছৰ। খৰি ভাৰী ৰজা হব—আৰু ৰজা খৰি ভাৰী হব একা। পৃথিবীৰ গতিয়েই একেবাৰে পৰিবৰ্ত্তন মুখী, সময়ৰ সোঁত উভটি বৈছে—মন কৰিছেনে ? অ', আপুনি আকৌ "চেতাৱনীৰ" মতেহে কাম কৰি যাব হবলা ?

নীল—বিদ্ৰূপৰ সুৰে কথা নকবিছোঁন। মানুহ অৱস্থাৰ দাস। চৰ্কাৰী কেৰাণী কামটোও এৰিলোঁ, বাগিছাৰ চাহাবৰ কেত্-কেত্নী সহিব নোৱাৰি বাগানৰ কামটোও ইস্তফা দিলো। এতিয়া বিমোৰত পৰিছোঁ। লাহে লাহে লৰা-ছোৱালী ডাঙৰ হৈ আহিছে। ছোৱালী বিয়া দিওঁ কেনেকৈ আৰু লৰাই Matric পাচ কৰি

কলেজলৈ যাওঁ বুলিলে কি কৰিম?

অখিল—মই কেনেকৈ কম?

নীল—তোক কবলৈ কোৱা নাই অ'! তোৰ পৰা উপায় এটাহে বিচাৰিছোঁ। ডাঙৰ লৰাটোও পাত এনে চোকা কোনো শ্ৰেণীতে কেতিয়াও 'ফেইল' নকৰে। সিয়েই মোক খাব।

অখিল—আপুনি Congressite, Military Contract কৰিব জানো?

নীল—এৰা, বৰ বিমোৰত পৰিছোঁ। কেৰেণী কাম এটা বিছাৰিলে পাও. পিছে দৰমহানো কিমান পাম? তিনিকুৰি বা তিনিকুৰি দহ। তাৰে মোৰ এবাহ ল'ৰা-ছোৱালীৰ পেট নভৰিব নহয়, গতি দেখিছই নহয়, এইবোৰ খদ্দৰৰ ছোলা আৰু চুৰীয়া। এবাৰ ধোওঁতেই এপোৰা চাবোন খয় যায় আৰু ডাবৰীয়া হলে শুকাওতে তিনি চাৰি দিন লাগে। সেয়েই খৰছৰ গতি।

[Driver এ টকা ৪।৵০ অনা অখিলক দিয়েহি। অখিলে Petrol লোৱা হলনে বুলি সোধাত Driver এ ৮ গেলন ললো বুলি কৈ যায়গৈ।]

অখিল—বাৰু, পাচে পেহাদেউ! Military Contract কৰিব জানো?

নীল—মানুহে বাৰু খুব বেয়া বুলিব নহয়নে?

অখিল—এতিয়া আপোনাৰ অভাৱ-অনাটনত গোটেই জগতৰ মানুহে গোট খাই 'চান্দা' তুলি আপোনাৰ লৰাৰ পঢ়া খৰছ আৰু ছোৱালীৰ বিয়াৰ আহিলা যোগাইছেহি নহয়নে?

নীল—হোঃ! —থৈদে!!

অখিল—সেইয়েই! সংসাৰত আটাইবোৰেই খোৱাৰ বোন্দা আৰু দেখিব গুৰ দেখিলে মাখি সদাই ভেন্‌ভেন্। তুলসীৰাম দেছুৱালী কিম্বা গণেশৰাম আগ্ৰৱালা মাৰোৱাৰী যদি দুখীয়া হয় আপুনি মাতিব—এই তুলসী আৰু এই গণেশৰাম, যদি সিহঁত দুয়ো লাখপতি হয়, ক'ব —বাবুজী ৰাম-ৰাম। ধনে সাধাৰণ শিক্ষা-দীক্ষা নোহোৱা মানুহকো বাবুজীৰ সাৰিলৈ Promotion দিয়ায়।

নীল—কলিত ধনেই ধৰ্ম্ম।

অখিল—তেনে আহক মোৰ লগত পশুহঁলৈ ওলাওক Major ৰ

ওচৰলৈ লৈ যাও, ঠিকাৰ বন্দবস্ত কৰি দিওঁ। হাতে কামে লাগি যাওক, মিছা-মিছি বাদ-প্ৰতিবাদৰ ওৰ পৰক আৰু দুটা পয়চাৰো মুখ দেখক।

নীল—এৰা তাকেই কৰোঁ নেকি? Provincial Congress Committee ৰ পৰা যদি মোক...............

অখিল—আপোনাৰ ইচ্ছা আপোনাৰ হাতত। সেইহে দেউ! টকাৰ উঠিছে ভয়ঙ্কৰ উজান! মাছৰ নহয়; পাঁচ টকীয়া, দহ টকীয়া, এশ টকীয়া আৰু হেজাৰ টকীয়া নোটৰ। অনা-অসমীয়াই বৰ বৰ জাল পাতি ধুনি আছে, লুট আছোঁ আমি কেবল অসমীয়া সোৰোপা কেইটাই। এই ১৯৭২ চনতো জীৱনত দুবাৰ নাহে একা। হয় ইপাৰ নহয় সিপাৰ। এক মিনিটো সময় নষ্ট কৰা আমাৰ অনুচিত।

নীল—মোক আটায়ে হাঁহিব কিন্তু, Provincial ৰ পৰা Diciplinary action লব।

অখিল—ধন এগাল ঘটি লব পাৰিলে কোনোবেই একো নলয়। সেই বেৰ Provincial, Subdivisional মনৰ পৰা লব কৰক। খদ্দৰৰ চোলা আৰু চুৰীয়া ধোৱাৰ হতুৱাই ধোৱাই বাকচত খুব যতনেৰে "নেপথেলিন্" গুটি দি সুমাই থওক আৰু খাকী হাফপেণ্ট দুটিমান কৰাই লওক। খদ্দৰ দেখিলে Military চাহাবে গেঙেৰি দিব আৰু কামো নিদিয়ে।

নীল—বাৰু, তোৰ কত কি কাম আছে?

অখিল—মোৰ 110 C. R. E. ৰ তলত Construction Works, 112 C. R. E. ৰ তলত কহিমাত Contruction আৰু Labour Supply আৰু 108 C. R. E. ত মোৰ Thatch আৰু Bamboo Supply সৰ্ব্বমোট প্ৰায় ২০ লাখ টকাৰ কাম।

নীল—[জিভা মেলি বহি পৰিব খোজে] —বি—শ্ লাখ! কিমান লাভ পাবি বাৰু?

অখিল ভালকৈ Manage কৰিব পাৰিলে পাঁচ লাখ।

নীল—[মুখ মেলি —পাঁ–চ লা–খ –

অখিল—আপুনিও পাৰিব, বিশেষকৈ আপুনি সেইবোৰ পানী-তুনী ত মুখ নিদিয়ে যেতিয়া আপোনাৰ খৰচ নিচেই কম হব।

নীল—উঁহো সেইবোৰ কু-অভ্যাস মোৰ নাই। বাৰু, পাঁচ লাখ টকা লাভ হব নহয়নে ? ভাবিবই নোৱাৰি পায়।

অখিল— —অসময়া মনুহৰ সাহ নাই। মনিপুৰত গুৰুদত্ত সিঙে ১০ লাখ টকা, ব্ৰজেন কিশোৰ চৌধুৰীয়ে ৭ লাখ আৰু আজিজ খাঁন পাঠানে ৬ লাখ পিটিলে। আমি ঘৰতে বহি হাত সাবটি থাকিলেই ধনৰ টোপোলা আহি হাতত পৰেহি নহয়। অলপ কাণ মূৰ জোকাৰিবও লাগিব। হয়নে নহয় বাৰু ?

নীল— —এতিয়াও সময় আছেনে ? আমাৰ কপালত লাখ টকা ক'ত আছে ?

অখিল—অসময়া জাতিটোৰে পাচ-হেঁতকা মৰা অভ্যাস। —আমি নোৱাৰোঁ, আমি নেজানোঁ, আমি ক'ত পাৰিম, কিম্বা আমি সেই ধন ভাগ্য লৈ জনম ধৰা নাই—ইত্যাদি ইত্যাদি। পেহাদেউ, ধনৰ উজান! একেবাৰে উজান উঠিছে। নিজ শক্তিৰে যি পাৰে ধৰক। আৰু এই উজান সততকাই নাহিব একা! লাখ চেৰেক পাৰিলে কৰি লৈ চাহৰ বাগিচা-তাগিচা এখন কিনি লৈ বহি যাওক দেখিব সকলো সমস্যাৰ সমাধান হৈ গৈছে।

নীল—কিন্তু মোৰ খদ্দৰৰ পোযাক ?

অখিল—খোৱাই বাকচত সুমাই থওক। ধনী হব পাৰিলে লৰাৰ পঢ়াৰ খৰচ, ছোৱালীলৈ দৰা, দেশত সু-খ্যাতি, সমাজত প্ৰতিপত্তি কোনো সমস্যাই জটিল নহব।

নীল—পাছে লুকাই চুৰকৈ বিদ্ৰূপ কৰিব নহয়নে ?

অখিল—ছাগলী ডুটা মান মাৰি এটা ভোজ পাতি দিব: আপোনাৰ সেই কেপ্-কেপনি, তপ্-তপনি মাৰ যাব পেহাদেউ !

নীল— এৰা, সঁচা কথাকে কৈছ।

অখিল—যদি স্বৰাজ হয় আকৌ বাকচৰ পৰা খদ্দৰৰ সাজ-পোষাক উলিয়াই লব কংগ্ৰেছ Fund লৈ ৫ হেজাৰ টকা দান দিব। দুখন-তিনিখন গাৱঁত দুই-তিনিটা পুখুৰী, দুই-এটি নামঘৰ, দুই-চাৰি হেজাৰ টকা স্কুললৈ দান, Foot ball খেলৰ কাৰণে এখন ডাঙৰ Shield—বচ্। পেণ্ট পিন্ধি Military কাম কৰা দোষ খণ্ডন হৈ গৈ আপুনি অহা বাৰৰ নিৰ্ব্বাচনত M. L. A. হব পাৰিব। সিও কিন্তু অতি লোভনীয়। আৰু যদি ইংৰাজেই থাকে কথাই নাই। "গৰু মৰিল, পোক সৰিল।"

[এনেতে অখিলৰ Servant এটাই ধপাত এচিলিম দি যায়হি। নীলপদ্মই হুগোপামান মাৰি কয়]

নীল—যোগাই সংসাৰ নচলে সঁচাকৈয়ে। তাকেই কৰো আৰু কি কৰিম? পঞ্চ'হলৈ মই তোক ক'ত লগ ধৰিম বাৰু?

অখিল—মোৰ ইয়ালৈকে আহিব।

নীল—কিন্তু ইংৰাজী ভালকৈ নোৱাৰো নহয়, অ'! চাহাব দেখিলে আৰু পাহৰি যাম কিজানি?

অখিল——পাৰিব, পাৰিব! যি জানে তাৰেই কাম চলিব। সেইবোৰ বুকত কুঠাৰ মাৰিলেও "ক" বুলিব নোৱৰা একোটাই লাখ লাখ টকাৰ কাম কৰিছে আপুনিতো পাৰেই, কেৱল কোৱাৰ অভ্যাসহে কম।

নীল—অঁ!

অখিল—বাৰু, বিদায় কৰোঁ। পঞ্চ'হলৈ আপুনি পুৱা ৭॥টা বজাত মোৰ তালৈকে আহিব; কিন্তু এটা কথা Major Gray বিলাতি মদৰ কাৰণে বলিয়া। এটা White label ৰ বটল লৈ যাব লাগিব। Black Market ত অন্ততঃ ১২০৲ ১২৫৲ৰ কমে পোৱা টান, আপুনি অন্ততঃ ১৫০৲ টকা লৈ যাব।

নীল—নিনিলেই নহয়নে?

অখিল—যি কম তাকেই কৰিব। আৰু যদি মনত অবিশ্বাস থাকে আপুনি মোৰ তালৈ যোৱাৰ আৱশ্যক নাই। সেই

কেৰোক্-ঘেৰোক্ শব্দ দেখিলেহে খং উঠে।

নীল—বাৰু, বাৰু, যি কৈছে কৰিম বাৰু। "মুখৰ লাজে কৰে কি, পেটৰ ভোকে কৰে যি—।" মই লৈ যাম বাৰু। পয়ছা আছেও নিমনেইহে।

অখিল—বাৰু, কাম পালে পয়ছা দিওঁতা বহুত ওলাব, ভয় নাই। মই যাওঁ। আপুনি পশুৰৈলৈ ৭॥ বজাত আহিব তেনে।

নীল—বাৰু আহিম তেনে বোপাই। মই যাওঁহে এতিয়া।

[দুয়োবো দুফালে প্ৰস্থান]

পট পৰে।

২য় দৃশ্য

[Work Munshi নন্দ আৰু দণ্ড]

নন্দ— —তইয়েই সৰ্ব্বনাশৰ মূল! মুখেৰে খুলি নকৰ কিয়? কিহৰ খাতিৰ-বাতিৰ— "পয়ছাচে কাম আৰু ভাইচে ৰাম-ৰাম"।

দণ্ড—এহ্' অসমীয়া মানুহ বুলি অলপ খাতিৰ নৰাখিও নোৱাৰি নহয়! একে অসমীয়া মানুহ তাতে মোক সৰুৰ পৰাই তেওঁ চিনি পায় সেই দেখি কেঠা হয় অ'!

নন্দ—মোৰ হলে সেইবোৰ ফাচ্ ফুচ্ নাই ভাই! মই আগতে কৈ লৈছোঁ একা! Store-Keeper এ কি লয়, S. D. O. ই কি লয়—মই নেজানোঁ বোলো। কিবা ক'ৰবাত গোলমাল হলে Garrison Engineer এ পোনেই ধৰিব—Work Munshi ক। Store-keeper, S. D. O. ই কবই নোৱৰা হব। গোটেই সংসাৰতে বহি ভাগ খোঁৱাৰ সংখ্যা সৰহ—ভাই! পিছে বিপদ আপদ হলে তাৰো ভাগ লবলৈ সাজু হব লাগে আকৌ!

দণ্ড—বিপদৰ কথা শুনিলে আটাইবোৰ পলাই ফাঁট্ মাৰিব। তেতিয়া ধৰ Work Munshi ক, চা বাৰু Contractor জগত সিঙৰ Bamboo Supply contract আছে আৰু Thatch

Supply আছে। খালি ৭০০ বাঁহ Supply কৰিছে। মই লেখাঁতে ১২০০ বুলি Store-keeper ৰ আগত কৈছোঁ। ওচৰতে A. G. E. ও থিয় আছিল—। যদি Check কৰে মৰোঁৱেই নহয়—ই—।

নন্দ—হঁ—

দণ্ড—এনে স্থলত তুমি লাভতে পোৱা বাঁহ কেটাৰ এটা অংশ দিয়াত কি আপত্তি? তোমাৰ ভাগৰ ভাত আমি বিচৰা নাই নহয়? আমি তোমাৰ লাভৰ ৰাস্তা উলিয়াই দিছোঁ। হয়নে নহয়?

নন্দ—তাতে যে মানুহে টান পায়।

দণ্ড—টান পালে কেনেকৈ হব। "একে জাৰেই জাৰ নেজাৰ নহয়।" 'মোৰ দেহ ডুখৰী'. তুমি এনেকৈ হালেৰিয়াৰ পাচ কোবত তোমাক হক হক কৰে নতিউৰাম নহয়। বছেৰেক জুৰি গোটাই পিটাই—ক'ৰ চাঁতি, ক'ৰ মাৰলি, ক'ৰ বাঁহ, ক'ৰ কাঠ বুলি ধপালিয়াই ফুৰি সাজোৱা ঘৰ, জুইশলাৰ কাঠি এটিয়েই দেখোন তহিলং কৰি দিব পাৰি।

নন্দ—আমি পাৰোঁতোন। খাতিৰতহে নকৰোঁ।

দণ্ড—হেৰৌ, চুৰ নকৰি, ধৰ্ম্মতে ঠিকাদাৰী কৰি কেইটিনো পয়চা লাভ কৰে অ'। খেৰ দিব এগাড়ী Bill হ'ব দহ গাড়ীৰ। বাঁহ দিব এহেজাৰ Bill দহ হেজাৰৰ। ঠিকাৰ ৰহস্যৰ। Supplyত হে একা। —ঘৰ সজোৱাত মিছা।

নন্দ—ধৰ্ম্মানন্দ বৰুৱা মানুহটো বেয়া নহয়। পিছে বৰ কৃপণ। হাতৰ পৰা পয়চা এৰিবই নোখোজে। কালি ৫ হেজাৰ খেৰ Supply কৰিছে। মই গণি কৰিছো ১২ হেজাৰ বুলি; কিন্তু পয়চাৰ বেলিকা কিবা দেখোন কেৰোক-ঘেহোঁক খন কৰে। হে Bill হোৱা নাই, হাতত পয়চা নাই, বৰ টান, বেঙ্কে O. D. নিদিয়ে আৰু ঢেৰ—বহুত বলকে। আচলতে অসমীয়া মানুহে Business নেজানে। দুই চাৰিটা পয়চা হাতত পৰিল মাত্ৰক চুঙাত ভৰোৱা

অভ্যাস।

দণ্ড—মই হলে সেইবোৰ ফেদেলা পুৰাণ নুশুনোঁ। চিধা-চিধি কথা। তোমাক লাভ কৰি দিছোঁ, তুমি তাৰে এভাগ দিয়া—নহলে বেয়া পাবা। আৰু গধূলি বটল এটি মোৰ নহলেই নচলে—গতিকে পাঁচ টকি ৰূপ মোক বটলৰ খৰচ, চুৰটৰ এটকি আৰু Full plate মাংসৰ ১॥০ অনা অমুকাক লাগিবই। একেবাৰে চিধা কথা। মই সেই কাৰণে অসমীয়া ঠিকাদাৰৰ লগত সঙ্গ নকৰোঁবেই। বিদেশীৰ লগত কাৰবাৰ ভাল জমে অ'। বুজিছনে নাই?

নন্দ—বিদেশী মানুহৰ লগত ভালটো।

দণ্ড—একেবাৰে চিধা—এই Bloody ৰূপীয়া লিয়াও আৰু নাইতো Get out—Bloody hell. ওঁ।

নন্দ—অসমীয়া মানুহক টান কথা কবলৈ লাজ লাগে।

দণ্ড—তই মৰ, জহনীত যা, হতচিৰি হ—মোৰ আগত সেইবোৰ কেৰেং মেৰেং কৰি নেদেখুৱাবি ভাই, মোৰ জ্বালহে উঠে। [পয়ছা উলিয়াই] আজি বাঁহ Supply Contractor কুমুদ বাবুৰ পৰা ১২০৲ টকা পাইছোঁ। আহছোঁন Wrist watch এটা চাওঁগৈ—ঘড়ীৰ দোকানত।

নন্দ—বৈ মইও এটা চাই আহোঁগৈ। ধৰ্ম্মানন্দ বৰুৱাই পয়ছা দিলেই লম।

দণ্ড—বাকীত ফাঁকি অ'। একদম Cash লৈ লবি। বুজিছ, যুদ্ধৰ কথা—কেতিয়া কি হয়? সেই কাৰণে নগদা-নগদি কাম খুব ঠিক—আহ্।

[উভয়োৰো প্ৰস্থান]

পট পৰে।

৩য় দৃশ্য

[বসন্ত আৰু ধৈৰ্য্যৰ কথোপকথন। ধৈৰ্য্যৰ থেৰৰ ঘৰ।]

বসন্ত—কি কৰিছিলানো?

ধৈৰ্য্য—এই পাচফালে শাকনি বাৰীত লাগিছিলোঁ।

বসন্ত—কি কি শাক পেলাইছা ?

ধৈৰ্য্য—নাই, হেৰি ঐ—মূলা, লাই, ' লেং আৰু চুকাৰ গুটি ছুটামান সিচিছোঁ। কালি বৰষুণে ডগৰি খুন্দিলে, জানো অথন গজনে নগজে ! গুটি হলে আৰু বেলিৰেই। তেনেকুৱা পোকে ধৰ মুনিয়াও নহয়—ঈশ্বৰেহে জানে !

বসন্ত—এহ্ কেলৈ নগজিবনো। ক'ৰবাত কেনেবাকৈ ছুই-এটা ধেনা ওলাব, বাকী সোপা সুপিয়েই গজিব। মইহে—মানুহ-ছুনুহ নাই একো এটা কৰিব পৰা নাই। নিজেও ছুখ বন কৰিব নোৱাৰো আৰু লগুৱা-লিকচৌ ৰাখিবলৈও হাত উদং।

ধৈৰ্য্য—মই হলে লোকৰ মুখলৈ চাবলৈ নাই। নিজেই বুটী কোৰত ধৰিছো একা ! "পৰত আশ,—বনত বাস"—কি কোৱা ?

বসন্ত—মই কোৰ-কটাৰী বৰকৈ মাৰিব নোৱাৰো। ছুচাব-এচাব মাৰিলেই ফোঁপনি ধৰে। যিবা হাতনি লৰা এটা আছিল, সিও পলাই গল। বোকাজানত কোনোবা "আইটীএ" বাবুৰ ভাত ৰান্ধে বোলে, দৰমহা হেনো খাই-বৈ দেডকুৰি পায়।

ধৈৰ্য্য—নকব আৰু ! এই যুদ্ধখন লাগি আমাৰ কম দৰমহা পোৱা চাকৰিয়াল কেটাৰ কালক খালে। হেৰা ! ৰূপ পাওঁ চাৰিকুৰি, তাৰে ভাত-চাহকে খাওঁনে—কাপোৰ-কানিকে কিনো,—বেমাৰ আজাৰ হলে ঔষধ-পত্ৰৰে ব্যৱস্থা কৰো নে—নাই Municipality tax আৰু লৰা- ছোৱালী ৰ পঢ়াৰ খৰচ যোগাওঁ ?

বসন্ত—চাৰিকুৰি ৰূপৰ ৩০৲ টকি খুৱাই-বুৱাই লগুৱাৰ দৰ্ম্মহা দিলে আমি কৰিম কি ? Government Dearness allowance দিছে মাত্ৰ ১০৲ টকি ৰূপ। Free Rationৰ এটা মানুহৰ চাউল—আৰু মোৰ ঘৰত হল খাওঁতা ১২টা। গোটেইখন কলৌ-জপৌ হৈ পৰিছে। কলৈ যাওঁ—কি কৰোঁ ! মই অঠাই সাগৰত পৰিছো—শুনিছানে ?

ধৈৰ্য্য— —আৰু মই ?

বসন্ত—তুমি তেওঁ নিজে বাৰীত শাক-পাচলি কেদালকে কৰিব পাৰিছা। বজাৰত চাৰি অনা মুঠিৰ লাই, দুই অনা মুঠিৰ ঢেকীয়া, আঠ অনা সেৰৰ মূলা কিনিব নেলাগে।

ধৈৰ্য্য—পাৰোঁতে কৰিছোঁ—হোঁ! দুখে-বেজাৰে মনত ধিক্কাৰ আহিছে। শুনিছানে? ডাঙৰ লৰাটোৱে গল বেলিয়েই Matric পৰীক্ষা প্ৰথম বিভাগত পাচ কৰিলে; ৫১৯ নম্বৰও ধৰিছিল। ভাগ্য বেয়া বৃত্তি ধৰিব নোৱাৰিলে। বছেৰেক পঢ়োৱাই তাক খৰচৰ অভাৱত এইবাৰ পঢ়োৱাব নোৱাৰি, এৰা, পঢ়িব নেলাগে বুলি ঘৰতে বহুৱাই থৈছোঁহি। মইহে জানিছোঁ মোৰ দুখ-বেজাৰ!

বসন্ত—এই যুদ্ধখনে আমাৰ সৰু খলপীয়া বোৰক ধুই নিবলৈকে আহিছে হব পায়! মৰিলেও ভাল। এইদৰে কেলেপ্ কেলেপ্কৈ জীয়াই থকাতকৈ! সংসাৰত মনুষ্য জনম ললোঁ, পিছে কোনো কামত নাহিলোঁ—"না হোমে, না যজ্ঞে"।

ধৈৰ্য্য— —মনৰ দুখ মনতে মাৰ গৈছে। বয়স ভাটী দিলেহি, পেন্চন পাওঁ পাওঁ এতিয়া এই ভাটী বয়সত কামটোনো সতকাই এৰি পেলাওঁ কেনেকৈ? বৰ লৰাটোৱে ভাত-পানী মুখতে দিব নোখোজে, সদায় মন মাৰি থাকে। চুলি নকটোৱা হল আৰু সন্ন্যাসী হৈ গুচি যাম বুলিছে। মাকে নিতৌ পুৱা-গধূলি চকুপানী টোকে! কিন্তু! কিন্তু মই কৰো কি? মোৰ হাত উদং—মোৰ আছে কি? মোৰ দুখ মইহে বুজো; আনে জানো তাৰ ভাগ লবহি? সেই বাবেই ভাবিছো—এইবাৰ যি হ'ল হ'ল, ঘূৰিবাৰলৈ তাক কলেজলৈ পঠাবই লাগিব।

বসন্ত—খৰচ বহুত লাগিব নহয়নে?

ধৈৰ্য্য—Science লৈছে নহয়? কিতাপতে বহুত খৰচ। এইবাৰ মই ভাবিছো—শাক-পাচলি, কবি, ওল, চালগোম গোটেই বাৰীতে ঠিহনি লগাই থোঁও। বজাৰত বেপাৰীক বেচি দিম। ঘৰত একোটোকে নেখাওঁ। শাক-পাচলিৰ যি দাম—দুটা পইচাৰ মুখ দেখিব লাগে, গৰু-গাই যি আছে আৰু তিৰুতাৰ হাতৰ কাণৰ

স্থপিকে' কাৰোবাক বেচি তাক কলেজলৈ পঠাম। হয়—তাৰে উন্নতি হওক—নহয় গোটেই ঘৰে-ঘৰোৱালেই লাওঁ টোকাৰি লওঁ

বসন্ত—ঈশ্বৰে চকু মেলি চাব—তুমি চিন্তা নকৰিবা। সদাই এনে দৰেই দিন যাবনেহে? ধনী ধনৰ ওপৰতে বহি আছে Military Contractor এ লাখ লাখ পিটিছে—পিটক—ঘটক। সিইতৰে দিন। আমাৰো সময় আহিব কেতিয়াবাকৈ—দেখা যাব তেতিয়া

ধৈৰ্য্য—তুমি চলা কেনেকৈ বস্তুৰ দাম যিহে? কেনি যাবা—কিনো চাবা; ই কালে মোক চাবা, সি কোলে মোক চাবা। আৰু আমাৰ কেৰেণীৰ দৰমহা বাঢ়িব নজনা হল। তুমীয়ালৈ কাৰো মৰম নাই। মহাত্মা গান্ধীয়ে যদি কিবা কৰে—কৰিব পাৰে, নহলে বাকী আটাই সোপাই মাছ খোৱা বান্দৰ।

বসন্ত—এৰা আমিও যে মানুহ, আমাৰো যে ভোক-পিয়াহ আছে—কোনেও ভাবি নেচায়। আমি যেন মানুহেই নহওঁ।

ধৈৰ্য্য—এইয়াই আমাৰ সমাজ আৰু দেশৰ গতি।

বসন্ত—এৰা এইবোৰ কথা পাতিলে শোকাহে লাগে। যাওঁ ৰেই দেই কৰি পুলি তুটা মান দিবা দেই। প্ৰতি গম—হয় হব—সিও বন্ধাৰ পুলিহে লাগে এবা। ফুলৰ নেলাগে—যাওঁ। [প্ৰস্থান]

[ধৈৰ্য্যৰো ভিতৰলৈ প্ৰস্থান]

পট পৰে।

৪ৰ্থ দৃশ্য

স্থান—ৰাজপথ

হাতত সুদা জলয়া-পাচি লৈ থুতৰিত বাওঁকা দি ঠিয় দি আছে। সৰুকণ আৰু গাহৰ। গাহৰে পইছা লেখি থাকিব। Scene উঠাৰ আগৰে পৰা ঠিয় দি থাকিব। Scene উঠাৰ লগে লগে কথাহে আৰম্ভ কৰিব।]

গাহৰ—আজি একুৰি তুটকা আঠ অনা পালোঁ। আধলি এটাহে খয় যোৱা—জানো বালক চলোনে নচলে?

সৰুকণ—তুমি কি আনিছিলা?

গাহৰ—গৰীয়া আলু—"চগ্লাই গুদামত" "চেকেৰ কোন্দ" আলু বুলিলেহে ভূ পায়।

সৰুকণ—কি ভাওত ললেনো ?

গাহৰ—২৫৲টকা মোণে। তুমি কি আনি ছলা হৰিভকত ?

সৰুকণ—ৰঙালাও, হৰিভকত! সৰুৰে-ডাঙৰে ঢেৰকুৰি আনিছিলো ৰূপ এককুৰি-ন টকা পালো। বুজিছানে ?

গাহৰ—দেশ খনত জুই লাগিল হৰিভকত। গোটে টকাকৈ ৰঙালাও—শুনিলে হাঁহিহে উঠে। আৰু গৰীয়া আলুৰ সৈতে দহ অনা কত শুনিছিলা ?

সৰুকণ—দাম-দৰ বাঢ়ি আকৌ ভালহে হৈছে হৰিভকত! ধনৰ দাম বাঢ়ে মানে ভাল নহয় জানো ?

গাহৰ—ধান-চাউল, শাক-পাচলি, মাহ-সৰিয়হৰ দাম বাঢ়িলে আমি গাৱঁৰ লোকৰ হওঁতে উপকাৰ হয়। পাছে...............?

সৰুকণ—পাছে আৰু দুটা পইছাৰ মুখ দেখোঁ - আৰু কি ?

গাহৰ—মিছা হৰিভকত। সেই একেটিয়েই কথা। ৰঙা আলু, ৰঙাল ও ধান ভাৰে ভাৰে বেচি কৰি-কুৰিয়েই ধন পালা হয় পাছে চেতা এখন কিনোতেই এককুৰি দহ টকা এক!

সৰুকণ—এৰা! ধাননাৰ জেওৰা বাঁতি আনিলো—বাঁতি আনিলো মূৰকত দেখিলো বৰ ঘৰৰ মূধেই গৰু সোমায়। এৰা, হৰি ভকত এইখন উৎপাত। ধনৰ বুলিবলৈ সোণ ৰূপৰ নাম নায়েই খালি মানক তুলাপাত। চুঙাত ভৰালে পোকে কুটে জপাত থলে উইযে ধৰে, জেপত থলে মোহাৰ খাই সোত-মোত হয়। ৰজাইও বিবা টৌটক—নাটক কৰিছে।

গাহৰ—কণা কুকুৰাক পতান ধান দিছে। হৰিভকত!

সৰুকন—এৰা, হৰিভকত, এখন্তেক ৰ'বা দেই। মোৰ খামতি মোনাটো "চগ্লাই গুদামতে" এৰিথৈ আহিছোঁ। কোনোবাই নাই নিয়া যদি পাব লাগে। মই দাউৰি যাম সাউত্ কৰে পামহি।

গাহৰ—যোৱা বাৰু! একেবাৰে বিজুলী সঞ্চাৰেৰে আহিবা এক!

মোৰো ঘৰত আজি কেও নাই। গলধন ধৰা ম'হ খুটিতে লেকাট্ লাগিব।

সক্ৰুকন—মই যাওঁ—[বুলি দুখুজীয়াকৈ লৰ ধৰে। গাহৰে হাঁচতিৰ পৰা তামোল উলিয়াই খায়। তামোল চোবাবলৈ আৰম্ভ কৰোঁতেই আন ফালৰ পৰা হলধৰৰ থাপাক্ থুপককৈ প্ৰবেশ। হলধৰে গাহৰক বাটত দেখি পোন্দোবাকৈ চাই, গাহৰে চিনিপাই প্ৰণাম কৰে, হলধৰ তাতেই থিয় দিয়ে।]

গাহৰ—এ দেউতা দেখোন!

হলধৰ—হেৰ', সেনচোৱাৰ গাহৰ নহয়নে ?

গাহৰ—হইছে, দেউতা ঠিক ধৰিছে।

হলধৰ—আগৰ গা ভাগিল নহয়নে ?

গাহৰ—হৈছে, দেউতা। কিবা বোলেনে—"বিষয় বিষধৰ, বিষে জড জড, জীৱন না ৰহে থোৰ।" এই খন মায়াৰ সংসাৰ, বিষয়—বাসনাত পৰি, মায়া—মোহে দেহক অৰ্থাৎ জৰ্জ্জৰিত কৰিলে।

হলধৰ—বেচ্ কলি, মোৰ সোণামুৰা—বেচ্ কলি! ভাগৱতত লেখিছে—যেতিয়া প্ৰহ্লাদৰ বাক্য ৰক্ষা কৰিবলৈ নৰসিংহ অৱতাৰ হল—প্ৰহ্লাদে ক'লে—"সবাতো আছন্ত জগত স্বামী।
ফটিক স্তম্ভত দেখোঁহো আমি॥

গাহৰ—বৰ ভাল শুনিছোঁ। কৈ যাওক—

হলধৰ—ফটিকৰ খুটাৰ পৰাই ওলাই পৰিল [ভাও-ভঙ্গিৰে দেখুৱাই] মুখ খন সিংহৰ দৰে জিভা মেলি থকা ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তি, তলৰ ছোৱা আকৌ সিংহৰ। গোজৰনিতে গোটেই খন তল-ওপৰ হল। সেই জেঠমহীয়া ভূঁইকপটোতকৈও দহ গুণ চাৰ—একা!

গাহৰ—প্ৰভুৰ কৃপা, দেউতা!

হলধৰ—তেতিয়া প্ৰহ্লাদে কাকুতি মিনতি কৰি কৈছে—প্ৰভু! তোমাৰ এই ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তি দেখি মই ভয় খোৱা নাই; পাছে, এই যে সংসাৰৰ নিকাৰ, সেই ফেৰা সহ্য কৰাহে টান।

গাহৰ—হৈছে, হৈছে সংসাৰৰ নিকাৰ বৰ টান। পিছে আগতে আমাৰ গাঁৱৰ পোনে গৈছিল। আজি-কালি নেযায় দেখোন ?

হলধৰ—সেইবোৰ বিষয়-বাসনা এৰি পেলাইছোঁ। মোৰ সোণামুৱা! লৰাক গতাই দি কৈছো—“এই মাটী, এই বাৰী—পাৰ চলাই খা, নহয় ৰসাতলে যক।” মোৰ আৰু সেইবোৰ চাব-চিতিবৰ সময় নাই।

গাহৰ—ঈশ্বৰে যোৱা মাৰিব দেউতা!

হলধৰ—মানুহবোৰৰ কিবা ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম জ্ঞান নাইকিয়া হল। গোটেই পৃথিবী পাপ-পঙ্কত ডুবিল। ৰেলৰ ডবাবোৰত খালি গৰু-ছাগলী, হাঁহ আৰু কুকুৰা। কত যে জীৱ বধ। উস্ মোৰ গোসাই! ইমান জীৱ হত্যা, গো-ব্ৰাহ্মণ হত্যা হলে পৃথিবীয়ে ভাৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰা হব পায়! সোনকালে এইখন পৃথিবী ধ্বংশ হবই হব। নগৰে, গাৱেঁ কেৱল পাপেই পাপ—পাপেই পাপ!

গাহৰ—এ, কি ক'ব দেউতা! গাওঁবোৰ যে তেনেই গুছিল। মৌলটেৰী সোমাই গাওঁবোৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিলে। মিছা-বেইচা সৰহ হল। আৰু জাত কুলৰ বিচাৰ গাৱঁতো নাইকিয়া হল।

হলধৰ—হবই। শাস্ত্ৰৰ কথা মিছা নহয়। যোগিনী তন্ত্ৰত লেখিছে বোলে—“গুণীৰ গুণ নোহোৱা হব, ভাল বেয়া হব, বেয়া ভাল হব। সৰু-ডাঙৰ, মানী-অমানী ভেদ নাইকিয়া হব। আৰু নৈবোৰ পানী নাইকিয়া বাম হব আৰু খালি একাষেদি ব'ব।

গাহৰ—মিলি গৈছে, আমি গৰু-পহু মনিচে ধৰিবহে পৰা নাই।

হলধৰ—তাৰ উপৰি “চেতাবনি” বোলা কিতাপত এই ভাদ মাহতে সত্য যুগ হব বুলিয়েই লিখিছে। কিনাম বোলে বেদ, কোৰাণ, বাইবেল বহু শাস্ত্ৰৰ মত আৰু শ্লোক দি বুজাই প্ৰমাণ দি দিছে।

গাহৰ—এৰা, শুনিছো হয়—সঁচা জানো?

হলধৰ—ডেকাবোৰে মিছা বুলি উৰাই দিয়ে, আমি হলে বিশ্বাস কৰো বোপাই! ইমানবোৰ শাস্ত্ৰৰ মত মিছা হব পাৰেনে? তাত কৈছে বোলে—কুকুৰ সৰহ হব আৰু ঘোৰ কলিৰ সেয়েই চিন।

গাহৰ—এঃ, কৈছেহে। আজি-কালি কুকুৰৰ লেখ-জোখ নাইকিয়া হল। জাকে-জাকে কুকুৰ, পিছে শিয়ালো নেখেদে, চোৰকো নুভুকে

আলিয়ে, আলিয়ে শিয়ালৰ দৰে হোৱাহে দিয়ে।

হলধৰ— সেইবোৰেই শেষ কলিৰ চিন। আমি হলে আজি কালি মাছ -মঙহো এৰি পেলালো। সদাই শুদ্ধ-চিত্তে থাকো আৰু তুবাৰ গুৰু সেৱাও কৰো।

গাহৰ—কল্কি অৱতাৰেই নহয় হব পায় ?

হলধৰ— মোৰ প্ৰভূৱেহে জানে। বিষ্ণু মেলেছ আটাইবোৰৰ ধ্বংস হব বুলি লিখিছে।

গাহৰ— এৰা, গাৰে-গাৰে সেইবোৰ জনাৰা উচিত।

হলধৰ—মই যাকে পাওঁ তাকেই কওঁ। পিছে পৃথিৱীত গাম সৰহ হল একা দেউ। প্ৰলয় নহে নেৰাৰে একা। আটাই মানুহ জ যাই নাথাকিব কিন্তু। পাপী ম্লেচ্ছাচাৰ মানুহৰ লোপ পাব অৰু শুদ্ধাচাৰী মানুহহে জীয়াই থাকিব। যি জীয়াই থাকিব তাৰ চাৰিশ বছৰ আয়ুস, একেবেলে।

গাহৰ—আই ঐ দেহা! চাৰি শ বছৰ !

হলধৰ—মই পুৱাই গাটি ধুই, গুৰু সেৱা কৰি, গাখীৰ এটুপি খায়েই ৫/৬ মাইল ফুৰোঁৱেই। এৰা! ভাগ্যত আছে যদি দেখিবও পাৰা।

গাহৰ— আপুনি দেখিব দেউতা।

হলধৰ—[ওচৰ চাপি] তই, তই কেনেকৈ জানিলি ?

গাহৰ—মানুহৰ মুখৰ চেহেৰা দেখিয়েই বুজিব পাৰি নহয় !

হলধৰ—তোৰ মুখত ফুল চন্দন পৰক, ফুল-চন্দন পৰক, বাৰু যাওঁ—দেই, ৰ'দটো উঠিলে মূৰ টিং-টিঙায়। [প্ৰস্থান]

গাহৰ—[নমস্কাৰ কৰি] ভাল।

[অলপৰ পাচতে সৰুকনৰ প্ৰবেশ]

সৰুকন—[ফোঁপাই] পালোঁগৈ হৰিভকত। দেছুৱালী এটাই লুকুৱাই থৈছিল ; পয়ছা চাইটা দিলতহে উলিয়াই দিছে খেতৰৰ সঁচে। —ব'লা।

গাহৰ—ব'লা, মইও সইত যুগৰ কথা পাতিছিলোঁ—ব'লা কৈ যাওঁ।

[দুয়োৰো প্ৰস্থান—পট পৰে।]

৫ম দৃশ্য

[G. E ৰ Office]

[Staff Sergeant Clay আৰু বনুৱা কেইমান। বনুৱাবোৰ কেইবা বিধৰো মানুহ হলে ভাল হয় ; যথা লুংঙি পিন্ধা, হাফপেণ্ট পিন্ধা, চুৰীয়া পিন্ধা ইত্যাদি]

Staff—হেই, Look here [দুহতে দেখুৱাই] Get on to the truck, go to the tenth mile, load broken metal come back, unload in the B. O. R's office area, only one trip—ঠিক হেই, মালুম ?

[বনুৱাবোৰে কথা বুজি নাপাই মুখ সেমেনা-সেমেনি কৰে।]

Staff—[মানুহবোৰে বৈ থকা দেখি] হেই Labourer, Get on to the ten wheeler Go to the tenth mile, load broken metal, come back and unload in the B. O. R's office area. মালুম, মালুম—ঠিক হেই ?

[বনুৱাবোৰে ইটোৱে সিটোৱে মুখলৈ চাই]

Staff—হেই What's the wrong with your ears, হেই Labourer ? [মানুহবোৰে লৰি পলাব খোজে, এনেতে Work Munshi নন্দৰ প্ৰৱেশ।]

Hallo ! Work Munshi, these people don't understand me. Please tell them to go to the tenth mile in a ten wheeler, load broken metal, come back and unload in the B. O. R's office area, where contractor Borua is constructing B. O. R's kitchen and grease-trap one trip only. In the next trip tell them to go to the Quarter-master's Stores and bring one hundred shovels and fifty pick axes—ঠিক হেই ? [গেইটি হাতেৰে দেখুৱাই]

নন্দ—হেই, তোমালোকে মিছামিছি ডৰ কৰতাহেই। দহ চৰ্কয়া গাড়ীমে উঠিকে দচ্ মাইলমে যাও আৰু ভঙ্গা শিলগুটি ভৰাও আৰু ইয়াত আহিকে বৰুৱা ঠিকাদাৰ যাঁহা কাম কৰতাহেই ঐ বৰগছমে তলমে পেলাও। আৰু দোচোৰা ট্ৰিপমে কোৱাৰ্টাৰ

মাষ্টৰকা ষ্টৰমে যাও আৰু একশথ্ বেলচা আওৰ ৫০ গ্‌
গেইটি ছিয়ামে লেয়াকে দে যাও

[মানুহবোৰে ' আচ্ছা হুজুৰ" বুলি কামলৈ যায়গৈ]

Staff—These beggers could not understand me. I know only "ঠিক হেই" and "মালুম্"also "বহুত আচ্ছা" হেম্-হে। Now please take two lorries with yo and supply three loads of thatches to contractor Sing and three loads of bamboos to contractor Borua. You know Mr. Sing is working in the remote depot and Mr. Borua in the B. O. R's office area. মালুম্ ? ঠিক হেই ?

নন্দ—Yes, ঠিক হেই।

Staff—O. K. Go.

[নন্দ গুছি যায়গৈ আৰু Staff এও তোবোক-তোবোক কৰি অন্য ফালে বেঙা মেলে ।]

পাট পৰে।

২য় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

[নীল পদ্ম আৰু অখিল]

অখিল—আপুনি পেহাদেউ ভয় নকৰিব। ভয় কৰা যেন দেখিলে কাম নিদিয়ে একা। বুকু ফিন্দাই যি সোধে উত্তৰ দি থাকিব। ভয় কৰাৰ কোনো কাৰণ নাই। চাহাববোৰো মানুহ হে তেও।

নীল—এ নকৰোঁ ভয়। পাছে ইংৰাজীৰে কথা—?

অখিল—দিব মাৰি চকু-কাণ মুদি—যি পাৰে মুখেৰে, যি নোৱাৰে হাত-ভৰিৰ ঠাৰে-চিয়াৰে বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিব।

নীল—অ' তেও চাহাব বুলিলে কিবা থন লাগে দেখোন?

অখিল—দুদিনতে ঘৰুৱা হব। আপুনি ভয় নেখাব—বটলটো ক'ত ললে?

নীল—পটলুঙৰ জেপতে সুমাই লৈছো। চল পালেই উলিয়াই দেখুৱাব লাগিব। যাওঁ তেনে?

অখিল—যক।

[দুয়োৰে দুফালে প্ৰস্থান]

পট পৰে

২য় দৃশ্য

[G. E. ৰ office. Major Gray চাহাবে কাগজ-পত্ৰ লৈ তলমূৰকৈ বহি কিবা কিবি লিখি থাকিব। এনেতে Orderly সোমাই আহিব আৰু কাগজ এখন (Visiting card) G. E. ক দেখুৱাই—G. E এ লাহেকৈ কয় Yes.]

[ভয়ত কুঁচি-মুচি, লেতু-সেতু হৈ নীল পদ্ম বৰুৱা সোমাই আহে আৰু দুৱৰে পৰা দীঘল চেলাম দিয়ে। টুপীটো মাটিত থয়। G. E. য়ে মূৰ দাঙি চায় আৰু প্ৰশ্ন কৰে।]

Gray—Who you, please?

নীল—Contractor, Sir, uncle of A. Borua ঠিকাদাৰ।

Gray—What do you want?

নীল—Contract, Sir.

Gray—Shh, Contract! But have you got labour—five hundred—one thousand, হুঁ, হুঁ।

নীল—Sir, frankly speaking, Sir, my father-in-law is a "মৌজাদাৰ" Sir. A "Mouza" is Sir composed of three hundred, four hundred, five hundred villagers. In the morning shouting shouting ringing this village to that village in the time before evening. —একেলগে Sir, five hundred একদম one thousand হাজৰ Labour Collecting Sir.

Gray—So, you have sufficient number of labourer That's O. K.

নীল—Yes, Sir.

Gray—But have you got good masons?

নীল—Yes, Sir I have mentioned, Sir.

Gray—No No you don't understand me. I say, have you any idea of masonry work and do you understand drawings and plans.

নীল—Yes, Sir. My brother-in-law is a drawing-master.

Gray—হুঁ, Drawing master? What's that? But tell me if you have any idea of contracts before hand?

নীল—Yes, Sir, Municipalty, P. W. D., Local Board contractor, Sir, earth-oiling, white washing, spreading খোৱা-জৰা in the roads Sir, construction of ponds Sir, by importing foreign নুনীয়া labour, Sir.

Gray—Funny man. That's O. K., you see me on friday. To-day is wednesday, tomorrow thursday then comes friday. You understand?

I will see if I can do something for you, Good morning.

নীল—Sir, Sir, many thanks, Sir. Big family Sir, empty hand Sir, fasting, fasting, fasting, Sir.

Gray—Yes. You see next friday at 8 a. m. in this office. Good morning.

নীল—Good morning Sir, Good morning. But Sir, I want complete মেহেৰবানি and perfect kindness from you. Sir, I will be ever grateful as in duty bound shall ever pray, Sir.

Gray—[থং মুৰা হৈ] Don't shout. Get out of this place. Get out.—[থিয় হৈ দাবি দিয়ে।]

নীল—[ভয়ত শোটমোট হৈ আঁতৰি যায় আৰু সেমেনা সেমেনি কৰে। অৱশেষত মৰণত শৰণ দি কৈ উঠে।] —এইটো, This is Sir.

Gray—What is that ?

নীল—[বটল উলিয়াই] White label, Sir.

Gray—[হাঁহি মাৰি] Oh, very nice, English wishky, where have you got it ?

নীল—Black-market, Sir. I give you more and more Sir.

Gray—[বটলটো চাই] Yes, that's very good. You keep it in my vanette—My "মটৰ গাড়ী"—মালুম ?

নীল—Delay, Sir, due to this, excuse Sir, Good night Sir.

Gray—Yes, Good-morning.

[নীল ওলাই যাই আৰু মূৰৰ টুপীটো পাহৰি যাব আৰু হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে আকৌ সোমাই আহে, আহি হাতত হেটটো লৈ চাহাবৰ পোনে চাই চেকুৰ মেলিব। চাহেবে এবাৰ কেৰাহীকৈ চাই হাঁহি বহি থাকিব।]

পট পৰে।

৩য় দৃশ্য

[ৰাজহুৱা সভা। মানুহ এটি দুটিকৈ গোট খাই আছে। সভাপতি আহি পোৱাহি নাই। সভাপতিৰ আসনৰ ঠাইত টিনৰ কিম্বা মুঢ়া বা এখনি পীৰা থলেও হব। সৰুকণ উঠি বক্তৃতা আৰম্ভ কৰে।]

সৰুকণ—ৰাইজসকল! সভাপতি পাইহিহে লাগে। আপোনালোকে অকণমান তলকা মাৰি বহক। এৰা, আমাৰ কথা-বতৰা আটাইবোৰ বেলিকৈহে হয়। খাওঁতেও বেলি, শোওঁতেও বেলি, উঠোঁতেও বেলি, বহোঁতেও বেলি, গুৰুসেৱাতো বেলি, মেল সোধোঁতেও বেলি, যাওঁতেও বেলি, আহোঁতেও—

[ৰাইজৰ মাজৰ পৰা এজনে মাত লগায়—]

ৰাইজৰ এজন—সকলো কথাতে বেলি হলে দেশখন কেনেকৈ চলিব? আৰু আমি স্বৰাজ বা পাম কেনেকৈ?

সৰুকণ—দেশৰ কামও বেলিকৈ চলিব আৰু স্বৰাইজও বেলিকৈয়ে পামইক। পাছে এটি কথা—আমাৰ সবাহবোৰত—সভাত নহয় আকৌ দেই!—মাহ চাউল জলপান আৰু ধপাত, তামোল, চাহ পানৰ যোগাৰ থাকে নহয়, সেই কাৰণে তাত বেলিৰ কথা কাৰো মনত নপৰে। এইবোৰ সভাত আকৌ সুদা মুখে হয় দেখি ৰাইজৰ আমুৱাই। ভাওনা চাওঁতে মানুহৰ টোপনি নাহে নহয়—পিছে ৰাতি নাম গোৱাত হলে ফাউচ্ ফাউচ্ টোপনিয়াই একা।

[এনেতে আটায়ে কৈ উঠে—সভাপতি আহিছে, সভাপতি আহিছে। আটায়ে থিয় দিয়ে আৰু আকৌ বহে। কুশল-কোঁৱৰ আহি ৰাইজৰ মাজতে বহেহি। ইজন সিজনৰ লগত কথা বতৰা পাতে।]

সৰুকণ—আজি সভাৰ সভাপতি আমাৰ কুশল-কোঁৱৰ ডাঙৰীয়াই হওক।

[ৰাইজৰ মাজৰে এজনে উঠি কয়]

এজন সমজুৱা—হয় হওক।

[কুশল-কোঁৱৰ পীৰা বা মুঢ়াৰ ওচৰলৈ আহে আৰু থিয় হৈ কয়]

কুশল—ৰাইজসকল আৰু মোৰ মৰমৰ হিন্দু, মুছলমান, বৌদ্ধ, শিখ, খ্ৰীষ্টিয়ান ভাইসকল! মই এই মাত্ৰ এঠাইৰ পৰা আহি পাইছোঁহি। পায়েই সভালৈ বাওঁনা হৈছো। পলম হোৱা বাবে মোৰ দোষ নিজ গুণে ক্ষমা কৰিব বুলি আশা কৰিলো। আজি আমাৰ এই সভাৰ উদ্দেশ্য মোৰ এই ক্ষুদ্ৰ শক্তিৰে বুজাই কওঁ। তাত যি দায়-দোষ হয় মোক ক্ষমা কৰিব। —গত মহাযুদ্ধত আমি ভাৰতবাসীয়ে বৃটিছৰ হকে যি ধন জন উচৰ্গা কৰিলো আৰু তাৰ প্ৰতিদান স্বৰূপে বৃটিছ গৱৰ্ণমেণ্টে যি দিম বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল—সি সকলো মিছা বা সাধাৰণ ভুৱাহে মাথোন। এই বাৰ আকৌ যুদ্ধ লাগিল—বৃটিছ গৱৰ্ণমেণ্টে আকৌ আমাৰ সহায় বিচাৰিছে। টান পাই ৰাম বুলিছে। যুদ্ধ আহি ঘৰৰ দুৱাৰ-দলি পাইছেহি। এতিয়া আমি ভাবি চাব লাগিব—আমি সহযোগিতা কৰা উচিত নে অনুচিত। —মহামানৱ মহাত্মা গান্ধীয়ে আমাক নিৰ্দ্দেশ দি কৈছে—"ভাৰতবাসী, তোমালোক মিছা প্ৰলোভনত ভোল নেযাবা। বৃটিছৰ কথাৰ মূল্য নাই—সকলো ভুৱা।" এতিয়া ৰাইজসকলে সেই মহামানৱৰ কথা প্ৰতি আখৰে আখৰে মানি চলা উচিত। বৃটিছৰ এই জীৱন-মৰণ সমস্যাৰ যুদ্ধত আমাৰ সহযোগিতা কৰা আমাৰ কোনো ৰকমেই উচিত আৰু যুক্তিপূৰ্ণ নহব। ৰাইজ সকল, তাৰ লগে লগে আমি ভাবি চাব লাগিব আমি সেই মহামানৱৰ বাণী মানি চলিবলৈ হলে আমাক কি লাগে? আমাক কি লাগে—আমাক লাগে হিন্দু-মুছলমানৰ ঐক্যতা। গাৱেঁ-গাৱেঁ সংগঠন আৰু সকলোৰে মাজত ঐক্য ভাৱ আৰু সকলোৱেই একতাৰ ডোলেৰে বান্ধ খোৱা। আমি সকলো এক হব লাগিব। আমাৰ ভিতৰত ডাঙৰ-সৰু, ভিন্ন-ভাৱ আৰু জাতি ভেদ বিচাৰ মনৰ পৰা দূৰ কৰিব লাগিব আৰু আমি নিজৰ ভৰিত নিজে থিয় দিবলৈ অভ্যাস কৰিব লাগিব। আমাক খাবলৈ পিন্ধিবলৈ যি যি বস্তুৰ প্ৰয়োজন হয় আমি নিজেই উৎপন্ন কৰি লব লাগিব।

মহাত্মাজীয়ে কৈছে—"নিজৰ ভৰিত নিজে থিয় দিয়া, চৰখা চলোৱা, সূতা কাটা তাতেই স্বৰাজ, পূর্ণস্বৰাজ"। ৰাইজসকল আমি যদি এক হওঁ—সঙ্ঘবদ্ধ হওঁ আৰু আমাৰ মহামানৱৰ বাণী মানি চলো, আমাৰ স্বৰাজ—আমাৰ চিৰ আকাঙ্ক্ষিত স্বৰাজ আমাক অতি সোনকালেই ধৰা দিবহি। মই ইয়াকে কৈ বহিব খোজো।

[পুনৰ উঠি— "আৰু যদি কোনোবাই কয় কৰ পাৰে।"]

[সকৰুণ উঠি কবলৈ ধৰে]

সকৰুণ—আমাৰ কোঁৱৰ ডাঙৰীয়াই যি কথা কৈ গল, একেবাৰেই পানী নসৰকা কথা। মইনো আৰু কি কম? আৰুনো কি ম'হৰ শিঙত কেঁকিলাদাৰ মাৰিম! কথা এটা সোধো বাৰু: আমি মেলেটৰিক আমাৰ কল-বন ইত্যাদি বস্ত্র বেচিলে কিবা অপৰাধ আছেনেকি?

[কোঁৱৰ থিয় হৈ।]

কোঁৱৰ—তাত কিহৰ দোষ? বজাৰলৈ বস্তু বেহাবলৈ নিছে, যেয়ে লয় তাকেই দিব লাগিব, নহয় জানো? আপুনিতো আৰু বেচিবৰ কাৰণেহে বজাৰলৈ যি হয় নিব।

সকৰুণ—এৰা, শুনি ললো আকৌ নেজানো গুণে।

কোঁৱৰ—বাৰু, আজিলৈ তেনে ইমানতে সভা ভঙ্গ কৰা গল।

[সভা ভঙ্গ।]

পট পৰে।

৪র্থ দৃশ্য

[Staff Sergeant Gray চাহাবৰ এমুৰীয়া Quarter. সময়—সন্ধিয়া। বিলাতী মদৰ বটল পাই Sergeant এ দুই এক পেগ ঢালি খাই তন্ময় হৈ আছে আৰু মুখত ইংৰাজী গান।]

Staff—(গান গাব) I want to be a Sailor,
I want a good..................
" " nice..................
I want to be a..................

[any other song]

[গিলাচত মুখ দিয়ে আকৌ গান ধৰে—(গিয়েই) এনেতে নীল পদ্ম বৰুৱা আৰু অখিলৰ প্ৰবেশ। Staff এ হাঁহি মাৰি অভ্যৰ্থনা কৰে। অখিল খুব আনন্দিত হয়, নীল পদ্মই ভয় খায়।]

Staff—Come along, Mr. Borua No. 1 & Mr. Borua No. 2. Please sit down. [তেখন চকীৰ অঙুলিয়াই] নীল আৰু অখিল বহি পৰে। Staff ভিতৰলৈ সোমাই যায় আৰু হাতত দুটা গিলাচ লৈ প্ৰবেশ।]

Staff—Now let us keep company. [বটলৰ পৰা মদ ঢালে আৰু চোঁদাপানী মিহলায়।]

নীল—অখিল, মই সেই বোৰ কেতিয়াও মুখত দিয়া নাই পাই। মোলৈ বাকিব নালাগে বুলি কচোন। অৰু তয়ো বা কিয় মুখত দিবি ? সাত পুৰুষত নোহোৱা কথা। নকৰা কাম কৰিবলৈ, আমাক কিহে পাইছে। যাওঁগৈ হে বলি পায় !!

অখিল—হঠাৎ গুছি গলে চাহাবে বেয়া পাব। কালিলৈ মোৰ টকাৰ দৰকাৰ। ই যদি Bill পাচ কৰি নিদিয়ে মোৰ লেঠাই মৰিল। Bank এ আৰু O. D. নিদিওঁ বুলিছে।

নীল - মোৰো সেই একেটাই লেঠা। নহলে কেলেই আহোঁ ?

Staff—Yes, Borua No. 1 and 2 help yourself.

[অখিলে অলপ লাজ কৰে]

Staff—Don't be shy—

অখিল—পেহাদেউ ! দোষ নধৰিব দেই। সদায় নেখাওঁ। সমাজত উপায় নেপালে মুখত দিব লগাত পৰে একা ! [গিলাচ লয়]

Staff—Yes, Mr. Borua No. 2. My old friend come on.

নীল—No habit Sir.

Staff—Just taste it and you will feel ten years younger. Come on.

[নীলই থৰ হৈ চাই—গিলাচ নলয়।]

নীল—If I take, brain rounding, Sir.

Staff—If your brain gets round, I will make it flat. Don't worry, come on.

নীল—Sir.

Staff—[চকু টেলেকাই] You old hag. If you refuse again, I will see how you get your bill passed to-morrow. You have no idea of masonry work ; your re-inforced cement, conteret work is—hopeless. You will be kicked-out from this area very soon.

অখিল—চাহাবৰ খং উঠিছে—

নীল - I use to weep.

Staff—I want to whip.

অখিল—ধৰক গিলাচটো।

[নিৰুপায় হৈ ধৰো-নধৰোকৈ নীলপদ্মই গিলাচটো ধৰে আৰু তেওঁৰ সৰ্ব্বাঙ্গ কঁপিবলৈ ধৰে।]

Staff—That's O. K.—Now let us drink our health.

[তিনিওটা গিলাচে গিলাচে খুন্দা খুৱাই মুখত দিয়ে। চাহাবে আৰু অখিলে খায়। Staffএ টেলেকাকৈ নীলৰ পিনে চাই থকা দেখি ভয়তে সোঁহা মাৰি নীলইও গিলি পেলায়।]

নীল—Very ভাল Sir.

Staff—Have more [আকৌ প্ৰত্যেককে ঢালি দিয়ে ; এইবাৰো নীলই সোঁহা মাৰি খায় পেলায়।] You see there will be a big canteen just behind the hospital area. It will be a big job worth about forty thousands. Don't worry—big jobs are coming—you give me good liquor, you satisfy the Major—Everything O. K.—মালুম? ঠিক হেই?

অখিল—I want my bills to be passed to-morrow. Please don't forget.

Staff—Yes, I will sign all in the morning and you get your payment in the after-noon, and then bring a bottle of white label or any English whisky for me.

অখিল—Many thanks, Sir. I will

নীল—Burning sensation in the the belly. অখিল, পেটতো বৰ পুৰিছে ... আছো কবই নোবাৰা হৈছো।

অখিল—বেচি-কথা কব

Staff—Have mo... [...মদ দিয়ে, তিনিও খায়।]

[এইবাৰ খোৱাৰ পাছতেই Staff ৰ বাহিৰে যোৱাটো টলং ভটং হয়।]

অখিল—We want to go now. I shall see you in the office at 8 a. m.

Staff—Yes, I will be there at 8 a. m. Anyway. Don't worry, you get your payment to-morrow.

নীল—Sir, [থৰক্-বৰক ক'ৰ 'থয় দিয়ে going Sir. My eldest son's swear, I want five lacs—one tea garden, one motor car and ornaments for my wife. [বুলি কৈয়েই বাগৰ পৰে।]

অখিল—পেহাদেউ! আহক—উঠক।

নীল—ঔ, ঔ, ঔ, ঔ [বুলি তাতে শুব খোজে]

অখিল—কি ধেমালি পেহাদেউ ? নেযায় নেকি ? নেযায় যদি মই যাওঁগৈ।

[বুলি গুচি যায়]

Staff—You monkey, Get up. Oh, got boosed it seems. Get up, Get up.

[হাতত ধাৰ টানি তুলিব খোজে, নীলই চেপপেণ্ডা দিয়ে। Staff Sergeant এ বাহিৰলৈ গৈ Work Munshi দণ্ডক লৈ প্ৰৱেশ।]

দণ্ড—[মাতালৰ কণ্ঠস্বৰেৰে] What's the matter ?

Staff—He has got boosed—just help me. You take over his charge. No. Come on. Let us carry him to my vanette.

[দুয়ো নীলক টানি তোলে আৰু পোঁচোৱাই দুৰ্গতি কৰি ওলোমাই বাহিৰলৈ টানি নিয়ে।]

পট পৰে।

৫ম দৃশ্য

হলধৰৰ শোৱনি কোঠা

[চালপীৰাত শুই থাকিব। আঁঠুৱা দণ্ডা থাকিব আৰু হাতত বিচনী মাৰি মাৰি মহ খেদাই হঠাৎ উঠি বহিব আৰু খেজি-খুজিকৈ আগলৈ আগবাঢ়ি গীত গাবলৈ আৰম্ভ কৰিব।]

হলধৰ— একান্ত ভকত সবে নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ গুণ
গাবে সদা বসিয়া যথাত।
বৈকুণ্ঠক পৰিহৰি যোগীৰ হৃদয় এৰি
থাকা হৰি সাক্ষাতে তথাত॥

ব্ৰহ্ম, ব্ৰহ্ম, ব্ৰহ্ম—ইংৰাজী ১৯৪৩ চন, ১৮৬৫ শক, ভাদ মাহৰ শেষত সত্যযুগ আকৌ আৱিৰ্ভাব হব। পঞ্জিকাইলৈকে সেই সত্যযুগৰ পাল পৰিছে। অতবোৰ পণ্ডিতৰ গণনা আৰু অতবোৰ বেদ-শাস্ত্ৰৰ কথা কিবা গৰখীয়াৰ খেমালিনে? সত্য কথা,— অতি সত্য। —মাজতে মাথোন এদিন বাকী। কালিলৈ উপবাসে থাকিম। পবিত্ৰ ভাবে মতি স্থিৰ কৰি নেথাকিলে কিজানি ভূমিকম্প, প্ৰলয় আদি নানা প্ৰকাৰ বিপদতেই প্ৰাণ যায়। এই সুযোগ এৰিব নোৱাৰি। —সঁচাকৈয়ে যদি সত্যযুগ হয়! কি আনন্দৰ কথা!! আকৌ চাৰি-শ বছৰ পৰমায়ু পাম। মোৰ পকা চুলি আকৌ কেঁচা হব। সৰা দাঁত গজিব। লৰা দাঁত থাঁজ খাব। সোঁতোৰা সোঁতোৰ চাল মিহি হৈ পৰিব। শৰীৰত আকৌ শক্তিৰ সঞ্চাৰ হব। যৌবন—পূৰ্ণ যৌবন ঘূৰাই পাম। হাঃ হাঃ হাঃ! মোৰ খোৱা বোৱাত ইমান আমনি—অসুবিধা, মোৰ আল-পৈচান ধৰোতাৰ অভাৱ। মই সহ্য কৰিম কেনেকৈ? মই পুনৰ সংসাৰ-ধৰ্ম্ম পালন কৰিবই লাগিব। মই সুন্দৰী গাভৰুৰ

পাণি গ্ৰহণ কৰিম—নিজে চাই চিতি। ওখ-পাখ, লণি-ধুনীয়া, বোবা-কটাত ৰন্ধা-বঢাত সকলোতে পাৰ্গত গাভৰু মই বিচাৰি উলিয়াম। উচ্চ ইংৰাজী শিক্ষা পোৱা, জাং দীঘল, চচ্‌মা পিন্ধা কেটেঙা ছোৱালী মই দূৰতে বিদূৰ কৰিম। হাঃ হাঃ সত্যযুগ! চাৰিশ বছৰ পৰমায়ু—কি মজাৰ কথা! —কি আনন্দ! মোৰ দাঁত আকৌ গজিব, লৰাবোৰ খাঁজ খাব আৰু, আৰু মোৰ হজমী শক্তি চাৰিগুণ বাঢ়িব। বং মনেৰে পেট ভৰাই মই নাৰিকল ডাঙৰ ডাঙৰ ডোখৰকৈ কাটি চেনি সানি সানি খাম। ডালে দুগল মগা, অসমীয়া, বঙালী, তেলীয়া পুৰা কুঁহিয়াৰ দাঁতেৰেই চটা-চটে একেবাই খাম। দহচিয়া মধুৰী আম মাটৌৰ মাটৌৰ চোবাম। গেটা চোফাৰি মাৰৌক মাৰৌক ভাঙিম। ছাইমুৰা পকা কগৰী নিমখ সানি গুটিয়ে সৈতে চোবাই গিলি দিম। —হাঃ হাঃ হা!! সত্য যুগ—সত্য যুগ, সত্য যুগ!! মাজতে মাথোন এদিন বাকী! চকুত টোপনী নাইকিয়া হৈছে। সত্য যুগ—সত্য যুগ, সোনকালে আহ, আৰু বব নোৱাৰো।

[লাহেকৈ আকৌ বিছনাত পৰেগৈ। অলপ পাছতে Staff আৰু দণ্ডৰ ডিঙিত ওলমি নীলপদ্ম দকৱাৰ প্ৰবেশ। মানুহৰ শব্দ শুনি হলধৰ উঠি থিয় দিয়ে।]

দণ্ড—Father, Keep quiet. বহুত বিপদ কি কৰিম—No help.

হলধৰ—কোন? [ওচৰলৈ গৈ] অ' পোনা! [ওস্ বুলি নাকত সোপা দি] তই নিচা খাই আছিছ? পাঁচুইলৈ সত্যযুগ হব, তই ভূ পোৱা নাইনে? কৰ্ম্ম চাণ্ডাল, কটা পাষণ্ড, নৰাধম! তই ওলা মোৰ চৌহদৰ ভিতৰৰ পৰা।

দণ্ড—Father, keep quiet, Excuse me to-day.

হলধৰ—ইংৰাজী কৈছ—এশৰ ভিতৰত স্কুলত নম্বৰ পাব কুৰি-পঁচিশ। এতিয়া ইংৰাজী Talking কৰিছ? ওলা, ওলা। [হঠাৎ নীলপদ্মক চকুত পৰে।] উ! এই বুঢ়া বান্দৰটোও লগতে আছে। হেৰৌ আওকণীয়াৰ সঁচ, কেতিয়াৰ পৰা শিং ভাঙি

দমৰা হলি ? এই ভণ্ড বিড়াল তপস্বী, মহাত্মা গান্ধীৰ আজু নাতিনীয়েক, খদ্দৰৰ চোলা-চুৰীয়া কোনটো বাপেৰৰ জুপাত সুমাই থৈ পটলোং পিন্ধি, চেৰাপ খাই লোকৰ পধূলী, বৰঘৰ মাৰলঘৰ শুঙি ফুৰিছহি। কটা কাণকটা নিলাজ। পাবতে গজাৰ সঁচ—একেটা খিয় গোবৰতে—মাৰ, বাপেৰ, তোৰ আজু ককাৰ, চৌধ্য পুৰুষৰ বৰ বিয়া, জোৰোণ, তোলনী বিয়া দেখুৱাম। হোঃ— মোক চিনি নেপাৱ হব পায় ?

[খং কৰি খেদা মাৰি যায় আৰু গোৰ মাৰি দিব খোজে। Staff আগবাঢ়ি আহে আৰু Revolver টোঁৱাই।]

Staff—Stop, you man of a monkey, son of a bitch. [Revolver টোঁৱাই] I will shoot you down.

[টোঁৱাই টোঁৱাই আগবাঢ়ি যায় আৰু হলধৰ হতবম্ব হৈ পাছ হুহকি গৈ গৈ Wings ত লাগিবগৈ আৰু তাতে ভয়ত কঁপিবলৈ ধৰিব। নীল পদ্ম বকবাই মাটিতে বহি থাকিব—সেই অৱস্থাতে পট পৰিব।]

৩য় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

—আলিবাট—

[আলিবাটত কোঁৱৰে নীল পদ্মৰ পোনে ৰ-লাগি চাই থাকিব।]

নীল—কোঁৱৰ !

কোঁৱৰ—ৰ'ব চাইছো। আৰু অকণমান পৰ হেঁপাহ পলুৱাই চাই লওঁ—চাই চাই ভাবো খদ্দৰৰ পোষাক আৰু এই পটলুং পিন্ধাৰ ভিতৰত কিবা সম্বন্ধ আছেনে ?

নীল—কোঁৱৰ ! সাল-সলনি কিটো নো হব হোঁ। মোট হে সলাইছো। ফেঁটী—ফেঁটীয়েই, যি ঢোঁৰা—ঢোঁৰাই। মোট সলাই ঢোঁৰা সাপ ফেঁটী হব নোৱাৰে আৰু ফেঁটীও ঢোঁৰা নহয়।

কোঁৱৰ—[হাঁহি] মোট সলাইছে বুলি গম পাইছো। এই স্ব-জ্ঞানে সুস্থ শৰীৰে, নিজ চকুৰে দেখিছোৱেই দেখোন। পিছে এটা কথা নহয়—দেশৰ খদ্দৰধাৰী, অ' নহয় কংগ্ৰেছ কৰ্ম্মী নামধাৰী প্ৰত্যেকেই যদি এইদৰে মোট সলাই, সাপত কৈ মোটৰ সংখ্যাহে সৰহ হবগৈ আৰু শেষত সাপৰ কথা এৰি সকলোৱে তাৰ মোটৰ কথাকে উত্থাপন কৰিব।

নীল—নাই, কোঁৱৰ—মোটে কি সাপৰ গুণ বঢ়াব-টুটাব ?

কোঁৱৰ—সাপৰ "মোটৰ" লগত সাপৰ অন্তৰৰ আভ্যন্তৰিক সম্বন্ধ আছে, বৰুৱা ডাঙৰীয়া। —দেশ-কালৰ গতি বৰ বিষম। গৰখীয়াই ধেমালিত "বাঘ, বাঘ" বুলি কিৰিলি পাৰোতে-সঁচাকৈয়ে যদি বাঘেই ওলায় ?

নীল—নীল পদ্ম সাধাৰণ কুকুৰ-ধূলি মানুহ। তাৰ নিচিনা ভিকহু এটাই লুটি বাগৰ মাৰিলেও কংগ্ৰেছ অনুষ্ঠানৰ একোৱেই ক্ষতি নহয়।

কোঁৱৰ—ধান ভৰাই থৈলাত। ধানৰ যেনে দৰ থৈলাৰো সেই

একেদৰেই দৰ আছে। ধানৰ ধান-কল আৰু থৈলাৰ মুকায়া কল-কাৰখানা। থৈলা নহলেও ধানৰ কাৰখানা চলি থাকিলে মানুহে নেখায় নমৰে; কিন্তু থৈলাৰ কাৰখানা চলি থাকি যদি ধানৰ কাৰখানা বন্ধ হয়—গা মুজু পাই বক্কৰা ডাঙৰ হয়া। সেয়েহে কৈছো—'মোট' সৰহ হলে মোটেই হ হব—সাপৰ সংখ্যা নাইকিয়াও হব পাৰে।

নীল—কি কৰিব, কোঁৱৰ?

কোঁৱৰ—আপুনি কত দিনৰ কংগ্ৰেছ কৰ্ম্মী, আপোনাৰো যে এই পৰিণতি হব পাৰে—মই মচ-সঁচতো ভবা নাই। এইখন বহুৰূপ ধাৰণ কেলেইনো কৰিলে? ইমান হেপাহনে ধনলৈ? ছিঃ বক্কৰা আপুনি বয়সস্থ মানুহ, আপোনাৰ লাজ লাগিব লাগিছিল। আপোনাৰ মুখ দেখিব নেপায়। আপুনি মহাত্মাজাৰ অবমাননা কৰিছে!

নীল—সকলো শিৰ পাতি লৈছো। কোঁৱৰ—কিন্তু! কিন্তু!! কোঁৱৰ, বৰ অভাব! বৰ নাটনি! বৰ দুখ! সংসাৰত তলথাপৰ মধ্যবিত্ত গৃহস্থ হৈ নোপজাই ভাল। লৰা পঢ়াবৰ খৰচ যোগাব নোৱাৰো, ছোৱালীলৈ দৰা নাই—ওলালেও পইছা লাগে। বহুত ধন লাগে। মোৰ হাত সুদা। লৰা-ছোৱালয়ে খাবলৈ নেপায় কাউৰী ঠেঙীয়া, জাঁয়া মুৰীয়া হৈছে—উপায় নাই!

কোঁৱৰ—সেই কাৰণেই হবলা.............?

নীল—সেই বাবে, সেই কাৰণেই কোঁৱৰ! সিহঁতৰ মুখলৈ চাব নোৱাৰা হৈছো। লৰা-তিৰোতাৰ শুকান মুখ, মনমৰা স্বভাৱ চকুৰে দেখি দেখি অসহ্য হৈ উঠিল, চঞ্চল হৈ উঠিল মোৰ এই তৰ-চেঙেলী মন—উপায় নাপালো, একো থিৰ কৰিব নোৱাৰিলো—অৱশেষত ভাবি গুণি................।

কোঁৱৰ—Military ঠিকাদাৰ হোৱাটোকে স্থিৰ কৰিলে, নহয় জানো?

নীল—লোকৰ লৰা-ছোৱালী পূজা পাৰ্ৱণত নতুন নতুন চোলা-চুৰীয়া, জোতা-মোজা পিন্ধি তমস্কাৰ হৈ ফুৰে। বিহুৰে-সংক্ৰাতিয়ে নতুন নতুন সাজ সলাই আৰু মোৰ লৰা-তিৰোতাই, সিহঁতে ফটা

টাপলি মৰা কাপোৰ-কানিৰে বাহিৰলৈ ওলাবলৈ লাজ কৰে। সিহঁতৰ মাকৰ শুকান মুখ, চল্‌চলীয়া চকু দেখি মোৰ অন্তৰ ভাগি যায়। সিহঁতৰ মই বাপেকিটো হৈ কি খুৱাইছো-বুৱাইছো? কি পিন্ধাইছো-উৰাইছো? সিহঁতৰ কোমল অন্তৰখনিত তিলে তিলে এই দুখ বেজাৰৰ গুটি ফুকলীয়াতেই সিচিবৰ মোৰ কি স্বত্ত্ব আছে কোঁৱৰ?

কোঁৱৰ—সেই কাৰণেই?

নীল—সেই কাৰণেই, কোঁৱৰ! মনৰ অথাই-সাগৰৰ মথাউৰি দোকোল-টকা বাঢ়ণী পানীয়ে ভাঙ্গি উটুৱাই লৈ গ'ল। চকু-লো মচি মচি পৱিত্ৰ খদ্দৰৰ পোষাক খহাই, মোট সলাই, পটলুং পিন্ধিলোঁহি।

কোঁৱৰ—এতিয়া চাগৈ শান্তিৰেই কটাইছে?

নীল—শান্তি! আৰু শান্তি জীৱনত নহবই। Military ঠিকাদাৰৰ শান্তি? কোঁৱৰ [হাঁহি মাৰি] ইয়াত মনুষ্যত্ব নাই মাত্ৰ ওপৰৰ মেটটোহে আছে। মিলিটেৰী ঠিকা গোটেইখন মিছা প্ৰৱঞ্চনাৰ পা-ঘালি ওপৰৰ তুলাপাত কিছুমানৰ খেলি-মেলি?

কোঁৱৰ—যিহকেই নহওক—আপুনি আমাৰ তাহানিৰে সহকৰ্ম্মী, আপুনি দেশৰ সন্ধিক্ষণত অন্ততঃ অলপ আৰু ত্যাগ স্বীকাৰ কৰা উচিত আছিল।

নীল—উচিত আছিল—মই শত মুখে স্বীকাৰ কৰো; কিন্তু মোৰ মন বৰ দুৰ্ব্বল, ধৈৰ্য্য হীন মানুহ, সহিষ্ণুতাৰ অভাৱ, কোঁৱৰ?

কোঁৱৰ—আপোনাতকৈ মোৰ কোন গুণে দুখ-বিপদ, অভাৱ-অভিযোগ কম বৰুৱা? তথাপিতো মহামানৱ মহাত্মাজীৰ বাণী শিৰত লৈ আজিও বুকুত বল বান্ধি—দুৰ্ব্বলতাক স্থান দিয়া নাই। মহাত্মাৰ বাণী, মহাত্মাৰ আদেশ—ভাৰত বাসীয়ে যদি অৱমাননা কৰে আমাৰ নিস্তাৰ নাই, আমাৰ ধ্বংশ অনিবাৰ্য্য।

নীল—আপুনি মোত কৈ শতগুণে স্বাৰ্থত্যাগী।

কোঁৱৰ—আমাৰ স্বাৰ্থত্যাগ কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই। আমাৰ স্বাৰ্থপৰ

হোৱাৰহে প্ৰয়োজন। দেশক স্বাধীন কৰাই আমাৰ স্বাৰ্থ। প্ৰত্যেক গোলাঘাট বাসীয়ে, প্ৰত্যেক অসম বাসীয়ে, প্ৰত্যেক ভাৰত বাসীয়ে যদি স্বাৰ্থান্ধ হৈ ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ যুদ্ধ নিজ স্বাৰ্থ বুলি একমত হৈ সংগঠিত হলহেঁতেন—আজিয়েই আমাৰ স্বৰাজ। —আজিয়েই আমাৰ স্বাধীনতা লাভ। এই মুহূৰ্ত্তেই আমি মুক্ত।

নীল—আপোনাৰ আদৰ্শ অতি মহান্, অতি উচ্চ।

কোঁৱৰ—বন্ধুৱা, ভাবি চাওকচোন, আমি সঁচানে—মহাত্মাজী সঁচা ? আপুনি বুধিয়কনে—পণ্ডিত জওহৰলাল বুধিয়ক ? আপুনি দকৈ ভাবি চাওকচোন। পণ্ডিত জওহৰলাল নেহেৰুৱে ইচ্ছা কৰিলে—গোটেই অসমৰ Military ঠিকা অকলেই চলাব পাৰে। হয়নে নহয় ?

নীল—কিয় নোৱাৰিব ?

কোঁৱৰ—কিন্তু সেই মহান পুৰুষ গৈছে জেললৈ। তেখেতে ধন বস্তুৰ মোল নুবুজেনে ? ক্ৰোড়-পতিৰ লৰা হৈ ধনৰ ব্যৱহাৰ নেজানেনে আৰু মহাত্মাজীয়েও আমি লাখপতি হলে বেয়া পায়নে ?

নীল—কিয় পাব ?

কোঁৱৰ—তেনেহলে তেখেতসকলে জেলত পচি মৰিব আৰু আমি Military ঠিকা কৰি লাখপতি হওঁ—নহয়নে ? এতিয়া কওক কোন বেচি বুদ্ধিয়ক, কোন বেচি জ্ঞানী ?

নীল—সেই সকল মহাপুৰুষৰ লগত আমাৰ নাম একেলগে উচ্চাৰণ নকৰিব, তাতো মহাপাপ হব। জানিছো—সকলো বুজিছো,—তথাপিতো জীয়া-জুইত জাঁপ দিছো, লোভত-ধনৰ লোভত, কি কৰিব ?

কোঁৱৰ—ইমানেই লোভ ?

নীল—আপুনি আমাৰ তুলনাত দেৱতা, কোঁৱৰ ! আপোনাৰ ধৈৰ্য্য, আপোনাৰ মনোবল অতুলনীয়, মোৰ অন্তৰৰ শত সহস্ৰ ধন্যবাদ গ্ৰহণ কৰক।

কোঁৱৰ—বন্ধুৱা, বিশেষ দৰকাৰী কামত ওলাইছো: আৰু বেলি কৰিব নোৱাৰো। ঘূৰিবাৰ আকৌ খদ্দৰৰ চোলাকে গাত দেখিম

বুলি আশা কৰিলো।—যাওঁ। [প্ৰস্থান]

[নীলই একো উত্তৰ নি'দি তলমূৰকৈ থাকি কুশল-কোঁৱৰ যোৱাৰ পিনে চাই থাকি প্ৰস্থান কৰিব।]

পট পৰে।

২য় দৃশ্য

[সৰুপথাৰৰ মুকলি ঘাঁহনি পথাৰ। বহুত মানুহ সভাত উপস্থিত, পট উঠাৰ লগে লগে সিংহ দেৱৰ বক্তৃতা।]

সিংহ—উপস্থিত ভাঁইয়ো অউৰ বহনুা। মই আজ দু-চাৰ বাত্ কহ্‌নেকেলিয়ে, সৰুপথাৰ আয়াহু। মেৰা এক বিশেষ অনুৰোধ হে, হে সজ্জনো পুৰুষ, আপ্‌লোক্ ধ্যান দেকৰ শুনিয়েগা, এহি হামাৰা অৰজ্ হেঁই। ইস্ সময়পৰ দুনিয়ামে ক্যা হ' ৰহি হেই অগৰ কোয়ি ধ্যান দে'কৰ অউৰ নজৰ লগাকৰ দেখেঁ ত' বড়ি অচ্চিসে, মালুম হোতা হেঁ কি এ লাড়ায়ি ধন সম্প্ৰদায় অউৰ গৰিবোঁচে হ' ৰহাহেই—ইচ্‌মে কই চক্ নহি। বিগত লাড়াইমে বৃটিছ চৰকাৰনে কঁহা কি—তুম্‌লোক ভাৰতবাস হামাৰে চাথ হাথ্ মিলাও, সাথে সাথ লড়, চব্ বাতোঁমে মদত কৰ', তুম্‌কো মিল যাযেগা বহুত কুছ। লেকিন্ যব লড়ায়ি খতম্ হুয়ি, বৃটিছ চৰকাৰনে কুছ কিয়া, কুছ দিয়া? হাৰে ৰাম বিলকুল ধোখা বাজি হে। যব মুচিবত, বিপদ আঁতি হে আঁখ বুজ কৰ লখিহো জাতি হে অউৰ বিপদ মিত্ জানেকা বাদ—ইওঁ আঁখিয়া লাল কৰকৰ তেড়া খ'ড়া হো যাতা হেই—

সৰুকণ—এটি কথা কব খুজিছোঁ। আমাৰ এই সৰুপথাৰ খন তেনেই—গাওঁ যে গাওঁ—খেচ্ গাওঁ। অব এটা ত'ৰ এটা আহি সৰুপথাৰ মানুহে ভৰি পৰিছেহি। পিছে আমি এইবোৰ দেছোৱালী দোৱান সিমান ভূ নেপাওঁ। আমি কোনোৱেই সিমান দেশ-বিদেশত ফুৰা নাই। আমাৰ ইয়াতেই জনম—ইয়াতেই মৰণ। অতএব আমাক সকলো অসময়াতে কলেহে আমি

বুজিম, নহলে এইখন মিছা হৈছে; বোলে—"গৰুৰ আগত টোকাৰী বায়, শিং জোকাৰি ঘাঁহ খায়।"

[সিংহই হাঁহি মাৰি]

সিংহ—বাৰু কোনো কথা নাই, হামি অসমীয়া ভাষাতে কথা কহিম ১৯১৪ চালত বৃটিছ কহিলে কি,—তোমালোক ভাৰতবাসী হামাৰ লগত হাথ্ মিলাই লিয়া আৰু হামালোকক চব্ কথাত সহায়তা কৰা। হেই কথামত হামিলোক মদত কৰিলো, জাৰ্ম্মাণী লড়াইৰ পিছত একদম্‌ছে টুক্‌ড়া বনি গল, লেকিন্ হামিলোককো একো নাহি মিলিল। হামালোকে সহায়তা কৰাৰ বদলা বক্‌চিচ পালো—জালিৱনাবাগ—পাঞ্জাবৰ জালিৱনাবাগ, নিজৰ মাৰ চামনাত নিজৰ লৰাৰ হত্যা কৰা! মাইকী মানুচৰ ওপৰত পৈশাচিক জুলুম—হায়! হায়! চকুত পানী ওলায়। [অলপ ৰয়] এতিয়া ফেন্ বৃটিছ চৰকাৰ লড়াইত ফঁচি গৈছে একফালে জাৰ্ম্মাণী ধুম্-ধাম্ বম্ বাৰিষ কৰি, লণ্ডন চহৰত একদম্ পুখৰী বনাই দিছে। অউৰ দুচোৰাফালে জাপানে ধাক্কা মাৰি এক ঠেলাত ব্ৰহ্মা পাৰহৈ মণিপুৰৰ সীমানা পৌচিছেহি। জাপানী একৰকম আমাৰ ঘৰৰ চামনাত। এতিয়া দিল্লেগী কৰিবৰ টেইম নাই। খুব "সোঁচি চমঝি" দেখিব লাগে। না হলে আমাৰ তথা সমগ্ৰ ভাৰতবাসী অস্তিত্ব নাহিয়েই থাকিব। চব্ খতম্ হব। বৃটিছে ফেন্ এতিয়া বিপদত পৰি চিল্লাইছে কি—আঁহা, ভাৰতবাসী ফেৰ মদত কৰা, মিছা নাহি কহিছো, হেন, তেন। লেকিন্ হামিলোক কেনেকুৱা সেই কথাতে ইতবাৰ কৰো। ঝুঠ ঝুঠেই আছে। সঁচ সঁচেহি আছে। সেহি কাৰণে মহাত্মাজী হামাক নিৰ্দ্দেশ দিছে কি—ভাৰতবাসী অসহযোগিতা আন্দোলন ফেন্ চুৰু কৰিব লাগে—আইন অমান্য কাৰ্য্য চুৰু কৰি দিব লাগে। যদি আমি সেই কথা মোতাবিক—হিন্দু, মুচলমান, শিখ, বৌদ্ধ, খ্ৰীষ্টিয়ান সংগঠিত হৈ একতাৰ সহিত একসাথে একদমত কাম লাগি যাওঁ—ত' দুই-চাৰি ঘড়ীত হামিলোকে স্বৰাজ দেখা পাবলৈ

বেছি টান নাই। হামিলোকে এতিয়া চব ৰকম জাতিভেদ-ভাব, সাম্প্রদায়িকতা, তথা প্রান্তীয়তা ভাব মনৰ পৰা উঠাই দি সংগঠিত হৈ আইন অমান্য আন্দোলন ঝট্ পট্ চুৰু কৰি দিয়াৰ বহুত জৰুৰী। সব্ কাম হামিলোক সামনা-সামনি কৰিম— কোনো ফিকিৰ নাই। আগৰ দচ্ বিচ্, দু-চাৰশ, আউৰ দচ্ বিচ্ হাজাৰ এই কামত মৰি ভি যায়—কোনো হৰযা নাই। দেশক স্বাধীন বনোৱা তামাচা নহয়। দচ্ হাজাৰ জান দিলে ছত্রিচ কোটীৰ আজাদ হৈ যাব। এহি ৰকম কথা আছে— আমাৰ সম্মুখত বহুত বিপদ জলদি অৰু বহুত চাফাইৰে এহ কাম কৰিব নোৱাৰিলে আৰু আমাৰ ভিতৰত ভেদ-ভাও দেখা দিলে—ফেৰ ভাৰত বাচি নাই থাকিব—একদম্ জাহান্নমত যাব। স্বৰাজ পোৱা ইমান ঢিলা নহয় আৰু দুনিয়াত কোনো কামেই ঢিলা নহয়। ভাত খাবলৈ ধান খেতি কৰি পয়দা কৰোতে কিমান হায়ৰাণি আৰু তকলিফ কৰিব লাগে আপোনালোকে গম্ পাইছে? সেই ৰকম চব্ কামত বহুত তকলিফ আছে আৰু থাকিব। বেচি লম্বা চৌৰা কথা কৈ কোনো ফায়দা নাই। কথা কম কহিব লাগে আৰু কামৰ হিচ্ছা পূৰা ৰাখিব লাগে। এটা জ্ঞানী লোকৰ নীতি আছে। বচ্— ইমানেই হামি কহিম। কোনোবাই কথা কহিবৰ ইচ্ছা কৰিলে কহিব পাৰে।

সৰুকণ—কোনোবাই কয় যদি কওক—নকয় যদি মইয়েই কওঁ—আটায়ে—তুমিয়ে কোৱাঁ।

সৰুকণ—আমাৰ সিঙে বি কলে—মেলিলে ভু পালেই নহয়। এইটো কথা থিক যে এইবোৰ ফিৰিঙি বগা-বঙালে আমাক আৰু সুখ নিদিয়ে। এনেয়ে "ডেম্-বিলাতি" বুলি গালি পাৰি ডবিয়াই, হুকিয়াই থাকেই; এতিয়া যুদ্ধৰ সময়তো সেইবোৰ বন্দুক, লাংচিং আটাইসুপিকে লৈয়েই ফুৰিছে। তুমি কেঁং কৰিলেই—সিপোনে ঘোৰাটো টিপিলেই তুমি মাটিত ঘেং

বুলি পৰি যাবা। মহাত্মাজীৰনো কি নাইকিয়া—লোকে ডাঙৰ মানুহৰ ঘৰৰ লৰা—বিলাত পোচ মানুহ। এই মৰিছেহি ফাটেকত, পচিছেহি— তোমাৰ, মোৰ—এই দুখীয়া ৰাইজৰ কাৰণেই। অসমীয়া কাগজ ... কৰবাত কেতিয়াবা পঢ়ি থাকেইহে পাওঁ। সিমান পঢ়িবও নাজানো, দেশ-বিদেশ ফুৰাও নাই আৰু বুদ্ধিতো সেইদেখি একেবাৰে আমি আটাইবোৰ ওদা। পিছে—ডেকা-ডেওৰাবোৰে যি পাৰে সোনকালে এই কামত লাগি যোৱা বেয়া নহয়। লাগিলেহে ভাগিব। তাত মহাত্মাজয়ে আমাক এইবোৰ কৰিবলৈ কৈছে বুলিছে—কিয়া এনেয়েনে? কিবা এটা লোকে উমান পাইছে। যাৰ ঘৰত সৰহীয়া মানুহ, সিহে পাৰিব এক। আমি অকলশৰীয়া মানুহ—

কলৈ যাওঁ গোপাল ঐ। কলৈ যাম গোপাল ঐ!

হাল নেবালেও নহয়, কঠীয়া নুতুলিলেও নহয়, গৰু নেৰাল নদিলেও নহয়, কেচুৱা বোকোচাত নেবান্ধিলেও নহয় আৰু মাজে মাজে ভাতৰ চৰুলৈ নগলেও নহয়। আগলৈও নাই পাচলৈও নাই—মতা মানুহৰ সঁচ বুলিছেই। অনাদ আটি মানুহৰ ফাটেক বা দেহা কেনেবাকৈ চলিবলৈ হলে ঘৰত মাইক মানুহ আৰু সেই পেন্দুকনা গাল সেই পিনেই নুৰা পাতিব দেখোন। অতএব সৰহীয়া ঘৰৰ মানুহ চাই ডেকা-ডেওৰা, যাৰ কান্দোতা সৰহ নাই—তাৰহে এই কাম এক।। আমাৰ পেটত কথা নেথাকে। আমি যিটো ধৰ্ম্মত সঁচা বুলি ভাবিছো তাকে উবুৰিয়াই দিছো। এৰা, ৰাইজে খেমা কৰিব বুলি ভাবিছো এক।

সিংহ—তেওঁ একৰকম ঠিকেই কহিছে। দেশৰ কাম যি কৰিব তাৰ কলেইজা খুব ডাঙ্গৰ লাগে। একজনৰ জান গুছি যাব লেকিন্ লাখ লাখ মানুহৰ সুখ আৰু আৰাম হব। আপনা-স্বাৰ্থ লৈ ঘৰত বহি নিজৰ ধন-সম্পত্তি, লৰা-ছোৱালীৰ কথা হৰঘড়ি চিন্তা কৰা মানুহৰ এই কামেই নাহব। সময় বহুত

কম—দেশৰ পৰিস্থিতি বহুত খাৰাব্। সব্ ৰকম কাম খুব জল্দি আৰু চাফায়িৰ সহিত উঠাব লাগে। আমাৰ এইটো খালি আৰজ আছে আৰু প্ৰান্তীয়তা, সাম্প্ৰদায়িকতা বীজ এক দম্ জাড়ছে মাৰি কবৰ দি দিব লাগে। মিলন আৰু একতা নাহি থাকিলে সংসাৰত কোনো কাম না হয়। শেষত কওঁ কি ভেদ-ভাও নিজৰ দিলত ৰাখিবৰ কোনো দৰকাৰ নাই। দুনীয়াত সব্ বৰাবৰ সমান জাতি আছে আৰু সব্ জাতিৰ অলগ অলগ জৰুৰতি ভি আছে। বচ্ ইমানেই আমাৰ অৰজ। জল্দি কামত লাগি যাব লাগে। সব্ ঠিক হৈ যাব। আজিৰ সভা ইমানতে ভঙ্গ হৈ গল। [সভা ভঙ্গ]

পট পৰে।

৩য় দৃশ্য

৺কুশল কোঁৱৰৰ পঁজা।

[কোঁৱৰে হাততে তিয়নী আৰু গা-মোচা খন খবৰ কাগজেৰে মেৰিওৱা টোপোলা এটা হাতত লৈ থিয় দি থাকে—এহাতে বাঁহৰ সাধাৰণ গাৱঁৰ মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা লাখুটি এদাল। ওচৰতে থিয় হৈ পৰিবাৰ—প্ৰভাৱতী।]

কোঁৱৰ—চাওঁ [হাতলৈ চাই] তিয়নী আৰু গা-মোচা খন লৈছোৱেই, লাখুটিও লৈছো, কাগজ-পত্ৰ জেপতে আছে, বাৰু! হেৰি নহয়! চাহপানী এটোকা খাই গলোহেঁতেন!

প্ৰভা—ঘৰত গুৰৰ সঁচেই নাই।

কোঁৱৰ—গুৰৰ সঁচেই নাই? বাৰু চেঁচা পানীকে এবাটি দিয়া; তাকেই খাওঁ। চাহপানী মই আকৌ সোৱাদ নহলে খাই বেয়া পাওঁ।

[বৈণীয়েক ভিতৰলৈ সোমায় যায় আৰু কাঁহৰ বাটি এটাত পানী এবাটিলৈ প্ৰবেশ]

প্ৰভা—[হাত আগ বঢ়াই পানী দিয়ে। কোঁৱৰে লয় আৰু পানী খাই বাটিটো প্ৰভাক ওলোটাই দিয়ে।] ছিঃ কটা! গুৰ অকনো নাই! ইহঁতে

ভাতৰ লগত ভালেমান সোপা সানি খালে!

কোঁৱৰ—ওঁ, ভাতৰ লগত গুৰ সানি খালে! প্ৰভা, কিনো অমৃত খালে? কিনো ঘিউ, মউ খাই অন্ত কৰিলে মাত্ৰ গুৰ অকণ! খাওক একো বেয়া হোৱা নাই। মইও বাৰে বাৰে চাহ খোৱাতো বেয়া অভ্যাস, চাহপানী একেবাৰে এৰিহে পেলাম।

প্ৰভা—[মুখ আমোলাই পেলাই] অঁ—

কোঁৱৰ—প্ৰভা! তুমি হয়তো মোৰ কথাবোৰ শুনি আচৰিত হোৱা। মনত বেজাৰো পোৱা কিন্তু, তথাপি মনে মনে সহিয়েই থাকা। শলাগ লোৱা আৰু দুখ বেজাৰৰ গধূৰ বোজাটিকো হাঁহি মুখেই বহন কৰি যোৱা। মই জানো, মই বুজোঁ—তথাপি................।

প্ৰভা—আপুনি দেশৰ কামত এপিনে যাবলৈ ওলাইছে, সেইবোৰ কথাৰ আলোচনা কৰাৰ একো সকাম নাই! বাহিৰ-ভিতৰ একো মই নুবুজো, মুখত যি মনতো সেয়েই।

কোঁৱৰ—প্ৰভা, ধন নাই, মন আছে। বল নাই, সাহ আছে। অকাঙ্ক্ষা নাই, শুভেচ্ছা আছে। মায়া নাই, প্ৰেম আছে। ১০৮ গছি বন্তি সাক্ষী কৰি তোমাক এই ভগা পঁজালৈ আনিলো তাৰ ফল স্বৰূপ, সৌন্দৰ্য্যৰ আঁকৰ আৰু আনন্দৰ আধাৰ স্বৰূপ—লাভ কৰিলো আমাৰ পোনা দুটি। ঘৰ নাই, দুৱাৰ নাই, ধন-সোণ, ঐশ্চৰ্য্য একোৱেই নাই। চালৰ বিন্ধাই স্বৰগ দেখি। আহাৰৰ নমত দুবেলা দুমুঠি ভাত আৰু নিমখ। গাত শৰ্বৰৰ আবৰণ আৰু লাজ নিবাৰণৰ সম্বল দনা ওলোমা এডুখৰি খদ্দৰৰ কাপোৰ। কিন্তু তোমাৰ হাঁহিমৰা মুখ, ধৈৰ্য্যশীল ধীৰ প্ৰকৃতি, শান্ত মূৰ্ত্তি, মধুৰ আশ্বাস বাণীয়ে—মোৰ জীৱনৰ গ্লানি, শৰীৰৰ ক্লান্তি, অন্তৰৰ মলিনতাক ধুই মোক সপোনপুৰীৰ স্বপ্ন ৰাজ্যৰ আবেশ ভৰা সুখ সিংহাসনত বহুৱাইছেহি, সেই অমিয়া মাধুৰীয়েই মোৰ জীৱনৰ মোক্ষ সম্বল।

প্ৰভা—আপুনি বহুত ভাবে এনেবোৰ কথা মোৰ আগত...............

কোঁৱৰ—প্ৰাণ হীন নহওঁ, জানোওঁ—বুজোওঁ, তথাপি দেখোন কবৰ

মন যায়। —কিয় এনে হয় কব নোৱাৰো। কত কথা মনলৈ আহি কত দিন জুমুকি মাৰেহি; কিন্তু কব খোজোতেই—কওঁ বোলোতেই—লুকাই, লুকাই পলায়—আৰু হয়তো..............

প্ৰভা—আপোনাৰ বেলি হব পাৰে। নেযায় জানো ?

কোঁৱৰ—যাওঁ—। অ' তামোলৰ টোপোলাটো পাহৰিলো। [জেপ পিটি'কি চাব] আনাছোঁন— ?

[প্ৰভাৱতীয়ে তামোলৰ টোপোলা আনিবলৈ যায়। এনেতে বৰ পুতেকৰ প্ৰবেশ—বৰ পুতেকৰ গাত ফটা চোলা এটা।]

বৰপুতেক—দেউতা, মোৰ চোলাটো তেনেই ফাটিল আৰু নাই নহয়। এটা গেঞ্জী আৰু এটা চোলা আনি দিবা দেই। মোক লগৰ লৰাবোৰে ইমান হাঁহে,—কয় বোলে—"বাপেকে কংগ্ৰেছৰ কাম কৰিছেহে কৰিছে—পুতেকে গাত শোটকানি ওলোমাই ফুৰোতেই জনমটি গৈছে।"

কোঁৱৰ—দিম নহয়, অ' সোণ ! ইহ্ মোৰ সোণটো [সাবট মাৰি ধৰি] অলপ কেইদিন মান পাচত দেই। এতিয়া এইবোৰকে মাৰাই সি টাপলি মাৰি দিব, তাকে পিন্ধিবা দেই। ধনী-লাখপতিৰ লৰাই ফটা কাপোৰ পিন্ধিলেহে জগৰ। মই দুখীয়া—তেনেই নিছলা মানুহ, সেই কাৰণে তুমি ফটাচোলা টাপলি মাৰি পিন্ধিলে একো বেয়া কথা নহয়। মহাত্মা গান্ধীজীয়ে—আমাৰ বাপুজীয়ে কৈছে বোলে স্বৰাজ খুব সোনকালে হব। তেতিয়া আমাৰ আৰু কোনো কষ্ট নেথাকিব। সকলো মানুহৰে, সকলো লৰা-ছোৱালীৰে সুখতে দিন যাব। আমি ভাল ভাল বস্তু খাম, ৰং-চঙীয়া পোছাক পিন্ধিম, সদায় হাঁহি-ধেমালী কৰি ৰং মনেৰে থাকিম নহয় !

বৰ পুতেক—কেতিয়াকৈ স্বৰাজ হব ?

কোঁৱৰ—আৰু সৰহ দিন নাই। এই হয়হে লাগে। বাপুজীয়ে কৈছে নহয়। মই এফালে যাবলৈ ওলাইছো তুমি আকৌ মোৰ সোণটো, মোৰ দে'হ-লাউটো! মনটো মাৰি নেথাকিবা আকৌ! মুখখন

আমোলাই থাকিলে, মই বেয়া পাম নহয়! তুমি আকৌ মোক বেয়া পোৱানে কি?

বৰ পুতেক—ভাল পাওঁ।

কোঁৱৰ—তেনেহলে আকৌ! তুমি দেখোন খুব ভাল লৰা। চাওঁ চুমা এটি দিয়া— [পুতেকে মুখখন ওচৰ চপাই দিয়ে আৰু কোঁৱৰে চুমা এটি খায়।]

বৰ পুতেক—কেতিয়াকৈ আহিবা?

কোঁৱৰ—তিন দিন মানৰ মূৰত। তুমি বেজাৰ নকৰিবা দেই! চোলাটো সোলোকাই দিবা—মাৰাই সি দিব। স্বৰাজ হলে আমি খুব ভাল ভাল চোলা-চুৰীয়া পিন্ধিম দেই! এতিয়া তেনে আৰু মন মাৰি নেথাকিবা আকৌ! চাওঁ—হাঁহি এটি মাৰি দিয়া বাৰু—হাঁহাঁ—হাঁহাচোন। চাওঁ—ভা-কুট্-কুট্-কুট্—

[পুতেকক ভাকুট্ কুটাই দিয়ে, পুতেকে হাঁহি মাৰি ভিতৰলৈ লৰ মাৰে। প্ৰভাৱতীৰ প্ৰবেশ।]

প্ৰভা—তামোল সৰহকৈ দিব নোৱাৰিলো—আটাইবোৰ কণ গেলা।

কোঁৱৰ—হব বাৰু সেইবোৰেই। মুখত-খোৱা অকণমান দিছানে?

প্ৰভা—দিছো, পান-তামোলৰ লগতে আছে।

কোঁৱৰ—বাৰু তেনে, যাওঁ দেই।

প্ৰভা—ভাল যাওঁক।

কোঁৱৰ—অ' এটা কথা নহয়—ঘৰত গুড়ও নাই বুলিছিলা নহয়? লোণ-তেলৰ খৰচ আছে জানো?

প্ৰভা—[মন মাৰি] নাই।

কোঁৱৰ—তেনেহলে কেনেকৈ চলিবা। মোৰ তিন দিন মান দেৰি হব। কেইবা ঠাইতো কেইবাখনো সভাত উপস্থিত হব লাগিব। নগাওঁ পামগৈ।

প্ৰভা—ঈশ্বৰ আছে দেখা যাব।

কোঁৱৰ—ওঁ, পাচে—অ' নহয়—হেৰি কৰিবা—ভগলুৰ মাকে ধান বিচাৰিছিল। তাইকে বজাৰ দৰ অনুসৰি ৰূপ চাৰি টকা মানৰ

পানকে দিবা। ইতিমধ্যে মই পামহিয়েই। তেনে তাকেই কৰিবা—মই যাওঁ।

প্ৰভা—ভাল, তাকেই কৰিম বাৰু—যাওঁক।

[কোঁৱৰৰ প্ৰস্থান আৰু প্ৰভাই সেই পিনেই চাই থাকিব।]

পট পৰে।

৪র্থ দৃশ্য

আলিবাট—Military Camp ৰ ওচৰ।

[গাহৰ আৰু অখিল]

গাহৰ—বোপা, নিচেই অজলা একা, চাৰিওপিনে শূইন, সহায় সাৰথি কেনিও নাই। অলপ চকু মেলি চাব আকৌ।

অখিল—তোমালোকে কিবা অকৰাৰ দৰে কথা কোৱাঁহে। কথা ক'লে মানুহে শুনিব লাগে। একেটা কথা বাৰে বাৰে কবলৈ ভাল নেলাগে বুজিছানে? মোৰ আৰু এতিয়া খংহে উঠিবগৈ। সেই কাৰণে তুমি ভালে ভালে বিদায় কৰা। —নহলে ভাল নহব একা।

গাহৰ—বোপা দেউতা! পাৰোতে এইদৰে সেহাই থকাহি নাই। কি নাম বোলে—সাত হালিচা মাটিৰ বাঁহ পুলিয়ে-পোখাই, কেহাই-কুমলীয়াই ধুই পেলালে।—ৰজাৰ ডৰিত অনুকাই মতাই নাই। পিচে এতিয়া বৰঘৰৰ পেটৰে জাতি বাঁহ তুজুপি কটাই খাস্তাং কৰিলে। মোৰ ৰোৱণীবোৰে কি কৰে বা? আমাৰ খেতিয়েহে বেপাৰ-বাণিজ আৰু?

অখিল—এহ, মই কিবা নিজ খুচিতে কটোৱাইছোনে? Military চাহাবৰ হুকুম মতেহে কাম কৰাইছো।

গাহৰ—মই কলোহেঁতেন গৰুখোৱাহঁতক ভালকৈয়ে। —পিচে ইংৰাজী নেজানো নহয় আকৌ। —তাতেহে লেঠা।

অখিল—ইংৰাজীৰেই কবা চাহাবৰ আগত। [হাঁহ মাৰি] ইংৰাজীনো

নিশিকিলা কেলৈ ?

ৰ—বোপা ! আমাক অৰ্থাৎ গৰু-পহু মানুহ দেখি, তুটা আখৰ মাতিব নোৱাৰা দেখি ঠেটা কৰিছে। পিচে এই আমাৰ এই হজুৱাই হাল-কোৰ বাই খেতি-বাতি নকৰিলে আপোনাসবে নগৰত ভেমমাৰি খাব কেনেকৈ ? আপোনাসৱ আমাৰ গাঁৱলীয়াৰ ওপৰত হে ৰৰমতা। লৰীয়ে তিনিজনী গৰু খুন্দিয়াই মাৰিলে. তুজনী হাঁহ চেপি পেটেকা তুলিলে. খাই এটা এধামৰা কৰি মটৰত তুলি লৈ গুছি গ'ল। বাঁহনি খাস্তাং কৰিলে। এতিয়া আছে বাঁহ তুজুপি—তাকো অন্ত পেলাব খুজিছে-বাৰু।

অখিল—হ'ল, হ'ল—তুমি ইয়াৰ পৰা যোৱা।

গাহৰ—যাম বাৰু—যামেই। পিচে নগৰীয়া গাঁৱলীয়াৰ গুৰিলৈ নাহি নোৱাৰে। গাঁৱলীয়াই নগৰীয়াৰ ওচৰত হাত নেপাতিও থাকিব পাৰে। আপোনাসবৰ ফিৰিঙ্গীয়েই হে কুটুম নহয়নে ?

অখিল—এই।

গাহৰ—হেৰ ! কেই কাল খাবি ? যেনেকৈ বাঢ়িছ তেনেকৈয়ে টুটিবি। কত তোৰ দৰে জহ গ'ল—তই কোন কটা ?

[অখিলে খংমুৱা হৈ চাই থাকে—গাহৰৰ প্ৰস্থান। অখিলে খংমুৱা হৈ টহলি থাকে।]

অখিল—Hopeless. fool. আজি তোক দিলোহেঁতেন—তুই চাৰি থাপৰ।

[Forest Officer এজনৰ প্ৰৱেশ।]

অখিল—Good morning.

Forester—Good morning. বৰ ভাল হ'ল আপোনাক ইয়াতে পালো।

অখিল—কি কাৰণত ?

Forester—এইবোৰ বেতৰ টুকুৰী কোনে সজোৱাইছে ? R. E. dump G. E. Officer অৰ পাচফালে আৰু মহমৰা Quarry তো অসংখ্য পৰি আছে। Reserve forest ৰ

বেত মহলদাৰে হেজাৰ হেজাৰ টকা দি ডাকি লৈছে; কিন্তু সেই বেত যদি Military contractor এ কটোৱাই টুকুৰী সজাই ওৰ পেলাই—মহলদাৰে কৰ পইচা পাব? আৰু ক'ৰ পৰাই বা হেজাৰ হেজাৰ টকা Government ক সোধাব। মহলদাৰ কেবাজনেও Conservator of forest লৈ দৰ্খাস্ত দিছে। D. F. O. ই মোক Inquiry কৰিবলৈ পঠাইছে। মই আজি আটাইবোৰ টুকুৰা attach কৰিম। আপোনাৰো আছে নেকি?

অখিল—আছে দুই এটা। বহুত Contractor ৰ আছে। পাচে আমি বা অন্য Contractor এ নিজ ইচ্ছামতে বেত কটোৱা নাই নহয়। G. E. য়ে Order দিছে আমি কটাইছো।

Forester—সেইবোৰ আমি নেজানো। D. F. O. ৰ হুকুম—আমি attach কৰিবই লাগিব Forest Department ৰ Law অনুযায়ী।

অখিল—আপোনাৰ ইচ্ছা—যি ভাল দেখে কৰক; কিন্তু G. E. য়ে attach কৰিলে খং কৰিব।

Forester—এঃ, G. E.—Military-ৰ যেনে আইন আমাৰো সেই আইন। আমি কিবা চকু মুদি আইন নোচোৱাকৈ কাম কৰিবলৈ আহিছোনে?

অখিল—যেনে ইচ্ছা। You know and the G. E. knows. I don't object if you remove the whole R. E. dump from here.

Forester—Yes আকৌ। মই যাওঁ দেই। সেইখিনিতে এসোপা টুকুৰী আছে—ক'ৰ বেতৰনো সেইবোৰ Inquiry কৰোগৈ।

[Forest Officer ৰ প্ৰস্থান। Staff ৰ প্ৰবেশ।]

Staff—Good morning Hallo. Standing here, who is that man, clad in Khaki. [Forester ক দেখুৱাই।]

অখিল—Good morning. He is a forest officer.

He has come here to seize all cane baskets. He says that the Military has no authority to collect canes from the reserve forest without previous permit from the D. F. O. There is an infringement of the forest law and he has come with an attachment order.

Staff—হু, হু,—He can't. All these have been done to win the war. This area included in the War-zone. He can't do anything —Don't worry He needs a good... .... I will just now inform the G. E.—O. K.—ঠিক হেই।

[Staff ৰ প্ৰস্থান।]

অখিল—পাৰি গম এতিয়া ৰবি—ফোঁতোৰণি কৰবাৰৈ যাব বাপেৰে। Military ৰ লগত থেমালি মাৰিছহি? [প্ৰস্থান পাট পৰে।]

৫ম দৃশ্য

G. E.'s Office.

মেজত নানা ৰকমৰ বহী-পত্ৰ ইত্যাদি G E Major Gray চাহাবে খুব গম্ভীৰ ভাবে মেজত কিবা লিখি থাকিব। এনেতে Staff ৰ প্ৰবেশ।]

Staff—[বাহিৰৰ পৰাই] May I come in, Sir.

G. E.—Come in, Staff.

[Staff Sergeant সোমাই আহে আৰু সন্মুখত থিয় দি থাকে।]

G. E.—What news?

Staff—One forest-officer has come and he is troubling Mr. Baruah, M. E. S. Contractor. He says that all the cane baskets, supplied by different contractors including Mr. Barua are purely un authorised and he is going to seize all. The D. F. O. has ordered like that.

G. E.—Well, he can't. Where is he?

Staff—He is standing near the R. E. dump.

G. E.—Send him here.

Staff—Very well Sir. [Salute ক'ৰি প্ৰস্থান]

[অখিল বৰুৱাৰ প্ৰবেশ]

অখিল—[চেলাম দিয়ে] Good Morning Sir.

G. E.—Yes, Good morning.

অখিল—This forest officer is a first class rogue Sir. He says he does not care for anybody : he will do whatever he likes.

[Staff অৰ প্ৰবেশ নিজেই Military চেলাম দিয়ে ।]

G. E.—হুঁ, হুঁ, Alright—Staff, you deal with him.

অখিল—Good morning Sir, I am waiting outside.

G. E.—Yes, but you send him here. [G. E ৰ প্ৰস্থান]

[Foresterৰ প্ৰবেশ]

Staff—[খুব খংহৰে] Who you, please ?

Forester- I am a forester—

Staff—What forester—জঙ্গলী আদমী ?

Forester—Forest officer, Central Range.

Staff—What are you doing there near the R. E. Dump ?

Forester—I was counting cane baskets Sir

Staff—Are you an employee of the M. E. S. ?

Forester—No, Sir. The D. F. O has ordered to seize all cane baskets and check all un-autho-rized supply-because the "Mohaldars' are suffer-ing.

Staff—I will shoot you down [বুলি Revolver উলিয়াই]

[ফৰেষ্টাৰ সাহেবৈক বাহিৰলৈ যায় আৰু উভটি চায় ।]

—Run—lier [আকৌ Revolver উলিয়াই Foresterএ বিষ্বাশৰদে লৰ দি পলায় ।]

[অখিলৰ প্ৰবেশ ।]

ঠিক হ্যায় O. K.

অখিল—Yes Sir, Good morning [বুলি প্ৰস্থান]

[Staff তাতেই বহি থাকিব]

পট পৰে।

৪র্থ অঙ্ক

১ম দৃশ্য

—আলিবাট—

[ধৈৰ্য্য আৰু বসন্ত।]

ধৈৰ্য্য—যি খোৱাতেল তেল'য়াই ঘৰে ঘৰে—ৰিঙিয়াই ৰিঙিয়াই দি ফুৰিছিল সিও আজি আপ্ৰুগীয়া বস্তু হ'ল। দেশখনত ভাল জুই লাগিল। ক'ৰ বস্তু ক'ত হৰমোহন হ'ল বুজিবই—নোৱাৰি।

বসন্ত—বস্তু হৰমোহন হোৱাটো নেওচা-কেওচা দিয়া। ইপিনে 'খাণ্ডৱ দাহৰ' বাতৰি কাণত পৰিছেনে নায় ?

ধৈৰ্য্য—ওহোঁ—

বসন্ত—সৰুপথাৰ ষ্টেচনত বোলে কোনোবাই ৰেলৰ লাইন খহাই দিলে ৰাতি মনে মনে। ইঞ্জিন আৰু দবা কেবাটাও বোলে কৰবাত উফৰি পৰিলগৈ। কালি গ'ল ৰাতি হেনো। মানুহো দুই চাৰি হানি হৈছে বোলে।

ধৈৰ্য্য—এইবাৰ আমাৰ চাকৰীয়ালৰো ৰক্ষা নাই একা। সিবাৰ বাং বিং কৰি তেওঁ collective fine ৰ পৰা ৰক্ষা পালো—। এইবাৰ ?

বসন্ত—মানুহ গালে গালে সাঙ্গোৰি আনিছে—বুজিছা? এইবাৰ Military এ মানুহ এনেকৈয়ে গুলিয়াই মাৰিব।

ধৈৰ্য্য—এৰা চাৰিওপিনে উৎপাত। ঘৰৰ পৰা ওলোৱাই ভয়ৰ কথা হ'ল। ইঞ্জিন খহি পৰিছে যেতিয়া মানুহো এগালি ক্ষয় হৈছে বাৰুকৈয়ে।

বসন্ত—কব লাগিছেনে?

ধৈৰ্য্য—কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, দয়াময়। এইবাৰ হে এইবাৰ—Collective fine যেন, নলগোৱা প্ৰভূ। আমি ঘৰৰ মানুহ ঘৰতে চাৰি পাটি কামুৰি আছো একা। একেবেলে ঘোৰ কলিযুগ হ'ল। মানুহৰ এখানি-এবানি নহব কিয়? আহা, বেগ দিয়া—অফিচৰ সময় হৈছেহি। তেলো নাপাম, অফিচ খতিও লগতে হলে আমাৰ ফালে—না নং—না বস্ত্ৰং হব। [দুয়োৰো অলপ বেগাই প্ৰস্থান।]

[আলবাৰ্টৰ্দ আৰু নানান তৰহৰ মানুহ অহা যোৱা কৰে। সকলোৱে সেই একে সকপথাৰৰ বেল লাইন ভঙা নানান কথা—কিছুমানে বৈ বৈ সেই বিষয়ে আলোচনা কৰি যাব। এপিনৰ পৰা Staff Sergeant আৰু নীল পদ্ম বকৰা কথা পাতি আছে আৰু আন ফালৰ পৰা হাতত ছাতি এটা লৈ হলধৰ বুঢ়াৰ প্ৰবেশ—হলধৰে সিহত দুটাক দেখি চকু ঘোপাকৈ ছাতিৰ আঁৰ কৰি গৈ থাকিব। Staff আৰু নীল পদ্ম বকৰা পাৰ হৈ যোৱাৰ পাচত—সেইপিনে চাই "হতচিৰী হ" বুলি শাও দি প্ৰস্থান।]

পট পৰে।

২য় দৃশ্য

Military Camp—area.

[কুলিবোৰে হাতত Shovel, গেইটি, কোৰ লৈ ইফালে সিফালে অহা যোৱা কৰি থাকিব। এনে ভাব দেখুৱাব যেন—সিহঁত খুব ব্যস্ত। Work Munshi দণ্ড আৰু নন্দই ধুন মাৰি পোছাক পিন্ধি সিহঁতক ডবিয়াই-ছকিয়াই কামৰ দিহা দিব—এনেতে Major Gray আৰু Staff Clay ৰ প্ৰবেশ।]

G. E.—Work Munshi—

দণ্ডু আৰু নন্দ—Yes Sir. [ভয়ো দীঘল চালাম দি শাৰী পাতি পোন হৈ থিয় দিয়ে।]

G. E.—Look here. tell me if you are a Congress man ?

নন্দ—No, Sir.

দণ্ডু—No, never Sir—

G. E.—[Staffৰ ফালে চায়] I don't want any Congress man in my area. anybody putting-on Gandhi-cap. [বাহিৰলৈ চায়] Who is that man ?

Staff—Contractor—N. Borua.

G. E.—Call him here.

[Staffৰ প্ৰস্থান আৰু G. E.য়ে চুৰট জ্বলায়। Staff নীলপদ্ম বৰুৱাক লৈ প্ৰবেশ। নীলই দীঘল চালাম দি থিয় হয়।]

G. E.—Ha Contractor, Are you a Congressman ?

নীল—No, No, No, Sir. [খোকা-খুকি মাতেৰে কয়।]

G. E.—I don't want an inch of a Congressman in my area. Hallo Staff, if you see anybody with Gandhi cap on, you shoot him down. I am going to shoot any hell of a Congressman if I see before me. The whole M. E. S. department must checked and searched.

Staff—Yes, Sir

G. E—Have you not heard of the Sorupather train derailment case ?

নীল—Yes, Sir.

G. E. - There are a lot of black sheep, some where. They are all Congressman, bloody Congressman Did you put on a Gandhi cap before ?

নীল—No Sir.

G. E.—Staff—Let us go to the canteen area and

warn all. [দুয়োৰো প্ৰস্থান ।]

দণ্ড—দেখিলি চাহাবৰ ভমক ?

নন্দ—ইহঁতে গান্ধী টুপী পিন্ধা মানুহ দেখিলে মুখৰ আগত গুলিয়াই মাৰিবও হয় ।

দণ্ড—Full power পাইছে ভাই । চাহাব Military Major—ৰজাৰ মুকুট বাউসিত ওলোমাই ফুৰিছে—সিহঁতৰ চিন্তা কিহৰ ?

নন্দ—[কাম কৰা বস্তুবোৰক] এই দেখতা হেই—আজু ককাৰৰ খঙ্গৰ গতি । একদম মোহাৰি লিপিত খুৰাৰ বাপেৰে । বল, বল, কামত ধৰগৈ । কৰবাত উৰহৰ খং ফটা-কেঁঠাত সাৰিলে আইধা একা ! [দণ্ডক] চাওঁ, জুইশলাটো দে ।

[দণ্ডই চুৰট এটা উলিয়াই নন্দইও এটা জ্বলাই লৈ মানুহগাল লৈ ৰাব খুঁজি অলপ ৰয় ।]

দণ্ড—নীলপদ্ম বৰুৱাটো পইচা দিয়াত এনে টান ।

নন্দ—মোক আগৰ পয়চা এটাও নিদিলে পায় : আজি G. E. ৰ আগত বেগেতে বাগিটো মাৰিলে চা চোন সাউত্ কৰে ক'লে No. Sir.

দণ্ড—নীলপদ্ম বৰুৱা—Provincial Congress committee লৈও এবাৰ কিবা এটা কথাত Deligate হৈ গৈছিল নহয় হব পায় ? সিবাৰ মহাত্মা গান্ধী আহোঁতে—কি চাবা তেওঁৰ খোজ কাটল, জওহৰ লালৰ লগত Tea Partyত ওচৰত বহিবলৈ নেপায় চকীখন চোঁচোৰাই ওচৰ চাপি আহোতে কণ মুক্তিয়াৰৰ লগত দনেই লাগিল দেখোন ।

নন্দ—ইয়াৰ বৰ বান্দৰ বাগী !

দণ্ড—ৰ, বাপেৰে Staff sergeant ক কৈ দিম । সিদিনা মদ খাই বৰ দিগ্দাৰ কৰিলে । আমাৰ ঘৰত Staffএ পেলাই থৈ আহিল । দেউতাই বৰ বেয়া পালে । মইও খাই আছিলো ।

নন্দ—দে লগাই দে, মৰক বাপেকে । পয়চা এটা ভাঙ্গিলে মৰিব পাৰে । গম পাবি বাপেৰে, ৰ, আহ্ কামলৈ যাওঁ ।

[দুয়োৰে কুলিবোৰ মাতি লগত লৈ প্ৰস্থান]

৩য় দৃশ্য

কোঁৱৰৰ পঁজা

[প্ৰভাৱতীয়ে খুব উৎসুক হৈ দুৱাৰ মুখত থিয় দি বাৰে বাৰে বাহিৰলৈ চাই থাকিব—সৰু লৰাটোৱে আঁচলত ধৰি লগে লগে ঘূৰি আমনি কৰি থাকিব। প্ৰভাৱতীয়ে এবাৰ লৰাটোক ডাবি দিব।]

প্ৰভা—[দুৱাৰ মুখলৈ আহি বাটলৈ তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰে চাব. সৰু লৰাটোৱে আঁচলত ধৰিয়েই আছে।]

সৰুটো লৰা—বৌ অ' বৌ, মোৰ ভোক লাগিছে। ভাত ৰান্ধি দিয়া আকৌ। —ঘিলা, পিঠা দুখন মান মোক দে খাওঁ—দে অ' বৌ।

প্ৰভা—এঃ যা অ' এইপাত। কি আমনি খন কৰি থাক অ'? —কিবা মানুহৰ সুখ-দুখ নুবুজ? একেটা বাঘ ঢকাতে চেপেটা হবি এক।?

[লৰাটো অলপ আতৰি যায়। এনেতে লাখুটি আৰু কাগজৰ টোপোলা লৈ কোঁৱৰৰ প্ৰবেশ।]

কোঁৱৰ—কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম, কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম—হোঁ।

[সৰু লৰাটোৱে হাতৰ পৰা লাখুটি আৰু টোপোলাটো ভিতৰলৈ লৈ যায়। কোঁৱৰ কিবা এটাত বহিব।]

প্ৰভা—[থোকা-থুকিকৈ] সৰুপথাৰ ষ্টেচনৰ কোনোবাই ৰেলৰ লাইন তুলি থৈছিল। পৰশু ইৰাতি ইঞ্জিন আৰু দবা বোলে কেবাটাও খহি পৰিল।

কোঁৱৰ—অ'—[কাণ পাতি শুনে]

প্ৰভা—পুলিচ, দাৰোগা আহি ইয়াত পিয়াপি দিছেহি। এগাল মানুহ ধৰি নিছে। আপোনাকো কালিৰে পৰা বিচাৰি ফুৰিছে। মই ন-গাঁৱলৈ গ'ল বুলি কৈছো—সিহঁতে নুশুনে। আপুনি পলাওক। পুলিচে হয়তো বৰ অত্যাচাৰ কৰিব।

কোঁৱৰ—মই যেনিবা পলাও—তোমালোক?

প্ৰভা—[ওপৰলৈ দেখুৱাই] সৌৱা সহায়।

কোঁৱৰ—মই যে নিৰ্দ্দোষী।

প্ৰভা—সেইটো কোনে বুজিব ? তাতে আমি দুখীয়া কাৰণে.........।

কোঁৱৰ—দুখীয়া দেখিলে জগতে পুতৌ কৰক চাৰি—বিপদৰ নিৰ্ম্মালী মূৰত দিবহে খোজে নহয় নে ? —সঁচা কথাকে কৈছা।

প্ৰভা— আপুনি পলাওক।

কোঁৱৰ—মই নিৰ্দ্দোষ প্ৰভা, সত্য আৰু অহিংসাৰ নীতি, বাপুজীৰ বাণী মানিয়েই চলিছো—প্ৰভা ! পলোৱাটো............বাৰু, আজি তিনি সাঁজ ভাত লঘোণ। ঘূৰি-ফুৰোতেই গৈছে। ভোক-পিয়াহ দুয়োটা লাগিছে।

প্ৰভা—মই কালিৰ পৰা বাটলৈ চাওঁতে চাওঁতে চকু বিষাল। এই মই আঁখললৈ জুই নিবহে খুজিছো। চাহ পানীকে এঢোক খাওক। পশু'ই ঘিলা-পিঠা ভাজিছিলো তাৰো এটা—

কোঁৱৰ—চাওঁ পানী এলোটা দিয়া।

[প্ৰভা ভিতৰলৈ গৈ পানী এলোটা আ'নি দিয়েহি কোঁৱৰে মুখ, হাত, ভৰি ধোৱে। আগতে চোলাটো সোলোকাই কাৰবাৰ হাতত দিব, গামোচাৰে মুখ মচি আকৌ আসনত বহবহি। বহি সৰু লৰাটোৰে ধেমালি কৰি থাকব। প্ৰভাৱ তায়ে এহাতে লোটাৰ ওপৰত চাহ পানীৰ বাটি আৰু এহাতে কাঁহী এখনত ঘিলা-পিঠা লৈ প্ৰবেশ। মাটিকণ মোহাৰ মাৰি, পানী এচাতি মাৰি লোটাৰ ওপৰতে চাহ পানী আৰু ওচৰতে কাঁহী খন থয়হি।]

সৰু লৰাটো—দেউতা মই খাম, মই খাম, মই খাম—।

প্ৰভাৱতী—এঃ দেউতাৰকচোন আমনি নকৰ।

কোঁৱৰ—খাবি, খাবি মোৰ বোপাইটো। [পিঠা এটা সৰুটোক দিয়ে।]

[এনেতে ডাঙৰটো ল'ৰাও উপস্থিত হয়। এটা পিঠা ডাঙৰ লৰাটোকো দিয়ে ডাঙৰ ল'ৰাটোৱে তাতে থিয় হৈ পিঠা খন খায়। কোঁৱৰে চাহ পানীৰ বাটিতো ফু মাৰি শোহা মাৰিব খোজোতেই দাৰোগা-পুলিচৰ প্ৰবেশ।]

দাৰোগা—ভাল পলাই ফুৰিছাহি—বাৰু, এতিয়া ব'লা।

প্ৰভাৱতী—দাৰোগা ডাঙৰীয়া ! লৰা দুটাৰ মূৰত ধৰি শপত খাই কৈছো—তেখেত নগাৰলৈ গৈছিল। ইয়াত নায়েই। তেখেতে

একেবাৰেই নিৰ্দ্দোষী। এই মাত্র আহি পাইছোঁহি। তিনি সাঁজ ভাত লঘোণ। এই মাত্র আহি চাহ পানী টুপী খাব খুইছেহি। তেখেতক ধৰি নিনিব। মই আপোনাক কাবৌ কৰি মাতিছো।

দাৰোগা—Keep quiet. মিছা কথা কৈ সাৰিবলৈ আহিছ? দগাবাজি নকৰিবি। Nonsense তিৰোতা!

কোঁৱৰ—[খুব জোৰেৰে চিঞৰ মাৰি উঠে] **দাৰোগা**! [শান্ত হৈ] বাপুজী! **শান্তি**!! অহিংসা!!!

[দাৰোগা স্তব্ধ হৈ যায়।]

[পুনৰ কোমল সুৰেৰে] দাৰোগা দাঙৰীয়া! মই সম্পূৰ্ণ নিৰ্দ্দোষী। তিনি সাঁজ লঘোণীয়া গাৰে এই আহি ঘৰ পাইছোঁহি। ইচ্ছা হয় মোক ধৰি নিব পাৰে। মোৰ তিৰোতাক অপমানসূচক কথা কোৱাৰ প্ৰয়োজন নাই।

দাৰোগা—সৰুপথাৰ ৰেল লাইন ভঙা অপৰাধত আপোনাৰ নামত Warrant আছে। [কনিষ্টবলক] Handcuff লগাই দিয়া।

[Canstable এটাই আহি হাত কেৰেয়া লগাই দিয়েহি]

প্ৰভা—চাহ পানী টুপি অন্ততঃ খাবলৈ দিয়ক—দাৰোগা ডাঙৰীয়া!

[দাৰোগাই ককালত ৰছী বান্ধিবলৈ কয় আৰু কোঁৱৰক টানি লৈ যায়। প্ৰভাই চকুপানী টুকি অনুনয়-বিনয় কৰে। ইতিমধ্যে লৰা দুটা আহি দেউতা! দেউতা! বুলি কান্দি বলিয়া হয় আৰু তিনিও কোঁৱৰৰ পিচে পিচে লাগি যায়।]

পট পৰে।

৪ৰ্থ দৃশ্য

[হাতত কেৰাচিন তেলৰ বটল লৈ সৰুকণ আৰু গাহৰ]

গাহৰ—তুমি সৰুপথাৰৰ পৰা কেতিয়া আহিলা?

সৰুকণ—এই কুশল কোঁৱৰক ধৰাৰ দিনাই তাৰ পৰা পলাই পত্রং।

গাহৰ—কিয়?

সৰুকণ—এঃ কি হব কলে? মিটিঙত ময়ো "লেকচাৰ" মাৰিলো।

এবাৰ কৈ নহয়, দুবাৰ কৈ নহয়—কেবাবাৰো। পিচে মই অৰ্থাৎ ক'ৰ তাৰ গঞ্জৰয়ো ভূ নেপায় আৰু অইনেও নেজানে? নহলে আমাকো চোঁচোৰাই বগৰাই টানি নি বৰ ফাটেকত সুমুৱালেহেঁতেন।

গাহৰ—কিমান মানুহ ধৰিলে?

সৰুকণ—গৰুৰ জাকেৰে এজাক আনিছিল। গোটাচেৰেক আটক কৰি ৰাখি বাকী সোপা এৰি দিছে। জিলাৰ লোকেল ব'ৰ্ড অপিচতে যোৰহাটৰ "কমিচন" চহৰ আহি মকৃতমা সুধি দুপ দুপাই আছে!

গাহৰ—গতি লগাবনেকি গোটাদিয়েকক?

সৰুকণ—ওঁ, ওঁ কথাই নাই। কুশলক দৈয়াব ধুৰুপ। তাৰ বিপক্ষে অপাৰ সাক্ষী ওলাইছে আৰু ৰজাইয়ো চোন নিচান তাৰ পিনেই হে টোৱাইছে।

গাহৰ—উকীল ধৰা নাই জানো?

সৰুকণ—এহ, বোলে—"হাজি নিৰ্ম্মালী লোবা। বোলে হোৰাতে থোৱা॥" কমিচন চাহাবে উকীলৰ কথা মানিলেহে হৈছে। মেলেটৰীৰ দিন—অপৰাধ শকত, গুৰুজন বেয়া একা!

গাহৰ—যি যিমান পানীলৈ নামিব—সিমান তিতিবই।

সৰুকণ—সি আকৌ বামত বহি থাকোতেই বহুত মিলি পানা চেতিয়াই চেতিয়াই তিয়াই দিব খুজিছে।

গাহৰ—হোঁ।

সৰুকণ—কুশল-কোঁৱৰ সেই ৰেল পৰাৰ দিনা ঘৰত নাই আৰু মিটিং চিটিং একোতে কাকো ৰেল লাইন তুলিবলৈ কোৱাও নাছিল।

গাহৰ—তেনে?

সৰুকণ—জালৰ বাহিৰ পোনৰ পৰা লাগিল। কুশল-কোঁৱৰ মানুহটো বৰ হুঁটা আৰু খাৰাং-খাচ, একেবেলে মৰো-জীউ-সোঁ আৰি। যিটো কব কবই, কাকো ৰদ নকৰে। আৰু সেই অঞ্চলৰ কাকো

ভয় নকৰে নহয়। ভাল হক বেয়া হক সি মুখৰ আগতে বখলিয়াই পেলাব।

গাহৰ—সেই বুলিয়েই— ?

সৰুকণ—অঁ, সেই বুলিয়েই দেহা যায় এতিয়া। সিয়েই মুখিয়াল—সভাই, মিটিঙে, য'তে-ত'তে টপ্ টপাই ফুৰে। সিটো সঁচা মুখৰ আগতে কয়। কালৈকো সংসয় নাই, এই গাতে পাঁচে পেটে পেটে বহুতৰ "আখাইজ"ও আছে। এতিয়া সোপা সোপে তাৰ বিৰুদ্ধে কথা কবগৈ। পাচে অয়ুসত চাউল আছে যদি ৰ'ব, নহলে কিবা ফাঁচা নহয় কলিয়াপানী নহে নেথাকে।

গাহৰ—এৰা মনুহে দোষ নকৰিলেও বিপদত পৰে।

সৰুকণ—তাতে কুশল-কোৱৰ লাগপতি নহয়। ধনীৰ সৰ্ব্বদোষ মাফ—দুখীয়াৰ দোষ নহলেও দণ্ড।

গাহৰ—এৰা, দুখীয়াৰহে দুখ। গাঁৱে, গাঁৱে "কপাৰেটিভ" দোকান-বোৰ হৈছে হয় পাচে—কেৰাচিন তেল অকণৰ পৰা যিহে আমনি? সূতা-নেতা আমি কেতিয়া আহে ভু নে পাওঁৱেই। "এতা," চেৰ্ন, এইবোৰ নগৰতে কাৰোবাক বেচি দি আহে। দোকানীক ক'লে আকৌ যিহে জল্‌জলাই উঠে।

সৰুকণ—ইযাত কপাৰেটিভ দোকান কোনে চলায় ?

গাহৰ—মণ্ডলৰ "সোনাইয়ে"—সেই চেলেপুটোৱে—

সৰুকণ—ব'লা বাৰু, চাওঁ সি কেৰাচিন তেল নিদিয়েনো কিয় ধৰোগৈ? মই ইয়াৰ অলপ আইনৰ তত্ পাওঁ আকৌ !

গাহৰ—এৰা হৰিভকত ব'লাছোন—আজি নাই-নুই কৰিলে, বাপেকে ভালকৈ খকৰা মুকুটি গোটাচেৰেক সোধামেই। [প্ৰস্থান]

পট পৰে।

৫ম দৃশ্য

[গোলাঘাটৰ Local Board office ত বিচাৰালয়। গতিকে ৰঙ্গমঞ্চত বিচাৰ সভা দেখুৱা বিশেষ অসুবিধা নহব। আগৰ নিয়ম অনুযায়ী কাছাৰী ১১ বজাতে বহিব। ১১ বাজিবলৈ ১৫/২০ মিনিট থাকোতে বিচাৰালয়ৰ আগত জুমা-জুম মানুহ, নানা মত প্ৰকাশ কৰি ঘূৰি ফুৰিব। ভিন্ন ভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ ভিন্ন ভিন্ন পোছাকৰ মানুহৰ দল দেখুৱাব পাৰিলে বিশেষত্ব দেখুৱা হয়। ১১ বাজিবলৈ ৪ মিনিটমান থাকোতেই উকীল, পেস্কাৰ, আদি উপস্থিত হৈ থাকিবহি। সকলোৰে মুখত ভয় আৰু আশঙ্কাৰ চিন। অলপ পৰৰ পাচতে সশস্ত্ৰ পুলিচে কোঁৱৰক বেটি আনি "আচামীৰ" "dock" ত থিয় কৰিবহি সোৱাৰে ইঁহি মুখেৰেই থিয় দিবহি। কাছাৰীৰ বৰকাঁহত টং টং কৰে এঘাৰটা কোব মাৰোতেই বিচাৰকে গম্ভীৰ-গম্ভীৰ ভাবে "এজলাচত" আহি থিয় দিবহি। সকলোৱে থিয় হয় আৰু "Good morning, Sir" বুলি কয়। বিচাৰকে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ "Good morning" বুলি মূৰ জোকাৰে, পেস্কাৰে কাগজ দুই-চাৰিখন উলিয়াই দিয়ে। বিচাৰকে চহি কৰে। তাৰ পাচত "Judgement" উলিয়াই।]

[গুৰু গম্ভীৰ ভাবে]

Kusal Kunwar......... That you on or about the 9th day of October, 1942, at Sarupathar caused the wrecking of 329 up-train of the B. & A. Railway. Killing and endangering public safety, thereby committing an offence punishable under section 120 "B" of the Indian penal code and within my cognizance.

(2) Secondly, that you on or about the 9th day of October, 1942, at Sarupathar removed rails and sleepers from the main railway line of the B. & A. Railway, which wrecked 329 up train of the said Railway. Killing and endangering the safety of the travelling public

and thereby Committing and offence punishable under Sec. 126 of the Indian Railways act and within my cognizance.

(3) Lastly, that you on or about the day of 9th October, 1942, at Sarupathar committed sabotage by wrecking train 329 up of B. & A. Rail way, thereby committing an offence punishable under Sec. 35 of the Defence of India rules 939 and within my cognizance. That you have been tried and found guilty under the above charges and you are convicted for death by hanging till death. You are allowed the option of Jail appeal in case you declein, the Government will take it up.

[তাৰ পাচত পেস্কাৰে অসমীয়াত Judgement পঢ়ি দিয়ে।]

কুশল কোঁৱৰ,

১৯৪২ চনৰ ৯ অক্টোবৰ তাৰিখে সৰুপথাৰত "বেঙ্গল আৰু অসম" ৰেইলওৱে লাইনৰ ৩২৯ নং আপ মেইল ৰেল গাড়ীৰ লাইন আঁতৰাই, জন সাধাৰণৰ জীৱন বিপন্ন কৰা অপৰাধত, ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনৰ ১২০ ধাৰা, ভাৰতীয় ৰেইলওৱে আইনৰ ১২৬ ধাৰা আৰু ভাৰত ৰক্ষা আইনৰ ৩৫ ধাৰা অনুযায়ী তোমাৰ আমৰণ ফাঁচীৰ কাঠত ওলোমাই প্ৰাণ দণ্ডৰ আদেশ কৰা হ'ল। তুমি ইচ্ছা কৰিলে জেইল আপীল কৰিব পাৰিবা—নহলে চৰ্কাৰে নিজেই কৰিব।

[কোঁৱৰে হাঁহি মাৰি কয়]

কোঁৱৰ—মই কিন্তু সম্পূৰ্ণ নিৰ্দোষী,—বিচাৰক ডাঙৰীয়া।

[বিচাৰ-পতি উঠি গুচি যায়, দাৰোগা আৰু দুজন armed Guard এ হাত কেৰেয়া লগাই ৰঙ্গমঞ্চৰ সন্মুখেদি কুশল কোঁৱৰক লৈ যায়। কোঁৱৰে তলমূৰকৈ গৈ থাকে।]

পট পৰে।

৫ম অঙ্ক

১ম দৃশ্য

Jorhat Jail

[কোঁৱৰে কিবা এটা গুণ গুণাই বহি থাকিব—এনেতে গড়মূৰীয়া ডেকা গোসাঁই সোমাই আহে।]

ডেকা—কোঁৱৰ !

কোঁৱৰ—এ প্ৰভু! আহক [সেৱা কৰে] অপৰাধী জীৱ ইয়াতে বহি আছো।

ডেকা—মই আকৌ গোপী বড়দলৈৰ লগত কথা পাতি আছিলো, তাতে নৰেণ শৰ্ম্মা ওলালগৈ—তিনিও কথা-বতৰা পাতি থাকোতেই, মই ভাবিলো বোলো কোঁৱৰৰ সতে দেখা কৰি আহোগৈ।

কোঁৱৰ—অশেষ কৃপা, প্ৰভু! বৰদলৈ. নৰেণ শৰ্ম্মাকে আদি কৰি আমাৰ কংগ্ৰেছৰ নেতা আটাইকেইজনৰ সতে দেখা কৰিয়েই আছো। এইমাত্ৰ আপোনাৰ কথা ভাবোতেই প্ৰভুয়ে মিলায়েই দিলে।

ডেকা—আপুনি অকলে বহি আছে?

কোঁৱৰ—আৰুতো সৰহ দিন নাই—প্ৰভু। —অকলৈয়ে যাব লাগিব। সৰহীয়া লগৰীয়াৰে থাকি—যাবৰ সময়ত উৰুঙা লাগে বুলি—এই কেইদিন অকলেই থকা উচিত যেন দেখিছো।

ডেকা—উদ্! কি ভয়াবহ কাণ্ড?

কোঁৱৰ--কি প্ৰভু?

ডেকা—এই—এইবোৰৰ কথাই কৈছো—এই—এইবোৰ—

কোঁৱৰ—অ' মোৰ ফাঁচীৰ কথা কৈছে। তাকে ভয়াবহ বুলিছে হব পায়।

ডেকা—হয়, কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া।

কোঁৱৰ—মই হ'লে প্ৰভু, আপুনি গুৰুজন সন্মুখত আছে ঈশ্বৰৰ নামত, মহাত্মাজীৰ নামত শপত খাই কৈছো, অকণো মনো ভয় খোৱা নাই। সঁচাকৈ ক'বলৈ গ'লে প্ৰভু—বিশ্বাস কৰক সমুখত মৰণে হাত বাউল দি মাতি আছে, ভয় কাক বোলে মই কবই নোৱাৰো। আজীৱনেই দুৰ্দ্দান্ত আছিলো—বাঘ, সাপ, ভূত, প্ৰেত, ডাইনী, যখিনী আৰু প্ৰভু কোনো মানুহকেই ভয় কৰা অভ্যাস নাছিল। জীৱনত আগেয়েও কেতিয়াও কাকো ভয় কৰা নাই। আজিও নকৰো আৰু মৰণৰ আগত নকৰিমও।

ডেকা—আপুনি কোঁৱৰ, নিৰ্ভীক বীৰ।

কোঁৱৰ—সেই প্ৰশ্নৰ সেইবোৰ আখ্যান জলাঞ্জলি দিয়ক প্ৰভু।

ডেকা—"জেইল আপীল" কৰিছে। মোৰ প্ৰভুৰ কৃপা হলে কিজানি খালাচ ও.................

কোঁৱৰ—প্ৰভু [হাঁহি মাৰি] সপোনত টকা মাৰি কেতিয়াবা হৈছে নহয় চাগৈ? কিন্তু নিশ্চয় জানো পাৰিছে? "জেইল আপীল" তপাৰ মূৰৰ তিনিগছি চুলি। সেই তিনিগছিৰ কোনো অস্তিত্বই নাই, যি তপা তপাই।

ডেকা—কিন্তু অনেক ক্ষেত্ৰত উপকাৰ হোৱাও দেখা যায়।

কোঁৱৰ—প্ৰভু, কোটোহাগুৰিৰ কেঁচাই-খাঁতী গোসানীৰ গুৰিলৈ বৰ বলিৰ দিনা শই শই বগা, ক'লা পাঁঠা ছাগলী নিয়েনে নিনিয়ে?

ডেকা—নিয়ে, হব পায়।

কোঁৱৰ—অ' আপুনি সত্ৰতেই সোমাই থাকে। চাৰি সনীয়া গোঁসাই, সেইবোৰ ক'ত দেখিব? ময়ে কওঁ শুনক—বহুত নিয়ে। আৰু তাৰে শকত-আৱত দুই-এটা ধুনীয়া পাঁঠা দেখিলে, বাটৰ বাটৰুৱাই বাটত হায়ঔ-বিঔ কৰে, যেনে—ইচ্, এনে ধুনীয়া ছাগলীটো কটা! বলি দিবলৈ নিছে!! কিন্তু সেই লেৰেলা সাদৰত আন্তৰিকতা নাই। কাৰণ, ছাগলীটো যদি সেই হায়ঔ-বিঔ কৰোতাৰ হাততে যদি জমা দিয়া যায়, ছাগলী পেটতেই লয় পাব! আৰু গোঁসানীৰ গুৰিতো তাৰ নেজুটো যাব। এতিয়াও প্ৰভু,

এই "জেইল আপীল" মাজৰ মানুহৰ অনাহকত হায়ঔ-বিঔ। কেৱল মাথোন আইনৰ পেঁচ মাৰিবলৈ ওলোৱাটোক লেৰেলা সাদৰ দেখুওৱা বা মৰণমুখী মানুহটিক তিলে তিলে কষ্ট দি এই আশা-নিৰাশাৰ মাজেদি টানি চোচোৰাই নি অৱশেষত চিপ্ জৰীৰ হাত ওলোমোৱা।

ডকা—তথাপিতো আশাৰ মানৰ—আশা এৰিব নোৱাৰি।

কোঁৱৰ—প্ৰভূ! ভাবি চাওক—বৃটিছৰ ৰজা, আমি সিহঁতৰ গোলাম। আমি পৰাধীন, সিহঁতৰ ইচ্ছাই ইচ্ছা, গতিকেই বৃটিছ সাম্ৰাজ্যবাদীৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে কোনো ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰা টান। গোঁসানী থাপিছে, পূজা আহিছে, বলি দিবই লাগিব। বলি দিওঁতে জানো কোনোবাই বলিৰ পঠাটোৰ মতামত লয়? পথা ডিঙিত লগায় টোঁচোৰাইহে আনে—আৰু আজিৰ সেই বলিৰ ছাগলী হৈছে কুশল-কোঁৱৰ, মোৰ সপক্ষে বা বিপক্ষে কি মতামত হব পাৰে? আৰু মোৰ মুখ ও সি থোৱা আছে।

ডকা—তেনেকৈ নকব কোঁৱৰ [গৰামাৰি উত্তেজিত হৈ কয়]

কোঁৱৰ—মৰিমেই—আৰুনো কেইদিন আছে? তেঁপাহ পলুৱাই মনৰ কথাবোৰ কৈ লওঁ, হয়নে নহয় প্ৰভূ?

ডকা—তথাপি সেইবোৰ উপমা...............

কোঁৱৰ—সেইটোবেই শুদ্ধ উপমা প্ৰভূ! পিচে এটি কথা ভাবিহে বেজাৰ লাগে—শোকে খুন্দা মাৰি ধৰে............

ডকা—কি কাৰণে?

কোঁৱৰ—গোঁসানী ৰূপী বৃটিছ সাম্ৰাজ্যবাদৰ আগত—ছাগলী নিখুঁটী চাই বলি দিব, তাৰ পাচত সেই বলিৰ ডিঙিয়েদি তেজৰ ধাৰ শত ধাৰে বৈ যাব প্ৰভূ! সেই জীয়া তেজ চকুৰ আগত দেখি যদি দৰ্শকৰ সম্মুখত থকা জনতাৰ অৰু জনসাধাৰণৰ গাত দেওধনা লাগে, গোঁসানী লম্ভেহি, সকলোৱে উত্তেজনাত সেই জীয়া তেজৰ একোটি ফোঁট লয়হি আৰু গোটেইখন ৰঙা তেজেৰে ৰাঙলী হৈ যায়—তেতিয়াহে—তেতিয়াহে বলিৰ জীৱন সাৰ্থক।

হব আৰু সেই বলিদানৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হব।

ডেকা—মই কি ক'ম—নক'ম, বুজিব নোৱাৰা হৈছো কোঁৱৰ! আপুনি বীৰ, ঈশ্বৰে অপোনাক কৃপা কৰিব, ইমানেই মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস! তাত বাজে আৰু একো নাভাবোও অৰু নেজানোও, কোঁৱৰ!

কোঁৱৰ—প্ৰভূ! নশ্বৰ দেহা এৰি গুচি যাব লাগিবই। এনেয়েতো গলহেঁতেন! জন্ম হোৱাৰ অৰ্থই হৈছে মৰণমুখী হোৱা; কিন্তু এনে ঈশ্বৰৰ কৃপা মোৰ দেহাতো জানিবা সজ উদ্দেশ্যেই যাব লগীয়া হৈছে। দেহি ঐ! দুখীয়া-নিছলা অসমীয়া!! মানৰ আক্ৰমণত, মোৱা-মৰিয়া উৎপাতত, তাৰ পাছত বিদেশী এই বগা বঙ্গালৰ প্ৰতাৰণাত অসমীয়াৰ অস্তিত্ব লোপ পালে। অসমীয়াৰ ধন-জন, শক্তি-সামৰ্থ্য, একেবাৰেই নাই। তাকেই কৈছো—কুশলৰ তেজে যদি দেশৰ অসমীয়া ডেকা-গাভৰুৰ মনত প্ৰেৰণাৰ সঞ্চাৰ কৰে, সিমানেই যথেষ্ট। প্ৰভূ কওঁকছোঁন আত্মাটো অমৰ হয়নে নহয়?

ডেকা—সেই বুলিয়েই বেদ শাস্ত্ৰে কয়।

কোঁৱৰ—আত্মা যদি অমৰ হয়? —নাই প্ৰভূ, মোৰ পূৰ্ণ বিশ্বাস আত্মাৰ মৰণ নাই। মোৰ আত্মাই দূৰৰ পৰাই চাই থাকিব। —আৰু মোৰ বলিদানে যদি দেশৰ সামান্য উপকাৰত আহিব পাৰে—যদি ভাৰতবৰ্ষ মুক্ত হয়—স্বাধীন হয়—স্বৰাজ হয়—মহাত্মাজীৰ ৰাম ৰাজ্য স্থাপিত হয়—প্ৰভূ, চাওঁকছোন মোৰ আত্মাই কত সুখ পাব! ধন্য মানিম নিজৰ মৰণকেই—মৰণতেই মোৰ আনন্দ! মোৰতো ই মৃত্যু নহয়—আত্মাৰ পূৰ্ণ-প্ৰকাশৰ সোপান আৰু প্ৰথম জয়-যাত্ৰা।

ডেকা—কোঁৱৰ [চকু-লো টুকি]

কোঁৱৰ—প্ৰভূ, জননীয়ে মোকেই বাছি লৈছে। আপত্তি নাই। জানো—আটায়ে জানে—মই সম্পূৰ্ণ নিৰ্দ্দোষী; তথাপিতো বিধতাৰ নিৰ্দ্দেশ—মোৰ ওপৰতেই পৰিছে। পৰমেশ্বৰ! তোমাৰেই কৃপা! এনেয়ে হয়তো ৰোগ বা কোনো উপচক্ৰত মৰিলোহেঁতেন কিন্তু আজি মৰিবলৈ ওলাইছো—সজ্ঞানে—সুস্থ শৰীৰে—দেশ

মাতৃকাৰ মঙ্গলৰ অৰ্থে—স্বাধীনতাৰ বাবে—মহাত্মাজীৰ ৰামৰাজ্যৰ বাবে।

ডেকা—মহাত্মাৰ বাণী—

কোঁৱৰ—মহাত্মাজীৰ বাণী প্ৰভু! অতি সত্য। ৰামায়ণ-মহাভাৰত পঢ়ি চাব—ভাৰতবৰ্ষৰ ইতিহাস পঢ়ি চাব—দেখিব ৰাম আছিল হয় —কিন্তু ৰামৰাজ্য? পৃথিবীত—মোৰ বিশ্বাসত—দুখীয়াক পুতৌ কৰা মানুহ কেৱল মহাত্মাগান্ধী—আৰু কোনো নাই, প্ৰভু! ভাৰতবৰ্ষৰ শ্ৰেষ্ঠ ৰজা মহাত্মাজীয়েই আৰু প্ৰকৃত অহিংস নীতিৰে জাতিভেদ হীন ৰাজ্য গঠন—মহাত্মাগান্ধীয়েইহে কৰিব পাৰিলে এইয়েই মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস।

ডেকা—সঁচা কথা।

কোঁৱৰ—সেই মহাত্মাজীৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ কাৰণে ঈশ্বৰৰ নাম মুখত লৈ—আপোনালোক গুৰুজনৰ আশীৰ্বাদ শিৰত লৈ হাঁহি মুখেৰে, বৰং মনেৰে, ফাঁচী কাঠত ওলমিম, কি আনন্দ প্ৰভু! কিহৰ ভয়, তাতেই মোৰ শান্তি! শান্তি! শান্তি!

[ডেকাই উত্তেজিত হৈ সাৱটি ধৰে।]

কিবা বিশেষ দীক্ষা আছেনে? এই কেইদিন তাকেই আওঁৰাই তাকেই বুকুত বান্ধি কটাওঁ।

ডেকা—গুৰুজনে এটি মন্ত্ৰ দিছিল। সেইটিয়েই মোৰ শেষ সম্বল। তাকেই আপোনাক স্মৰণ কৰাই দিওঁগৈ। আহক—[কোঁৱৰৰ মুখলৈ একেথিৰে বহুত পৰ চাই থাকে আৰু বহুত পৰৰ মূৰত আকৌ ডেকাই মাত লগায়—চকুত চকুলো] আহক,—কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া! এই খিনিতে বহো দুয়ো।

[দুয়ো মুখা মুখিকৈ সেই ঠাইতেই বহে আৰু মুখৰ ভিতৰতে দৰ্শকে নুশুনাকৈ গোঁসাইয়ে কিবা মন্ত্ৰ এটি কোঁৱৰক মাতি শুনায়। কোঁৱৰে এক মনে এক ধ্যানে সেই মন্ত্ৰ শুনি নিতাল মাৰি বহি থাকোঁতেই—পট পৰে।]

পট পৰে।

২য় দৃশ্য

[নীলপদ্ম বৰুৱা চুৰিয়া পিন্ধি—গাত গেঞ্জী আৰু চেলেং কাপোৰ এখন থাকিলেই ভাল হয়।]

[ৰঙ্গমঞ্চৰ মাজত থিয় দি]

নীল—ভেৰ-তল বজাই, মাহ-চাউল খোৱা ভকতৰ ল'ৰা। আহ' গৈছিলো Military contract কৰিবলৈ—বাৰু! একো কথা নাই; কিন্তু সামান্য চাহাবক সন্তুষ্ট কৰিবলৈকে কমাৰ মদত মুখ দিয়া কিমান অন্যায় হ'ল! সাত-পুৰুষত নোহোৱা কথা, নকৰা কাম—ধনৰ আশাত কৰিলো। [সংমুখ হৈ] কুকুৰধুলা Work Munshi! আৰু আমি সাধাৰণতে কওঁ "মহৰা" মই কংগ্ৰেছ কৰ্ম্মী হওঁ নহওঁ তোৰ বাপেৰৰ কি লোকচান? Majorএ Captainএ একোটা নকলে, তই অকো নপতা বৰফুকনটো হৈ—কাঁড়ি পাইকৰ পৰত জনম লৈ—হৰি ঔ দণ্ডেশ্বৰ দত্ত বৰুৱা উপাধি লিখি—কি হাতৰ তলুৱাত নেম গজালি কচোন? তই কেলেই চাহাবৰ অগত লগাই দিলি যে—নীল পদ্ম বৰুৱা Congress ৰ মুখিয়াল মানুহ।

[এনেতে পেহাদেউ বুলি মাত মাতি অকো অখিলৰ প্ৰবেশ]

নীল—আহ

অখিল—পেহাদেউ!

নীল—আমাৰ পিনে পৰালি পৰিল নহয়—শুনিছেনে নাই?

অখিল—সেই Nonsense দণ্ড বোলা Work Munshiটোৱে লগাই দিলে।

নীল—আঁ সিয়ে নিমিত্ত মাত্ৰ হ'ল।

অখিল—মই তাক শুধিছিলো—সি বোলে আপুনি তাক পইচা নিদিয়ে। সি সেই কাৰণে খঙত ভেদ ভোহাৰি পেলালে। মই তাক খং কৰি ভালেমান বকিলো। মই চাহাবক কৈ চামনে?

নীল—একো লাভ নহব। Congress ৰ নাম শুনিলে সিহঁত

অগ্নিকলাই হৈ পৰে। লাভত তোৰ contract cancel হে কৰিব।

অখিল—তেনে ?

নীল—ঈশ্বৰ আছে। বাকী Pending থকা বিল কেইখনৰ পইচা কেইটা পালে বছেৰেক বহি খাব পাৰিম। নেপালে আকৌ সদাশিবৰ জোলোঙা লৈ ভিক্ষা কৰিব লাগিব।

অখিল—Pending থকা বিলৰ পইচা আৰু Security deposit ঘূৰাই পাবই, পেহাদেউ!

নীল—জানো! দেশখনত এইদৰে বিভীষণৰ সংখ্যা সৰহ হৈ পৰিলে দেশ কেনেকৈ তিষ্ঠিব ?

অখিল—কি বিভীষণ পেহাদেউ ?

নীল—এই চাই পঠিয়াচোন Congressৰ তৰফৰ পৰা মইয়েই এটা বিভীষণ আৰু আমাৰ পাবত গজা সকৰাণিত ওপজা Work Munshi দণ্ডধৰ দত্ত বৰুৱা বিভীষণ। পোন্ধৰ বছৰ Congress ত থাকি মই Military ঠিকাত লাগি গলো আৰু দেশকো ফাকি দিলো!

অখিল—সেইবোৰ আপুনিহে বুজে।

নীল—তয়ো বুজ কিন্তু মন নকৰ।

অখিল—মই নিজৰ কামত ব্যস্ত থাকোতেই যায়। এইবোৰ ভাবিম কেতিয়া ?

নীল—সময়ে ভবুৱাব—অ' সোণ! ভয় কৰিব নেলাগে।

অখিল—কুশল কোঁৱৰৰ কালিলৈ ফাঁচি।

নীল—অঁ—ভাবিলেই চকুপানী ওলায়। দুয়ো সহকৰ্ম্মী আছিলো বোপাই। একে লগেই—একে উদ্দেশ্যৰেই কংগ্ৰেচত চাৰি অনা পইচা খৰচ কৰি নাম লিখাইছিলো—সিও আজি পোন্ধৰ বছৰৰ আগৰ কথা।

অখিল—পোন্ধৰ বছৰ!

নীল—পোন্ধৰ বছৰ পায়! তাৰ পাচত দেশৰ কামত ফুৰোতেই,

সভা-সমিতিত লাগি থকোতেই ঘৰৰ কাম তল পৰে, আৰ্থিক অৱস্থা শোচনীয় হৈ যায় তুয়োৰে। মই সহিব নোৱাৰি বিভীষণ মূৰ্ত্তি ধৰি Militaryত সোমালো আৰু কুশল কোঁৱৰে দেশকেই মোৰ বুলি থাকিল। —মোৰেই অন্যায়।

অখিল—কুশল কোঁৱৰৰ কালিলৈ ফাঁচি। Government এওঁ ভয় খুৱাবলৈ এটাক ফাঁচি দি থলে। কোনোবা এটাক তো মাৰিব লাগিব—সি লাগে যেনে নহওক। আমাৰ ভাৰতত এটা হলেই হ'ল। কুশল কোঁৱৰৰো সেই দশাই হ'ল!

নীল—মোৰ সহকৰ্ম্মী কুশল কোঁৱৰ—নিৰ্ভীক বীৰ আছিল সঁচাকৈয়ে সিদিনা মাত লগ পাইছিলো—মোক কত মৃদু তিৰস্কাৰ কৰিলে, কত কথা কলে। সেই দিনা মই ভাবিছিলো—সেই মুহূৰ্ত্তেই ইচ্ছা গৈছিল এইবোৰ "হাফপেণ্ট" কোট, পটলুং ফালি আকৌ খদ্দৰ পিন্ধিলিয়াওঁ। নিজৰ ভণ্ডামিলৈ নিজৰ ঘৃণা ভৰ হৈ উজিছিল।

অখিল—আমি যি লাভ দেখো—কাগজে কলমেহে। ভবিষ্যতগীয়া হৈছে।

নীল—আজি মোৰ তুটা কথা মনলৈ আহিছে। কুশল কোঁৱৰ কালিলৈ মৰিব আৰু আমি হাত সাবটি বহি আছো। আৰু পইচা পইচা কৈ চিঞৰি ফুৰিলিয়া আৰু দিব লগা Income tax.

অখিল—আ—ঠিক ধৰিছে—।

নীল—হাতত যি তুটা পইচা পৰিছে বা পৰিব পাৰে Income tax দিম কৰ পৰা? সিমানটো পইচা পোৱা নাই। চাবি বাৰু—Income tax এ কি বিতুখন দেখুৱাই।

অখিল—খাই দিব পেহাদেউ! লাখে লাখে কাৰোবাক বহুৱাইছে বোলে।

নীল—বুঢ়া হৈছোহি—কলিযুগৰ মানুহ এক! এইটো মনত ৰাখিবি—হাতত পইচা-কড়ি যি আছে—ঘৈণীয়েৰৰ হাতে-কাণে, ডিঙিয়ে যি পাৰ সোণকে ওলোমাই থ। সেইয়েই তোৰ fixed deposit নহলে শেহান্তৰত একো নেথাকেগৈ দেই। বিশ্বাস কৰিবি আৰু অকলে ভাবি চাবি কি কৈছো। Military ঠিকাদাৰৰ

ভবিষ্যত আন্ধাৰ ! আন্ধাৰ ! উস্ !.........কালিলৈ কোঁৱৰৰ ফাচি ভাবিলেই ভয় লাগে। একে লগৰ মানুহ লৰা-তিৰোতাও আছে—ইস্, ৰাম, ৰাম্ !! আহ ভিতৰলৈ আহ— ।

[দুয়োৰো প্ৰস্থান ।]

পট পৰে ।

৩য় দৃশ্য

[যোৰহাট জেইল। কোঁৱৰ জেইলৰ কুঠৰীত থিয় দি আছে আৰু এনেতে Jailorৰ প্ৰবেশ আৰু কোঁৱৰৰ সন্মুখত থিয় হৈ কয়। Soft music all along.]

Jailor—কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া আপোনাৰ পৰিবাৰ আৰু লৰা দুটিয়ে আপোনাৰ লগত দেখা কৰিবলৈ আহিছে। গৱৰ্ণমেণ্টেও Permission দিছে ইয়ালৈ মাতি আনিম নে কি ?

কোঁৱৰ—Jailor ডাঙৰীয়া, মোক সিহঁতৰ লগত কথা পাতিবলৈ অলপ সময় দেৱালৰ বাহিৰত সুবিধা দিবনে ?

Jailor—ক্ষমা কৰিব কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া ! মোৰ সাধ্য নাই, বে-আইন হব।

কোঁৱৰ—তেনে হলে আৰু কি হব ? বে-আইনী বা কেইল হব লাগিছে ?

Jailor—মই তেনে ইয়ালৈকে মাতি আনোগৈ ?

কোঁৱৰ—ভাল। [Jailorৰ প্ৰস্থান; প্ৰভাৱতী আৰু কোঁৱৰৰ লৰা দুটাক লৈ Jailorৰ পুনৰ প্ৰৱেশ লগত দফাদাৰ আৰু পুলিচো থাকিব।]

[প্ৰভাই সোমাই গৈয়েই কোঁৱৰক সেৱা কৰে, লৰা দুটাকো সেৱা কৰিবলৈ কয় ডাঙৰটোৱে সেৱা কৰে সৰুটো বৈ থাকে।]

প্ৰভা—দেউতাৰক সেৱা কৰ সোণ !

[এইবাৰ টপৰ কৰে পৰি সৰু লৰাটোৱেও সেৱা কৰে। সেই পিনে চাই চাই কোঁৱৰৰ চকু দুলদুলীয়া হয় আৰু নিমাত হৈ থাকে।]

প্ৰভা—আপুনি বেজাৰ নকৰিব দেৱতা ! শত-সহস্ৰ মানুহৰ মাজত পৰমেশ্বৰে আপোনাকেই বাছি লৈছে। ঈশ্বৰৰ আপোনাৰ ওপৰত বৰ অনুগ্ৰহ ! আপোনাক ইমান ভাল পায় !

কোঁৱৰ— প্ৰভা, সোণহঁত মোৰ! দেখা কৰিবলৈ আহিলা? কিন্তু ব্ৰিটিছৰ এনে উৎকট আইন যে মই আজিও তোমাৰ ওচৰলৈ দুই এআষাৰ কথা পাতিবৰ সুবিধা নাই। এয়ে গোলাম দেশৰ গোলাম আইন!

Jailor—কোঁৱৰ বেচিপৰ সময় নকৰিব কিবা কথা থাকিলে বেগাই কওক আৰু বেচি পৰ এখেতসকলক থাকিবলৈ দিব পৰা নহব।

কোঁৱৰ—ভাল! জেইলৰ ডাঙৰীয়া! এই শেষ কৰিলো। আপুনি অসন্তুষ্ট নহব। আৰু সৰহ পৰ কিম্বা সৰহ দিন কুশলে আমনি কৰিবলৈ নেপাবে, নিজেই জানে দেখোন! প্ৰিয় জনৰ লগত বিদায় বেলিকাৰ ক্ষণ বৰ মধুৰ—জেইলৰ ডাঙৰীয়া!!

Jailor—ক্ষমা কৰিব, কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া! মই দম্মহা এখন সাধাৰণ ব্ৰিটিছৰ লগুৱা মাত্ৰ!

কোঁৱৰ—প্ৰভা, কিনো কম? যাবৰ সময় হলেই! দেশে মোকেই বাছি লৈছে। ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাও সেয়েই। মই অকনো ভয় কৰা নাই। মনত ভয়ে স্থান পোৱা নাই, সেইবাবে প্ৰভা! আমাৰ একো নাছিল—একো নাই—তথাপি সকলো আছিল—সকলো আছে। তোমাৰ স্বামীয়ে চুৰ কৰি, ডকাইতি কৰি, নৰহত্যাৰ অপৰাধত ফাঁচি কাঠত ওলমা নাই। তোমাৰ চেনেহৰ কুশলে প্ৰাণ দিব দেশৰ কাৰণে, দেশ-মাতৃকাৰ মঙ্গলৰ কাৰণে। বাপুজীৰ ৰাম ৰাজ্যৰ কাৰণে, স্বাধীনতাৰ কাৰণে, দেশক দাসত্বৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্তিৰ অৰ্থে।

প্ৰভা— দেৱতা!

কোঁৱৰ— সেয়েই তোমাৰ অক্ষয় কৱচ হওক, তাকেই অন্তৰত জপি জীয়াই থাকিবা সোনা ডুটিক বুকুত বান্ধি লৈ- সেয়েই তোমাৰ জীৱনৰ অক্ষয় কৱচ হ'ব।

[Jailor এ চকুপানী টুকিব]

কপালৰ ৰাঙলী সেন্দুৰৰ ফোট মোহাৰি— তোমাৰ চেনেহৰ কুশলক অন্তৰৰ অন্তৰত তাতোকৈ ৰাঙলী ৰঙৰ ৰহনেৰে জয় তিলক

আকি লবা! যোৱাগৈ প্ৰভা! গাৱৰ ওচৰ চুবুৰীয়া ৰাইজক কবাগৈ সকলোৱে যেন মোৰ হকে—মোৰ আত্মাৰ সদ্গতিৰ হকে নামঘৰত এগছি শলিতা দিয়ে। মোৰ দোষ-দায় অপৰাধ যেন সকলোৱে নিজ গুণে ক্ষমা কৰে।

Jailor—[ঘড়ী চাই] আৰু সময় নাই—আপোনালোক যাবৰ হ'ল

প্ৰভা—যাওঁ! পোণাইত দেউতাৰক মাত লগা!

ডাঙৰটো—দেউতা! আমি যাওঁ—

সৰুটো—দেউতা তই কেতিয়াকৈ ঘৰলৈ যাবি? সোনকালে যাবি দেই।

[ল'ৰাটোৰ কথা শুনি কোঁৱৰে চকুপানী টোকে।]

[প্ৰভাৱতীয়ে আৰু লৰা দুটাই সেৱা কৰে আৰু কোঁৱৰে সেই পিনে নেচাই মুখ ঘূৰাই লয়। তাৰ পাচত লাহে লাহে মুখ ঘূৰাই তেওঁলোক যোৱাৰ পিনে চায়। লাহে লাহে Jailor ৰ সতে সকলোৱে প্ৰস্থান। একেথৰে অলপ পৰ চাই থাকি কোঁৱৰ অজ্ঞান হৈ মাটিত লুটিখাই পৰে। Soft music.

পট পৰে।

৪ৰ্থ দৃশ্য

Jail ৰ ভিতৰ দৃশ্য

[Jailor ও দফাদাৰে হাত লেমেৰে ইপিনে সিপিনে চাই থকা দেখা যায়। এনেতে বাঁহত টং টং কৰে নটাৰ বোব মাৰে। জেইল নিস্তব্ধ। Counting time. Jailor এ কয়েদীবোৰ এমুৰৰ পৰা চাই যায়। গড়মূৰীয়া ডেকা গোসাঁইৰ সম্মুখত থিয় দিয়েগৈ।]

ডেকা—Jailor ডাঙৰীয়া?

Jailor—প্ৰভু! মোক মাতিছিলনেকি?

ডেকা—কথা এটি কওঁ—ৰাখিব জানো?

Jailor—জানো!

ডেকা—আপোনাৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰিছে। আপুনি ইচ্ছা কৰিলে কৰিবও পাৰে আৰু নহলে নকৰিবও পাৰে। আশা দিয়ে

যদি কওঁ—আৰু যদি এনেয়ে পানীত কোবোৱা হয় কৈনো কি লাভ ?

Jailor—মই একো বুজিব পৰা নাই। কলেহে মই বুজিব পাৰো—কব পাৰো—উচিত সমিধান দিব পাৰো।

ডেকা—কালিলৈ পুৱাতে আমাৰ কোঁৱৰৰ ফাচি হব নহয় ?

Jailor—সেইবোৰ কোৱাৰ আমাৰ নিয়ম নাই প্ৰভু। সামান্য চাকৰিয়াল—নৈকেছো এইবোৰ কথা বাহিৰ হলে বিপাকে মৰিম একা ?

ডেকা—বাৰু, সেইবোৰ একো নোসোধো। এটি মাত্ৰ অনুৰোধ আছে।

Jailor—কিনো অনুৰোধ—শুনোছোন বাৰু আগতেই।

ডেকা—চাৰি সত্ৰীয়া গোসাঁই ঘৰৰ লৰা মিছা কথা কোৱা অভ্যাস নাযেই—পাৰিত পক্ষে মিছাৰ আশ্ৰয় কেতিয়াও নলওঁ। পলোৱা বিদ্যাবোৰ জীৱনতেই অভ্যাস নাই আৰু সেইবোৰ শিকিবৰ বুজিবৰ একো ইচ্ছা কৰা নাই। মই দিন লেখি আছো—কালিলৈ পুৱাতে কোঁৱৰৰ ফাঁচি হ'ব। মই এইবাতি চাবি ডাৰ বাৰ্ক। এবাৰ কোঁৱৰক চাই আহিবৰ বৰ মন গৈছে। আপুনি যদি অনুগ্ৰহ কৰে—মোৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হয় ! ফাচিব আগদিনা তেওঁতেৰ ইচ্ছামতে যাৰে তাৰে লগত দেখা কৰিবলৈ চৰকাৰে অনুমতি দিছেই। তথাপি আপোনাৰ আদেশৰ বিশেষ প্ৰয়োজন।

Jailor—কিন্তু, এতিয়া বেলি হ'ল প্ৰভু ! সেইকাৰণে মইয়ো চাবি খুলি দিব নোৱাৰো।

ডেকা—আজিতো আমাক এনেয়ে তেখেতৰ সতে কথা কতৰা পাতিবৰ সুবিধা দিছেই ; কিন্তু মই কৈছো—গোসাঁইৰ লৰা, কেতিয়াও নপলাওঁ, কেতিয়াও আপোনাক বিপদত নেপেলাওঁ। মোক অনুগ্ৰহ কৰি সেই সুবিধা দিয়ক। মোৰ অনুৰোধটি ৰাখক —জেইলৰ ডাঙৰীয়া !

Jailor—এৰা প্ৰভু।

ডেকা—একো বিপদ নহয়। মই গড়মূৰৰ ডেকা অধিকাৰ। মিছা নকৰ।

Jailor—কিন্তু কাকো নকব—আহক বাৰু।

[লাহেকৈ দুৱাৰৰ চাবি মেলে তাক Jailor ও দফাদাৰ আগে আগে পাছে পাছে ডেকা গোসাঁইৰ প্ৰস্থান।]

[* This same Scene can be continued.]

৫ম দৃশ্য

[Jorhat Jail. কুশল-কোঁৱৰৰ Cellৰ সম্মুখ। চাৰিওপিনে আন্ধাৰ। হাতত লেম এটা লৈ Jailor আৰু তাৰ পাচত ডেকা গোসাঁই, লগতে দফাদাৰ।]

Jailor—প্ৰভু! ৰাতি ভালেমান হৈছেহি। মই দুখীয়া 'জেইলৰ' কৰ্ম্মচাৰ। হিন্দুৰ ঘৰৰ লৰা। আপোনাৰ কথা এৰাব নোৱাৰি আপোনাক কোঁৱৰৰ সতে কথা-বাৰ্ত্তা হবৰ এই স্থবিধা দিছো। খুব সাবধানে লাহে লাহে কেৱে নুশুনাকৈ কথা পাতিব। চিএৰ বাখৰ কৰিলে বুজিছেই নহয় দেশৰ গতি গোত্ৰ। আটাইৰে মৰণ। তথাপি মোৰ আটাইতকৈ আগতে সৰ্ব্বনাশ হ'ব। তিনি-চাৰ মিনিটৰ বেচি পলম নকৰিব। মই ইয়াতে থিয় দি আছো। এইটো কোঁৱৰৰ Cell. আপুনি লাহেকৈ মাত দিয়ক। তেখেত উঠি আহিব। হাতত এই লেমটো লওক; নহলে কা'ৰো মুখ কোনেও নেদেখে।

[ডেকা গোসাঁয়ে হাতত লেম লৈ Cell ৰ মুখত দি লাহেকৈ মাতে।]

ডেকা—কোঁৱৰ শুইছেনেকি?

[হহ্ মহ্ কৈ কোঁৱৰ উঠি আহে আৰু দুৱাৰ মুখলৈ আহি—]

কোঁৱৰ—কোন? প্ৰভু নে কি?

ডেকা—হয়, ময়েই কোঁৱৰ ডাঙৰীয়া।

কোঁৱৰ—অকস্মাতে দেখো, সময় কেতপৰ হ'ল?

ডেকা—এই অলপতে ৯টাৰ বেল মাৰিছে। আপোনালৈ মনত পৰিল আৰু Jailor ডাঙৰীয়াক কাকুতি-মিনতি কৰিলত ইয়ালৈ অকণমান সময়ৰ কাৰণে আহিবলৈ দিছে।

কোঁৱৰ—বৰ ভাল পালো, প্ৰভু! আপুনি মোৰ দীক্ষা গুৰু,—আৰুতো সৰহ পৰ নাই। যাবলৈ প্ৰস্তুত হৈ আছো। মোৰ সেৱা গ্ৰহণ কৰক [হাত যোৰ কৰি]

অপৰাধ বিনাসন তব নামে নাৰায়ণ

জানি নাম পশিলো শৰণ।

অপৰাধ ক্ষমা কৰি মোক দয়াশীল হৰি

মোক ৰক্ষা কৰি ও চৰণে ?

ডেকা—টোপনি গৈছিল নেকি ?

কোঁৱৰ—কেনেকৈবাই প্ৰভু, আপুনি দিয়া দীক্ষা-মন্ত্ৰ বুকুত সাবটি শুই আছিলো।

ডেকা—মহা প্ৰভুৱে সকলোকে ক্ষমা কৰক।

কোঁৱৰ—হয় প্ৰভু! সকলো ঈশ্বৰৰেই কৃপা—

ডেকা—এ আপোনাৰ টোপনি হে................

কোঁৱৰ—প্ৰভু! আজি মনত নতুন অনুভূতিৰ সঞ্চাৰ হৈছে। সিবে কেনেকুৱা প্ৰকাশ কৰা টান। এই জীৱণ-মৰণৰ সন্ধিক্ষণত, আশা-নিৰাশাৰ আন্ধাৰ পোহৰত, নিদ্ৰা-তন্দ্ৰাৰ অদ্ভূত সমাবেশত, মই আপোন পাহৰা হৈ গৈছো, প্ৰভু!! প্ৰাণত নতুন স্পন্দন, শিৰাই শিৰাই, মেৰু মজ্জাই অদ্ভূত শিহৰণ! ইকি স্বপ্ন ৰাজ্য নে বাস্তৱ মই অনুভৱ কৰিবলৈ অক্ষম। দূৰ নীলিমাৰ ফালে চালে কিবা যেন দেখো। মোকে যেন কোনোবাই আহ্বান কৰিছে। বতাহৰ সোসোৱনিত কিবা যেন শুনিলো—মনত কিন্তু একোকেই ৰাখিব নোৱাৰিলো। জীৱন-মৰণৰ দোমোজা বাটত থিয় দি অকলে অকলেই কিবা শুনো কিবা গাথো মৰেই ক'ব নোৱাৰো।

ডেকা—কোঁৱৰ!

কোঁৱৰ আৰু প্ৰভু! নিশ্চিন্ত হৈ আছো। দয়াময়! বাপুজীৰ মানস সিদ্ধি কৰা! ৰামৰাজ্য হওক জননী মুক্ত হওক--এয়েই শেষ কামনা।

ডেকা— কোঁৱৰ..................

Jailor—প্ৰভু! হ'ল আৰু আহক। আৰু বেলি নকৰিব।

ডেকা—কোঁৱৰ......গোঁসাই... . ...

কোঁৱৰ—ভাল পভু! আনন্দ মনে নিশ্চিন্ত হৈ প্ৰস্তুত আছো। আশীৰ্ব্বাদ কৰিব হাঁহি মুখেৰেই পৃথিৱীৰ পৰা বিদায় লব পাৰো।

ডেকা—আপোনাক ঈশ্বৰে কৃপা কৰক।

Jailor—প্ৰভু, আহক।

[ডেকা গোঁসাই লম হৈ শুদি আছে। Cell আকৌ আন্ধাৰ হয়। Jailorৰ লগত ডেকাৰ প্ৰস্থান।]

পট পৰে।

৬ষ্ঠ দৃশ্য

—এটি পঁজাঘৰ—

[সাধাৰণ কাঠ এখনিতে আকাশৰ ফালে চাই প্ৰভাৱতী বহি আছে, দুইফালে ছঁওৰ লগতে লৰা হাল শুই থাকিব। ওচৰত কেৰাচিন তেলৰ টিপ চাকি এগছ গছা এটিত জ্বলি আছে মাজে মাজে প্ৰভাৱতীয়ে লৰা হালৰ মুখৰ ফালে চাই আৰু মাজে মাজে ওপৰলৈ চায়। চকু কান্দি কান্দি ৰঙা হোৱাৰ দৰে। টোপনি নোহোৱাত চকু কোটোৰাগত। এনে সময়ত কাঁহত টং টং কৰে চাৰিটাৰ কোব মাৰিলে। প্ৰভাৱতী চমকি উঠিল। লৰা হালে সাৰপাই চকু মোহাৰি সপোন দেখি ভয় খাই উঠাৰ দৰে থিয় হৈ চকু মোহাৰিবলৈ লাগিল। সৰুটোৱে “বউ” বুলি মাকক সাবটি ধৰিলে।]

ডাঙৰটো—বউ, দেউতাক আজিয়েই ফাঁচি দিবনে কি? কচোন—কচোন!

সৰুটো—[চকু মোহাৰি] দেউতা মৰি যাবনেকি? আৰু আমাৰ ওচৰলৈ নাহিবনেকি?

প্ৰভা—[থোকা-থুকি মাতেৰে] দেউতাৰক ঈশ্বৰে মাতিছে ! বোপাই-হঁত ! তেখেতক ঈশ্বৰে বৰ ভাল পায় নহয় ।

সৰুটো—দেউতাৰ ফাঁচি কেতিয়া হব ? ঈশ্বৰে তেনে কেলেই ফাঁচি দিয়ালে ?

প্ৰভা—[মনৰ বান্ধোন ভাগি যায়] একো কব নোৱাৰো । [ওপৰলৈ চাই] ঈশ্বৰ ! তুমি জানা, তুমি বিপদত ৰক্ষা কৰোতা । [আকাশলৈ দেখুৱাই] সৌ নীল আকাশৰ পিনে চকু মেলি চা—আকাশক শোধ—মই কব নোৱাৰো ।

[উচুপি উচুপি কান্দে । সৰু লৰাটোৱে মাকক সাবটি ফেকুৰিবলৈ ধৰে । ডাঙৰটোৱে উচুপি উচুপি কান্দে । এনে অৱস্থাতে পট পৰে ।]

৭ম দৃশ্য

Jorhat Jail ৰ ভিতৰ

[Dark Scene. লাহে লাহে পোহৰ দেখা যায় আৰু কুশল কোঁৱৰ থকা Cell টো দৰ্শকৰ চকুত পৰে । চাৰিওপিনে নিস্তব্ধ ! আৰু অলপ পোহৰ হয় । ক'ৰহত টং টং কৈ চাৰিবাৰ কোব পৰে । এইবাৰ লাহে লাহে Cell পোহৰ হয় । জেইলৰ, দফাদাৰ, Civil Sergeon, পুলিচ কৰ্ম্মচাৰী, এজন মেজিষ্ট্ৰেট তালৈ সোমাই আহে । আহি Cell ৰ দুৱাৰ মুখত থিয় হয় ।]

Magistrate—কুশল কোঁৱৰ—

[কোঁৱৰে কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম বুলি দুৱাৰ মুখত থিয় দি ভুমুকিয়াইছি ।]

তুমি Defence of India act ৰ ৩৫ ধাৰা মতে, Railway act ৰ ১২৬ ধাৰা মতে আৰু ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনৰ ১২০ ধাৰা অনুযায়ী সৰুপথাৰত ৰেল লাইন ভঙাৰ অপৰাধত তোমাৰ ওপৰত প্ৰাণদণ্ডৰ শাস্তি বিহোৱা হৈছিল—তাৰ বিপক্ষে চৰকাৰ বাহাদুৰে লাট চাহাবৰ আগত "জেইল আপীল" কৰিছিল । কিন্তু সেই আপীল লাট বাহাদুৰে না-মঞ্জুৰ কৰিলে । সেই কাৰণে জুন মাহৰ ১৫ তাৰিখে পুৱা ৪ বাজি ১৫ মিনিট যাওঁতে উক্ত আইন অনুযায়ী তোমাক আমৰণ ফাঁচি কাঠত ওলোমাই

প্ৰাণদণ্ডৰ নিৰ্দ্দেশ দিয়া গ'ল। [ঘড়ী চাই] আৰু ১২ মিনিট সময় বাকী। তোমাৰ কিবা বক্তব্য থাকিলে কব পাৰা আৰু নিজ ইচ্ছামতে ইষ্টনাম জপ কৰিব পাৰা।

[অলপ পাচতে এটা Sentry কিম্বা "জল্লাদে" গৈ তৰাৰ মেলি কোঁৱৰক Handcuff পিন্ধাই ৰঙ্গমঞ্চৰ সন্মুখত থিয় কৰাবহি। কোঁৱৰে হাত কেৰেথা লগা অৱস্থাতেই সকলোৱে ফালে চাই কবলৈ ধৰে।]

কোঁৱৰ—ডাঙৰীয়াসকল, মোৰ কবলৈ বিশেষ একো নাই; কিন্তু যি অপৰাধত মোক অপৰাধী কৰিলে—তাত মই সম্পূৰ্ণ নিৰ্দ্দোষী; তথাপি জননীয়ে মোকেই বাছি লৈছে। ঈশ্বৰৰো সেয়েই ইচ্ছা। বাপুজীৰ অহিংসা নীতি বুকত বান্ধি মই প্ৰস্তুত। মহাত্মাজীৰ নামত নিজক ঈশ্বৰৰ চৰণত অৰ্পিলো। পুত্ৰ-পৰিবাৰক দেশক উচৰ্গ কৰি গলো। বিদায় ডাঙৰীয়াসকল! —বিদায় অসমী জননী! বিদায়! মোৰ চিৰপূজ্য মৰমৰ বাপুজী!

[বকত হাত দি মুখেৰে "পাৰ কৰা ৰঘুনাথ সংসাৰ সাগৰ'—গাবলৈ আৰম্ভ কৰে। Magistrate এ হাতঘড়ীলৈ চাই Sentry ক ইঙ্গিত দি কয়।]

Magistrate—Black cap!

[Sentry য়ে লাহেকৈ এটা ক'লা টুপী কোঁৱৰক পিন্ধাই দিয়ে। কোঁৱৰে কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম, কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম কবলৈ ধৰে। সকলো অবাক নিস্পন্দ। চাৰিও'পনে আন্ধাৰ হৈ পৰে। এনেকৈয়ে প্ৰায় পাঁচ মিনিট ৰঙ্গমঞ্চ আন্ধাৰ হৈ থাকিব। .... সেই আন্ধাৰৰ মাজৰ পৰাই এটা বেদনাৰ সুৰ ভাহি আহিব। ..Soft music কৰুণ সুৰৰ লগে লগেই গুৰু গম্ভীৰ স্বৰৰ—এটি বাণী শুনা যায়। সেই বাণীত অনুযোগ, ব্যথা কত আশা, কত প্ৰেৰণা, কত উৎসাহ যেন মিশ্ৰিত হৈ আছে........ .. ..]

[আঁৰৰ পৰা আন্ধাৰ ভেদি অহা বাণী]

কুশল কোঁৱৰ! বাপুজীৰ অহিংসা নীতিস্থ নিৰ্দ্দোষী কুশল কোঁৱৰ!! সাত-সাগৰ, তেৰ নদীৰ সিপাৰৰ বণিজ বেহাবলৈ অহা বগা-বঙালৰ আভুৱা-ভঁৰা বিচাৰত দোষী কুশল কোঁৱৰ! আজি নাই.................. কোনে কয় কুশল কোঁৱৰ নাই? কুশলৰ অমৰ আত্মাই ব্যগ্ৰ হৈ অসমী আইৰ মুখলৈ চাই আছে!

চিপাজৰীত ওলমি চাকোলা পিয়লি, মণিৰাম পিয়লিয়ে

হেৰোৱা স্বাধীনতা ঘূৰাই অনাৰ সপোন দেখিলে বগা-বঙালক অসমৰ পৰা খেদিবলৈ গুটি সিচি গ'ল। সেই সপোন দিঠকত পৰিণত কৰি সেই বীজৰ গছ হৈ কোঁৱৰে যি জোলোকা বুকৰ তপত তেজ দি গল—প্ৰত্যেক অসমীয়াই তাৰ বিজয় তিলক কপালত আঁকি লৈ জাগি উঠা! জাগা! মূক-বধিৰ প্ৰেৰণা বিহীন কলাঘুমটীয়া অসমীয়া! জাগা! জাগা!!

নিৰপৰাধী কুশল-কোঁৱৰ! জন্মভূমিক ভাল পোৱাৰ দোষত দোষী কুশল-কোঁৱৰ। আকাশে বতাহে প্ৰচাৰ আন্দোলন কৰি কুশলতকৈ শতগুণে অপৰাধী অস্থি-চিমূৰৰ দোষীয়ে মুক্তি পোৱা নাইনে?

প্ৰচাৰ সাম্বাদিক বিহীন অসমীয়া! জাগা! অগ্নি যুগৰ একোটি ফিৰিঙতি হৈ—আত্ম প্ৰতিষ্ঠা কৰা—প্ৰচাৰ সাম্বাদিকেৰে আগবাঢ়া—কুশল মণিৰাম, চাকোলা পিয়লি, পিয়লি বৰুৱাৰ আত্মাই শান্তি পাওক। জয়মতী, লাচিত ফুকন, বেজ বৰুৱাৰ মুখত হাঁহি বিৰিঙক। জাগা! আগবাঢ়া!! বাঢ়া আগ!!!

[পোহৰ ৰঙ্গমঞ্চত পৰাৰ লগে লগে শ্মশান। সাধাৰণতে মানুহ যেনেকৈ পৰি দি থৈ আহোতে—মৰিশালীৰ চাৰিওফালে জেওৰা দি থয় সেইদৰে জেওৰাৰ ওপৰত এখন বগা কাপোৰ আৰু দুই এটা ভগা কলহ ওচৰত পৰি থাকিব। সেয়েই কুশল কোঁৱৰৰ সমাধি।]

সামৰণি দৃশ্য

[ভালেমান মতা মাইকী মানুহ আৰু সৰু সৰু লৰা ছোৱালীয়ে হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে হাতত একো পাহিৰ ফুল লৈ ৰঙ্গমঞ্চৰ ইফালৰ পৰা সিফালে শাৰী পাতি এজন এজনকৈ সমাধিত ফুল উচৰ্গিব আৰু প্ৰণাম কৰি যাব। ভিতৰত কৰুণ সুৰ জৌনপুৰীৰ ভিয়া-ভগা বিননীৰে বিনাই থাকোতেই 'যৱনিকা পতন।"]

—য-ৱ-নি-কা—

